alföld

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

G. ISTVÁN LÁSZLÓ
HALASI ZOLTÁN
KERBER BALÁZS
LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR
MARNO JÁNOS
VERSEI

LANCZKOR GÁBOR
REGÉNYRÉSZLETE

„RÁK JÓSKA, DÁN KIRÁLYFI”
HÁY JÁNOS DRÁMÁJA

KUKORELLY ENDRE
KÖNYVHETI MEGNYITÓJA

ARANY ZSUZSANNA
„KOSZTOLÁNYI DEZSŐ ÉLETE”

GINTLI TIBOR
HERCZEG ÁKOS
VERES ANDRÁS
TANULMÁNYAI

IN MEMORIAM
GÖRÖMBEI ANDRÁS

HATVANNEGYEDIK ÉVFOLYAM 2013/9

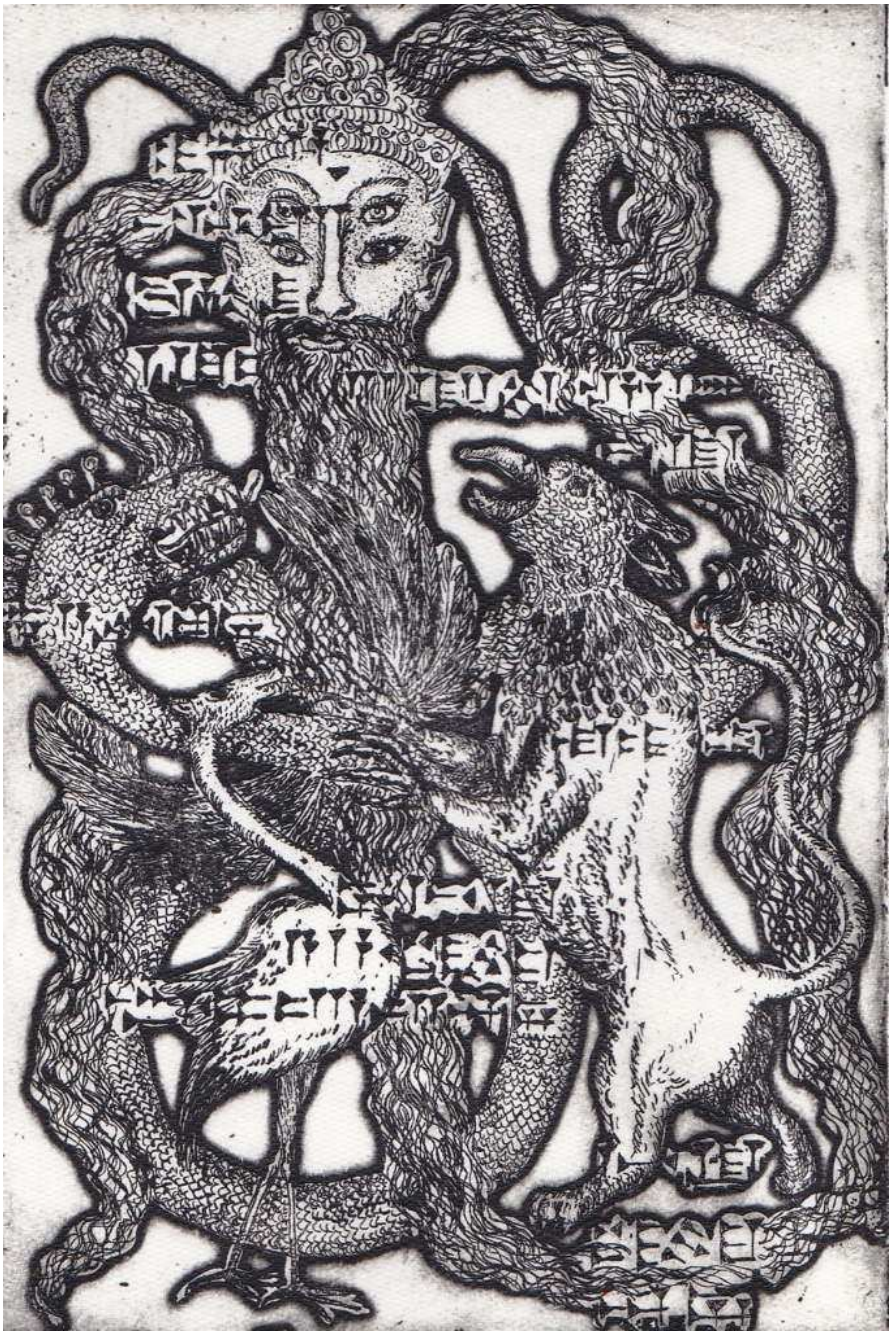

alföld

HATVANNEGYEDIK ÉVFOLYAM — 2013. SZEPTEMBER

3 LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR versei: Arany-kori fragmentum; Változatok vereségre, télre
6 HÁY JÁNOS: Rák Jóska, dán királyfi (rendszerváltó játék – 2. rész)
24 HALASI ZOLTÁN verse: Istenisme
25 G. ISTVÁN LÁSZLÓ versei: Repülő szőnyeg
27 LANCZKOR GÁBOR: Folyamisten (regényrészlet)
33 KERBER BALÁZS – MARNO JÁNOS verse: Lépcsőfordulók
39 KUKORELLY ENDRE: Bárcsak vennénk a bátorságot

műhely

42 ARANY ZSUZSANNA: Kosztolányi Dezső élete (Ősök csarnoka – 3. rész)

tanulmány

63 HERCZEG ÁKOS: „Új és magyar" (Ady modern művészetszemléletének kibontakozása az Új versek ún. magyarság- és Párizs-versei alapján)
90 GINTLI TIBOR: Apróságokból összetákolva (Anekdotikusság és melankólia a Boldogult úrfikoromban című regényben)
104 VERES ANDRÁS: Németh Andor megtérése Kosztolányihoz

szemle

113 NÉMETH ZOLTÁN: A futball misztikája (Kőrösi Zoltán: Az utolsó meccs)
117 MIKLÓS ESZTER GERDA: Egy anya regénye (Finy Petra: Madárasszony)
121 ZÓLYA ANDREA CSILLA: Kávé mustárral (Lakatos István: Dobozváros)

126 IMRE LÁSZLÓ: Búcsú Görömbei Andrástól

képek

S. HORVÁTH ILDIKÓ grafikái

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL

MARKÓ BÉLA, SZILÁGYI ÁKOS, TŐZSÉR ÁRPÁD versei
DARVASI LÁSZLÓ, MÁRTON LÁSZLÓ prózája
ARANY ZSUZSA: Kosztolányi Dezső élete
Esszék az online kulturális folyóiratokról
Médiatudományi tanulmányok

Megjelenik Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzata és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

---

http://www.alfoldfolyoirat.hu
alfold@mail.debrecen.com

alföld
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

ACZÉL GÉZA főszerkesztő
FODOR PÉTER
SZIRÁK PÉTER szerkesztők
ANGYALOSI GERGELY főmunkatárs

alföld

500 FORINT

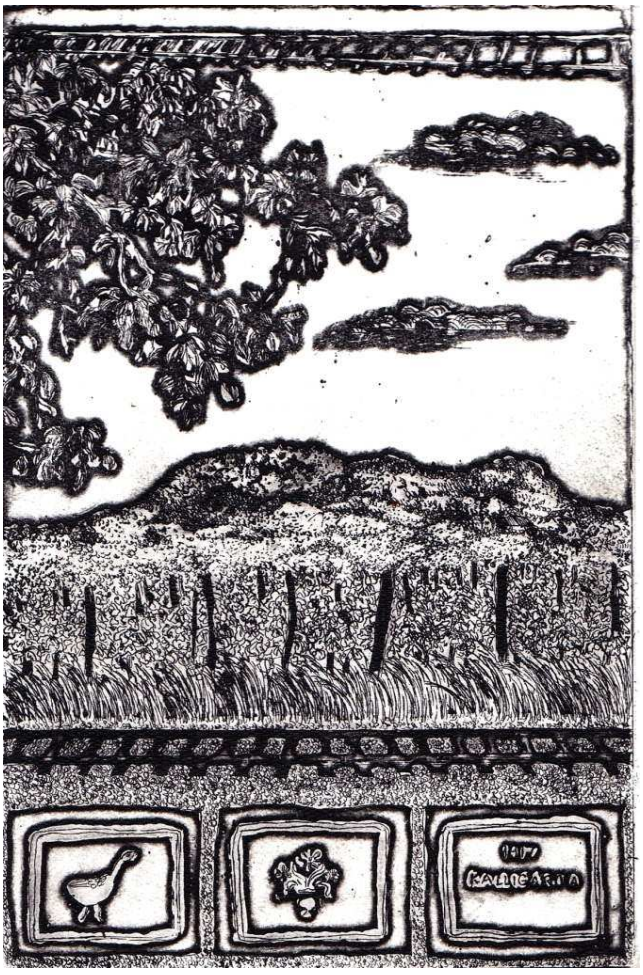

Nemzeti Kulturális Alap

9 770401 317007 13009

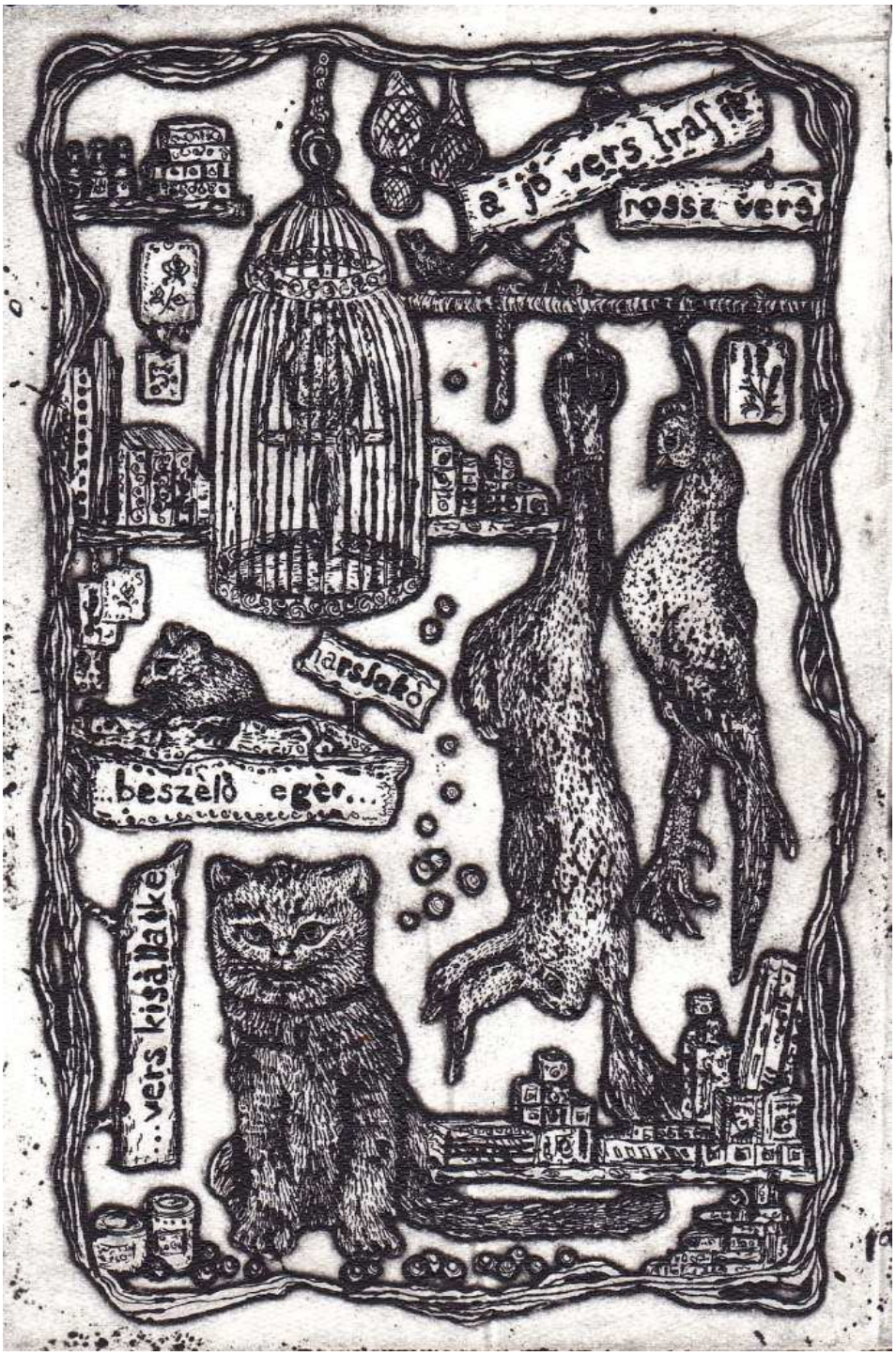
a jó vers írás
rossz vers
...beszélő egér...
...vers kisállatke

LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR

Arany-kori fragmentum

Munkál bennem hit, bizalom,
Mint holtágon vízimalom:
Az sem pihen –
Zúg, dohog a vad semmiben.

Munkám maradt hevenyészett,
Sok papiros bepenészlett,
Félbe-szerbe –
Magtáramat szél seperte.

Mint elámult, néma gazda
Kőesők tűntén a gazra,
Szertenézek –
Kedvem űrlő fecskefészek.

Nincs aratni, sem vetésre
Több időm, hisz egyre késve,
Percre, szóra –
Rosszul járok, kerge óra.

Mintha volnék mintagazda,
Bár gazdátlan kínt fakaszt a
Szó a versből –
Végül elhagy, sorsa eldől…

Jégverés múltán a szótlan,
Szép valóság oly valótlan
Íz a légben –
Ennyit írtam… Így elég, nem?

Minden puszta munka: vázlat,
Törmelék, csak unt varázslat,
Hit, bizalom –
Semmit őrlő vízimalom.

Marosvásárhely, 1915. május 18.

Változatok vereségre, télre

KÖLTŐNEK ÜDV, HA SZÓTLANABB…

Költőnek üdv, ha szótlanabb ma, néma,
Ha nem fönt harsog, súlyt visz lépte lenn,
Ha verdiktum s valótlan anatéma
Sem bírja versre – úgyis képtelen
Ő helyrehozni azt, mit torz hatalmak
Eltévesztettek, melléfogtak itt –
Az államfőknek dolga volna… Hallgat…
Rendezzék ők! Tereljék foglyaik
Más rendbe, elzárt rendszerekbe újra!
Ők tudják, ők tűnődtek eleget –
Merenghettek már rajta, szerre fújva
Köz-szájukon hideget, meleget –
Hogy kit mi hat meg, mért, s mit ér a mákony
Lágyult lelkeknek téli éjszakákon?

DE MOST A KÖLTŐK NÉMASÁGA…

De most a költők némasága többet
Nyom hősi szónál – üdvösebb talán
Hallgatni, míg bősz küldetésbe göbbedt
Száj harsog, ám a győzők asztalán
Úgyis halomban áll terv, téma, térkép,
Áthúzható jog, átrajzolható
Jövő, határ, jelentés, séma, mérték,
Törlendő számsor, vágy, rabolt adó,
Népeknek sarca, sorsa, melyre bölcs fők
Bólintgatnak már báli székeken –
Hatalmak tévedését helyre költők
Úgysem hozhatnák, bármily képtelen
Verdiktjük, hisz nagy államférfiak vak
Szolgái csak hazátlan, téli fagynak.

(Marosvásárhely, 1919. november 5-én. Bizonytalan dolog. Aztán mégis, sokszor lemásoltam, helyben, közeli barátaimnak, de eljuttattam Tordára, Kolozsvárra, Zilahra, Aradra, Váradra, Szatmárra, és még Nagybányára is, de nagy titokban, roppant titkosan, némelykor csak az „Alexandros", ám esetenként az eléggé rejtélyesnek tűnő „Lazarus Renatus" szignóval is körültekintően ellátván...)

LÁBJEGYZET LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR VERSEIHEZ

Lázáry René Sándor 1859. szeptember 17-én született Kolozsvárott. 1890-től már főleg Marosvásárhelyen élt – Marossárpatakon hunyt el 1929 októberében. Költői műveinek és írott hagyatékának méltó felfedezése még hosszú ideig váratott magára. Verseinek legelső (bár elenyésző) része csak 1992 augusztusában került elő a marosvásárhelyi Molter-hagyatékból, aztán később kisebb és nagyobb adagokban, de szinte véletlenszerűen, hosszan lappangó, korabeli (részben családi, részben baráti) hagyatékokból is. Igen terjedelmes, bár eléggé szétszórt lírai életműről lévén szó, még a Lázáry-versek és verstöredékek, változatok meg másolatok, átírások és fordítások, vagy a prózai fragmentumok számát tekintve sem bocsátkozhatunk elhamarkodott számításokba, sem előzetes mérlegelésekbe, mert a mármár egésznek mutatkozó szövegkorpusz még újabb meglepetéseket is tartogathat – földolgozása roppant időigényes, hosszú évekre rúghat, ám kétségtelenül folyamatban van. *(Közzéteszi: Kovács András Ferenc.)*

HÁY JÁNOS

Rák Jóska, dán királyfi

RENDSZERVÁLTÓ JÁTÉK

MÁSODIK FELVONÁS

NEGYEDIK JELENET

Néhány héttel később, ugyanott, Kuncze és Jóska érkezik, két paraszt egy ládát húz be

KUNCZE: Ide, ide húzzátok
MÁSODIK PARASZT: Mi a franc van ebben a kurva nagy ládában.
KUNCZE: Nem tartozik rátok.
HARMADIK PARASZT: Jaj, de titokzatos a Tanár úr.
KUNCZE: Tegyétek ide, aztán viszontlátásra!
HARMADIK PARASZT: Azért nem kéne így beszélni, amikor idecipeltük ezt a dög nehéz ládát.
MÁSODIK PARASZT: Legalább megköszönhetné a tanár úr, ha már borravaló nincs.
KUNCZE: Miből adjak, pedagógusi fizetésből?
MÁSODIK PARASZT: Az igazgatói pótlék azért most megdobja egy kicsit.
KUNCZE: Az sem ér semmit. Amikor megkapom, még soknak látszik, de otthon az asszonynak semmire sem elég.
HARMADIK PARASZT: Az asszonynak soha nem elég. Nincs az az összeg, amire egy nő azt mondja, hogy elég.
MÁSODIK PARASZT: Főleg, ha a pénz egy része már eleve a kocsmában marad.
KUNCZE: Én nem járok kocsmába.
MÁSODIK PARASZT: Az sincs ingyen, ha a boltban veszi az ember.
KUNCZE: Még egy kicsit húzzátok arrébb! Jól van, szevasztok!
MÁSODIK PARASZT: Na, szevasztok! Megyünk a Mariskához, tán még nyitva van. Ezzel a színházasdival teljesen összezavartátok a nyitvatartást. Az utolsó biztos pont is megszűnt a faluban.

Kuncze nehézkesen helyezgeti a ládát

JÓSKA: Mi van benne?
KUNCZE *bontogatja*: Jelmezek.
JÓSKA: Jelmezek?
KUNCZE: Ja.
JÓSKA: Honnan?
KUNCZE: Egy fővárosi színházból. Kértem és küldtek.

JÓSKA: Mért küld nekünk jelmezeket egy fővárosi színház?
KUNCZE: Nem tudom, biztos nem azért, mert kértem.
JÓSKA: Akkor mért?
KUNCZE: Talán mondták nekik, hogy segíteni kell a vidéki színtársulatokon, mert különben nem kapnak állami támogatást. Beleírják majd a pályázatokba. Valami érdek van mögötte, nem hiszem, hogy őket érdekli, hogy mi van vidéken.
JÓSKA: Mért, kit érdekel? Senkit. Felőlük éhen is dögölhetünk, észre se vennék, hogy nem vagyunk.

Jóska nézegeti a kellékeket

JÓSKA: Ezeket fogja felvenni a Büki, meg a Pálos?
KUNCZE: Igen, bár valójában felesleges, mert a Pálos Pálos marad, a Büki meg Büki. Nulla tehetségük van a színészethez, minden jelmez alól kilógnak, kilóg az az ostoba jellemük, nem tudják letagadni, hogy milyenek. Erőlködnek, üvöltöznek, máskor meg olyan, mintha az utcáról léptek volna be. Az érzéseiket kéne követniük, ha volna még bennük érzés.
JÓSKA: De hát mindig azt mondod, hogy mennyire jók.
KUNCZE: Kár szidni őket, attól sem lesznek jobbak. Csak becsvágy van bennük, hogy szerepeljenek, de képesség az semmi.
JÓSKA: Fel kéne az egész szart gyújtani.
KUNCZE: Mit?
JÓSKA: Ezt az egészet, hogy égjen le az egész díszlet, meg a jelmezek, meg a közösségi ház. Hol van itt közösség, egy nagy szar van.
KUNCZE: Ha meggyújtod, hogy fogod eljátszani a főszerepet?
JÓSKA: Az lesz a főszerep, hogy tudni fogja mindenki, hogy én gyújtottam föl.
KUNCZE: Börtönbe kerülsz az apád mellé.
JÓSKA: Ő sem követett el semmit, én is csak az igazságot akarom, ha már a független magyar bíróságtól nem lehet megkapni.
KUNCZE: Mért nem mész el innen?
JÓSKA: Hová?
KUNCZE: Mindegy, csak el. Ha itt maradsz, szarrá fogsz menni, semmivé válsz, mint mindenki, aki itt marad.
JÓSKA: Te mért maradtál?
KUNCZE: Akartam menni, de nem volt hová, mit csináljon egy magyar-történelem szakos tanár.
JÓSKA: Legalább egy másik faluba.
KUNCZE: Egy darabig mentem faluról falura, hátha valahol jobb lesz, de nem lett jobb. Épp olyan rossz volt mindenütt. Aztán azt gondoltam, hogy akkor itt, és család, hogy majd ha máshol nem, legalább otthon jó lesz. De ha máshol rossz, akkor otthon is rossz lesz egy idő után, és rossz is lett, de nem tudok már változtatni. Gyerekek, meg csak annyi pénzem van, hogy épphogy kijövök hónap végéig. Az igazgatói jutalék se javított rajta. Halálra dolgozom magam a földeken egész nyáron, az nekem a nyári szünet, hogy legyen valami plusz, de csak annyi lesz, amennyi el is megy. Hazamegyek, és azt hiszem, hogy magamra csukom az ajtót

és jó lesz, de nem lesz jó. A gyerekeim leszarnak, kamaszok, a feleségem megöregedett mellettem és úgy néz rám, mint egy bukott alakra, akiben csak ennyi volt, akihez egy életre szóló tévedés volt hozzámenni. Ott ülök a tévé előtt teljesen összeesve, hogy egy kurva nagy semmi vagyok. Bezzeg a Büki meg a Pálos meg még az a bunkó Macska Jancsi is, akit alig lehetett kettessel átrugdalni nyolc osztályon, még az is több, mint én. Néz a feleségem a konyhából, és látom, hogy azt nézi, mennyire kevés vagyok. És tényleg az vagyok. De te még elmehetsz.

JÓSKA: Sokszor gondolom, hogy megyek, de akkor eszembe jut, hogy igazság kell az apámnak. Ki bizonyítja be, ha én elmegyek?

KUNCZE: Soha nem fogod tudni. Ahhoz mindennek másnak kéne lennie, de nem lesz más. Mindig az akarnokok maradnak hatalmon, ez egy társadalmi törvény, hidd el, történelem szakos vagyok és ezt megtanultam. Mindig minden az ő kezükben lesz, tök mindegy, hogy királyság, vagy kommunizmus, vagy demokrácia. Az ember kezében minden jó szarrá válik. Mindegy milyen rendszer van, csak a törtetők kerülhetnek hatalomra, más nem is akar odakerülni, csak nekik van az a hely fenntartva. Akiben van valami jóérzés, már messze elmenekült a hatalom közeléből. Nézd meg, hogy kik voltak a falu vezetői tavaly és kik idén. Csak a rendszer változott az arcok ugyanazok, öt perc alatt árulták el a korábbi elveiket és ez senkinek nem szúr szemet. Mindenki elfogadja, hogy ők vannak helyzetbe. Mert ők olyanok. És ha ők kiöregszenek, az utódaik se lesznek másmilyenek. Menj el, menj el Angliába, ahol nem butítják le Shakespeare-t, ahol egy kifutófiú többet keres, mint itt egy tantestület. Menj el!

JÓSKA: Nem tudok, mert szeretem Ágicát, és ha ő nincs velem, semmi nem érdekel.

KUNCZE: Ágicát szeretni! Én erre nem építeném az életemet.

JÓSKA: Másra nem tudom. Anyám nincs, apám börtönben, csak Ágica tud segíteni nekem.

KUNCZE: Neked? Erre ne számíts! Tudod, kiknek segít a te Ágicád?

JÓSKA: Hogyhogy kiknek?

KUNCZE: Úgyhogy nem neked, hanem a drága apukájának, meg a szemétláda Bükinek.

JÓSKA: Ez nem igaz.

KUNCZE: Pedig ez pontosan így van. Amikor a múltkor olyan sokat beszéltél vele, akkor a Büki meg a Pálos elbújtak és kihallgattak.

JÓSKA: Dehogy. Nem volt ott senki!

KUNCZE: Vissza kellett mennem a példányért. Te kiléptél, én be, és akkor kászálódtak elő a sarokból.

JÓSKA: Nem, Ágica erről biztosan nem tudott, becsapták.

KUNCZE: Az a gyanúm, hogy tudott, és direkt kifaggatott, hogy a Bükiék mindent megtudjanak, hogy mit tervezel, és meg is tudták.

JÓSKA: Nem, ez nem lehet igaz, ezt csak kitalálod.

KUNCZE: Mondom, hogy láttam! Hidd el nekem, neked itt semmi maradásod, elpusztítanak, érted, kinyírnak! És a te Ágicád sem fog utánad nyúlni!

JÓSKA: Nem, ez nem lehet igaz, apám börtönben, a szerelmem, meg azokkal, akik miatt az apám börtönben, ez nem lehet, tényleg nem! Ez nem is logikus, hogy két ilyen rossz történjen, ha már egy történt, a másik nem történhet meg. Az apám biztos, hogy börtönben van, szóval az Ágica nem csinálhatta azt, amit mondasz.

KUNCZE: Pedig megtörtént. A rossz után nem a jó jön, és nincs olyan, hogy nem lehet rosszabb, mert rosszabb az mindig lehet.
JÓSKA: Nem, az Ágica nem, ezt nem lehet elhinni, még a szexet sem akarja, annyira erkölcsös.
KUNCZE: Csitt, jönnek!

Büki, Pálos, Macska Laci, Mariska, Ágica és a parasztok érkeznek

BÜKI: Az a baj, hogy az egész nem ér egy kalap szart se. Mi értelme van? Semmi. Mindent megkaptál, és akkor mi van? Ugyanúgy elkaparnak, mint mindenkit.
PÁLOS: Azért csak jó, hogy hagysz valamit a gyerekeidre.
BÜKI: Jó, de ha elpatkolsz, az egész már nem számít. Pár év. Olyan, mint egy recept, pontosan lehet tudni, hogy mi fog történi. Jön az, hogy nem kellenek a nők, aztán a betegségek, aztán vége.
MARISKA: Valami baj van Lajoskám?
BÜKI: Ha másnapos vagyok, mindig ez jut eszembe. Hogy vége lesz, hogy mi volt az egésznek az értelme. Régen nem jutott eszembe, mert nem láttam a végét, de most látom, mert itt van előttem.
MACSKA: A legjobb addig is, ha iszunk, meg eszünk, az legalább biztos, hogy jó.
BÜKI: De ha belegondolsz, egy állat se csinál mást, meg ha már az se lesz jó, akkor miért fogunk élni?
PÁLOS: Nem tudom, akkor is lesz valami jó.
BÜKI: Mi?
MARISKA: Például, ha végigalusszátok az éjszakát, meg reggel tudtok kakálni.
BÜKI: Micsoda kilátások!

Büki belehúz a kannába

MACSKA: Nehogy egyedül kiigyad!
BÜKI: Eladtam belőle két hektót. Alig fizettek érte, nincs semmi ára. Jobb, ha megisszuk, úgy a legértékesebb. Egyszerűen nem kell az őstermék, ezek leszarják, hogy hány liter verejtéket izzadtál ki érte.
MARISKA: Mondjuk nem te.
BÜKI: Attól még az izzadtság izzadtság. Én szívesen izzadnék, tudod mennyi idegesség egy ekkora gazdaságot kézben tartani, meg még ott van az a kurva sok adminisztráció. Kéne még vagy tíz alkalmazott, de miből! A zöldséges maffia minden árat lenyom, a maradékot meg elviszi az adó.
PÁLOS: Add már tovább azt a kannát.
BÜKI: A kereskedők leszarnak minket. Ez nekik nem munka. Megveszik fillérekért, aztán eladják tízszer annyiért.
PÁLOS: De csak pénzt tudnak termelni, mást nem.
BÜKI: Én sem akarok mást, csak pénzt. Mi másnak van még értéke? Semminek.
PÁLOS: De ők nem tudják milyen az, hogy ültetsz valamit és lesz belőle valami más.
MACSKA: Mi lesz belőle?
PÁLOS: Növény.

MACSKA: Ja, persze, növény! Csak ha nem tudsz eladni, akkor baszhatod, hogy növény!
BÜKI: Szarba van a mezőgazdaság, pedig ez mindig olyan ország volt, hogy abban jó.
MACSKA: Mert az oroszok mindent megettek.
PÁLOS: Most is megennének, ha lenne rá pénzük.
MARISKA: Nekem nem adtok belőle?
BÜKI: Nem.
MARISKA: Mért?
BÜKI: Az nem jó, ha egy nő iszik.
MARISKA: Neked mért lehet?
BÜKI: Mert én férfi vagyok.
KUNCZE: Uraim! Épp ideje volt, hogy jöjjetek! Megérkeztek a fővárosi színházból a jelmezek!
MARISKA: Jelmezek?
KUNCZE: Bizony, bizony, igazi színházi jelmezek!
BÜKI: Fú, az istenit, de jól néz ki ez a korona.
MACSKA: Csak egy kicsit kicsi a fejedre, neked inkább egy tízliteres fazék kéne.
BÜKI: A te fejed is olyan dagadt a bortól meg a zabálástól, mint egy kibaszott nagy tök.
MACSKA: A tiédnél kisebb.
PÁLOS: Tényleg marha jól néz ki ez a korona.
BÜKI: Na, na, na, el a kezekkel, a korona az én kellékem!
MARISKA: Milyen jó lenne, ha nálunk is királyság lenne, nem?
MACSKA: Királyság?
MARISKA: Hát persze. Minek az a sok párt, mennyivel olcsóbb egy király. Legfeljebb, ha nem tetszik, akkor felakasztjuk, és lesz egy másik király.
PÁLOS: Ez hülyeség, akkor nem érvényesülhet a nép akarata, ha egy ember az uralkodó.
MARISKA: Mért, most érvényesül? Azt hiszed az lesz, amit a nép akar?
PÁLOS: Engem például a nép választott meg polgármesternek. Egyhangúlag. Mondjuk más nem is akart lenni.
BÜKI: Akart volna, csak lebeszéltem róla, mert szerintem is te vagy a legjobb választás.
KUNCZE: Koncentráljunk a színdarabra uraim. A híres Egérfogó-jelenetet próbáljuk ma!
MACSKA: Egérfogó, ez nagyon vicces, már nálunk is kéne egy ilyen jelenet, mert megzabálják a kukoricát a padláson azok a kurva egerek.
KUNCZE: Ennek az a lényege, hogy Hamlet egy színdarabbal szembesíti a kommunista királyt, meg az ő embereit, hogy milyen bűnt követtek el.
MARISKA: Színdarabbal? Ha nincs bíróság, meg börtön, akkor mit ér egy színdarab?
KUNCZE: Van olyan, hogy valaki nézi, és akkor rájön a hibáira.
MARISKA: Dehogy jön rá. Ami a színpadon van, az nem igaz.
KUNCZE: Lehet, hogy nem igaz, de emlékeztet az igazságra.
MARISKA: Arra emlékszik az ember, amire akar.
BÜKI: Meg arra, amit nem felejtett el.
KUNCZE: Ez most nem a szövegértelmezés ideje. Próba van. Mindenki tegye a dolgát! Lajos, Pityu, Mariska föl az asztalra, itt fog előttetek zajlani a színdarab, amikor a nép rájön az igazságra. Helyesebben most színdarab nem lesz…

PÁLOS: Hogyhogy nem lesz, akkor minek próbáltunk ennyit.
KUNCZE: Nem úgy nem lesz, csak a… Mindegy üljetek fel, az a lényeg, a nép meg majd rájön mindenre színdarab nélkül is.
PÁLOS: Jól van tanár úr, de azért a bort is visszük, hadd lássa a nép, hogy milyen szemét ez a király, le se szarja, hogy meggyilkolt egy másik királyt, csak iszik…
BÜKI: Azért én nem vagyok ilyen.
PÁLOS: Csak a szerep olyan, Lajos! Nem szabad összekeverni. Mért, amúgy király vagy?
MACSKA: Kártyázzunk is!
KUNCZE: Macska, te ebben a jelenetben nem vagy benne.
BÜKI: Mért ne lenne benne?
KUNCZE: Mert már a darab elején katonai szolgálatba vonult.
BÜKI: Most szabadságot kapott, amíg kártyázunk.
KUNCZE: De a végén meg kell érkeznie.
BÜKI: Megérkezik még egyszer. A színpadon az történik, amit akarunk.
KUNCZE: Jó, akkor legyen a kártya meg a bor.
MACSKA: Mit játsszunk? Zsírozzunk?
BÜKI: A zsír jó lesz, az ilyen jó vidéki játék.

Osztanak, játszanak, kiabálnak

MACSKA: Zsírt bele! Hallod, nyomd már bele a zsírt!
PÁLOS: Elütöm apuskám, ezt most elütöm előled!
BÜKI: Te osztasz, hallod!
MARISKA: Mért én?
BÜKI: Mert te!

Ágica jön kolbászokkal

BÜKI: Ez az Ágicám, vagyis Ortopédia, vagy Ophelia, kell egy kis harapnivaló, hogy csússzon a bor!
KUNCZE: Jöjjön a nép! A népet kérem, hogy jöjjön a színpadra.
HANGOSBEMONDÓ: Második felvonás, második jelenet, a népet kérjük a színpadra! Választópolgárok, jelenet van!

Parasztok érkeznek

ELSŐ PARASZT: Nézd, már a rohadékok ott vedelnek.
MÁSODIK PARASZT: A kurva anyjukat, ezek bazmeg a mi zsírunkon élősködnek.
BÜKI: Ez az igazi élet, uraim! Enni, inni, kártyázni, aztán megint enni! *(Elkezd énekelni és táncolni)*

Vasárnap mulatni, hétfőn nem dolgozni,
Sej, kedden lefeküdni, szeredán felkelni

BÜKI: Na, mi van, mit hallgattok?
HARMADIK PARASZT: A kurva anyjukat, ez a mi dalunk, ezek még a dalunkat is elveszik.
Belekezdenek ők is

Bárcsak mindig volna, hogy vasárnap volna,
Sej, minden szegény legény kedvére mulatna

Körtánc, közben a parasztok kiabálnak, hol kórusban, hol egyedül, néha a fent ülők is elismétlik

Demokráciát, demokráciát!
Le a kommonistákkal!
Ruszkik haza! Ruszkik haza!
Szabad választásokat!
Demokráciát, demokráciát!
Tavárisi kanyec!
Szabad élet, szabad madár!
Hallgass a szívedre!
ÁGICA *énekli: Lissen to your heart!*
Ruszkik haza! Ruszkik haza! Tavárisi kanyec!
Magyar föld a magyaroké!

A kiabálásból átfordulnak a Marseillesbe:

Előre Hamlet népe harcra,
A diadal vár, hív hazánk!
Ellenünk tört a kény uralma,
Vérben áztatja zászlaját,
Vérben áztatja rút zászlaját.
(Refrén:)
Hajrá, fegyverbe hát!
Ma harcra hív hazád!
Csak jöjj, csak jöjj, öntözze hát
rút vérük a határt!
Fegyverbe hát!

PARASZTOK: Raboljuk ki a palotát, vegyük el a vagyonukat.

Nekirontanak a ládának, előveszik a jelmezeket

ELSŐ PARASZT: Kardok!
MÁSODIK PARASZT: Páncél!
NEGYEDIK PARASZT: Egész jól nézel ki benne!
HARMADIK PARASZT: Harcosok vagyunk! Gyerünk, döntsük meg a hatalmat.
BÜKI: Emberek! Csak békés forradalmat. Ki akar itt vérontást?

A parasztok megdermednek

ELSŐ PARASZT: Az milyen, hogy békés forradalom?
BÜKI: Az olyan, hogy mi is akarjuk a változást.
MÁSODIK PARASZT: Hogy akkor az mitől forradalom?
PÁLOS: Mert azt mondjuk róla.
ELSŐ PARASZT: De, hogy, mi hogy?!
MARISKA: Nem érted, senki nem fog meghalni, mert az nem jó?
ELSŐ PARASZT: Jó, jó, de akkor mi fog változni, mitől lesz más.
BÜKI: Attól, hogy más lesz. Másnak fogják hívni.
MÁSODIK PARASZT: Ja, attól.
ELSŐ PARASZT: Most akkor mitől?
BÜKI: Mindegy, a lényeg, hogy ne hadonásszatok azzal a kurva nagy szablyával, mert még valaki megsérül. Együtt csináljuk, értitek.
MARISKA: Mindenki körém, én vagyok a királynő, engem szeressetek, mert ha nem szerettek, nem nyitom ki többet a kocsmát, és nem kaptok inni, mehettek haza a hülye feleségetekhez, és nézhetitek, ahogy kavargatja a bablevest. Ráadásul józanul.
PARASZTOK: Azt már nem, azt nem lehet kibírni! Józanul látni az asszonyt, az maga a halál! A királynő a vezérünk!

Körtánc a királynő körül

BÜKI: Ide gyertek, mert enyém az összes föld, nálam kaptok csak munkát, ha nem adok munkát, nem lesz miből elmenni a kocsmába, ide körém!
PARASZTOK: Menjünk a királyhoz! Gyerünk! Szavazzunk a királyra!

Körtánc Claudius körül

KUNCZE: Most akkor együtt a Pálos is, meg a Macska!

A körtáncból kígyózó sor lesz a Megy a gőzös dallamára

EGYÜTT: Megy a gőzös, megy a gőzős Kanizsára…

MACSKA: Gyere Hamlet! Jóska, hallod, gyere már!
JÓSKA: Hagyjatok békén, hagyjatok!
BÜKI: Most mért csinálod ezt, mi a szar bajod van?
JÓSKA: Börtönbe csuktátok az apámat, azt hiszitek, ezt megússzátok! Hát nem, eljön az igazság órája!
BÜKI: Igazság órája? Ezt hol olvastad? *Biblia*?
ÁGICA: Jóska, most miért csinálod ezt?
JÓSKA: Te jobb, ha nem szólsz hozzám!
ÁGICA: Mért mondod ezt, nem szeretsz már?
JÓSKA: Te vagy a legártalmasabb! Te a szerelmemmel éltél vissza, te tőrbe csaltál. Az apádék minden szavunkat kihallgatták. Ócska nő vagy.

ÁGICA: Én nem akartam! Jóska, én szeretlek, de…
JÓSKA: Nem akartad? Ha nem akartad volna, nem csináltad volna, de csináltad. Azt hittem, neked mindent elmondhatok, mert legalább te mellettem vagy, de nem.
ÁGICA: Jaj, ne csináld, ne csináld! Apám, mért kényszerítettél erre? Mért kellett ezt tennem? Miért?
JÓSKA: Te ócska ribanc, azt hitted a szüzesség a legfőbb érték, hát nem, a legfőbb érték a bizalom, és te azt dobtad el, olyan ótvaros lettél, amilyen egy útszéli kurva se tud lenni, mert attól tudod, hogy mit kapsz, és mit kell adni érte.
ÁGICA: De Jóska, én tényleg őszintén…
JÓSKA: Takarodj előlem, látni sem bírlak.
ÁGICA: Megölöm magam, én megölöm magam!
Jóska. Dehogy ölöd, nem vagy te olyan bátor, még az apádnak sem merted azt mondani, hogy nem, hogy mernéd akkor az életnek!
ÁGICA: De! Majd meglátod, hogy megölöm! Ha elhagysz, én meg!
PÁLOS: Kicsit túllőttél a célon kisapám!
JÓSKA: Egy besúgóval nem állok szóba.
PÁLOS: Nem voltam az.
JÓSKA: Mindenki tudja a faluban.
PÁLOS: Csak azért, mert...
JÓSKA: Kapaszkodj bele abba a szemét Bükibe, így vagytok ti egy pár!
BÜKI: Fogd vissza magad kisöcsi, fogd már vissza magadat!
MACSKA: Hagyjad, megzavarodott, neked is szar lenne, ha kiderülne, hogy az apád egy köztörvényes.
JÓSKA: Nem az. Egyszer még kiderítem az igazságot, egyszer még mindenki megtudja.
BÜKI: Gyere, igyál egy pohárral, idei bor, a legjobb, kiváló magyar termék. Ilyet nem lehet külföldön, de még Budapesten sem, mert ilyen csak itt van. Ez ennyire különleges hely, hogy tud itt ilyen bor lenni.
JÓSKA: Azt hiszed, egy pohár borral el lehet intézni mindent, azt hiszed!!!

Büki arcába önti a bort

BÜKI: A kurva anyádat, ha nem lennél ilyen helyzetben, kirúgnám a fogaidat.
JÓSKA: Gyere, ha olyan bátor vagy, gyere már!
BÜKI: Nem akarom, mert tudom, hogy neked rossz, mert rossz egy tolvaj gyerekének lenni.
JÓSKA: Én tolvaj gyereke? Hát tudja meg mindenki, hogy ez a gazember lopta el a szövetkezet pénzét! Itt a bizonyíték, apám mindent megírt a börtönből, hogy hogy volt, itt a levél, itt a levél! Na, hol van már!!! *(Egyre idegesebben keresgél)*
BÜKI: Hol van Jóska, elő vele.
JÓSKA: Itt volt, itt volt.
MACSKA: De hol, hol, hol, hol!
JÓSKA: Elloptátok, Büki elvtárs elloptátok a levelet, amiben az apám megírta, hogy vele kivetettétek a pénzt a bankból és te meg átvetted tőle egy átvételi elismervényen, csak az elismervényt aztán eltüntetted, és akkor ráhívtad a rendőrséget.

BÜKI: Édes öcsém, csillapodj, erről én semmit nem tudok, ezek csak vádak, vádaskodás, barátom, semmi bizonyíték, meg vagy zavarodva. Hát beperellek én becsületsértésért, mehetsz az apád után, te agyatlan, hülye!
JÓSKA: A Macska Laci is ott volt, ő is tudja, hogy így volt, megírta az apám.
MACSKA: Én, hol voltam én? Én nem voltam sehol, én aztán nem láttam semmi ilyesmit.
JÓSKA: Mondd el, mond el!!!
MACSKA: Én elmondanám, ha tudnám, mit kell, én el!
JÓSKA: Szóval te is kaptál belőle, hát persze, te is le vagy fizetve.

Neki ront Bükinek és Macskának, dulakodás

BÜKI: Fogjátok már le, fogjátok le!

A parasztok elkapják Jóskát

BÜKI: Azt hiszem megőrült, szegény gyerek, pedig olyan jóravaló volt. Nyugodj meg, hívunk orvost, ad neked injekciót, és beutal az országos elme és idegre, aztán ott majd rendbe raknak! Nyugi, nyugi. Persze, minden úgy van, ahogy mondod, csak csillapodj.
JÓSKA: Milyen ócska alak vagy te, micsoda rohadék! *(Kitépi magát)* Mind egy banda vagytok egy bűnszövetkezet! Elloptátok a falut! De egyszer még mindenki megtudja az igazságot.
ÁGICA: Ne hagyj itt, Jóska! Ne hagyj itt, szerelmem!
JÓSKA: Takarodj innen, te ócska ribanc. Itt maradsz a tieidnek. Őket szereted, nem engem.
ÁGICA: Istenem, megölöm magam, megölöm magam, megölöm, apám, milyen ember vagy te, tudtad, hogy ez lesz, milyen ember vagy te?
PÁLOS: Én csak a jót…
ÁGICA: Nem igaz, nem azt! Tudtad, hogy ez lesz.
BÜKI: Hát uraim, nehéz, ha emberekkel dolgozunk. Hiába végzed becsületesen a munkádat, ha sikeres vagy, rögtön megvádolnak, hogy loptál, vagy csaltál, vagy korrupció, holott a sikert becsületes úton is elérheti az ember. Ezt mutatja az én példám is. Az ilyen embereknek nehéz, mert örökös vádak között kell dolgozniuk, tenni a jót másokért.
ÁGICA: Apám, kinek kellek majd ezután, kinek?
KUNCZE: Azt hiszem, befejezhetjük a próbát! Jó éjszakát mindenkinek.

Szedelőzködnek

HARMADIK PARASZT: Fú, bazmeg, ez a Jóska tényleg kurvára begőzölt.
ELSŐ PARASZT: Hát be.
MÁSODIK PARASZT: A faterja miatt.
NEGYEDIK PARASZT: Pedig nem kerül börtönbe olyan, aki nem bűnös.
ELSŐ PARASZT: Van olyan.

NEGYEDIK PARASZT: Te el tudod hinni, hogy ő nincs benne ebben az egészben?
ELSŐ PARASZT: El.
MÁSODIK PARASZT: Szerintem se lehetett volna nélküle. Ő volt a könyvelő.
ELSŐ PARASZT: Kibasztak vele, és nem vette észre.
NEGYEDIK PARASZT: Ha disznók közé keveredsz.
HARMADIK PARASZT: Akkor mi van?
NEGYEDIK PARASZT: Nem tudom, van egy ilyen mondás, hogy akkor ne csodálkozz, ha te is disznó leszel.
HARMADIK PARASZT: Ilyen mondás nincs.
NEGYEDIK PARASZT: De most már van. Minden mondás így született, hogy egyszer mondta valaki.
TÖBBEN: Jó éjszakát! Szevasztok!

Mennek kifelé, Büki és Pálos marad a végére

PÁLOS: Te, Lajos, most tényleg ez volt, hogy te, szóval hogy felvetted.
BÜKI: Minek ütöd olyanba az orrod…
PÁLOS: De Lajos, ez azért így nincs rendben.
BÜKI: Te miből építetted a házadat, miből vannak a földjeid?
PÁLOS: De az kölcsön volt. Csak kölcsönkértem a pénzt tőled!
BÜKI: És miből volt a kölcsön? Szerinted miből, Pálos elvtár?

ÖTÖDIK JELENET

A szín, mint korábban, mindenki jelen van

KUNCZE: Nos, uraim, ez már az utolsó jelenet, kapjuk össze magunkat, egy hét múlva falunap, addig kész kell legyünk.
BÜKI: Azért ez még messze van attól, hogy ki lehessen állni.
KUNCZE: A főpróbahét jön. A félelem majd összerántja!
PÁLOS: Én nem félek semmitől, én nem voltam munkásőr, az nem igaz.
BÜKI: Hát én se. Mindenkinek élni kellett valahogy. Azzal még nem csinált rosszat az ember, mert dogozott, meg eltartotta a családját. Aki nem volt benne, az is benne volt hallgatólagosan, hogy elfogadta, hogy ez van.
KUNCZE: Nem arról van szó, emberek, ez csak olyan mondás a színházban, hogy annyira vészesen közeledik a bemutató időpontja, hogy a rettegéstől összeáll a darab.
BÜKI: Ja, az más, már azt hittem, hogy…
KUNCZE: Nem, dehogy.
BÜKI: Azért kíváncsi vagyok, hogy működik-e.
KUNCZE: Micsoda?
BÜKI: A rettegés.
KUNCZE: Működik, ne aggódj! Tibi, akkor magyarázd el, hogy most mi is van. Nehogy valaki ne értse meg, miről van szó.

TIBI: Az van, hogy az van, hogy az Omlett úr persze nagyon az igazság oldalán állt, de suttyomban jól megkettyintette Ortopédiát. Azért ez nem rendes dolog házasságon kívül. Ilyet csak azok csinálnak, akik a fővárosban laknak, akiknek teljesen mindegy, hogy kitől születik gyerekük, meg hány, csak baszkurálják egymást, ahol érik, az orvosok a műtőben, a tanárok a tanáriban, a buszsofőrök a buszokban…
MARISKA: Figyelj, Tibi, ez is benne van?
TIBI: Ez így pont nincs, de hasonló, meg nekem jogom van kiegészíteni, ha úgy érzem, nem elég érthető a helyzet. Szóval ez az Omlett is pont ezt csinálta. Amikor aztán meglett ez a dolog, akkor szépen elhúzott Amerikába egy ösztöndíjra.
MARISKA: Nem Angliába?
TIBI: Nem, Angliában már volt, most Amerikába ment.
BÜKI: A kurva anyját. A nagy ellenzéki, mi, aztán nyugaton jár egyetemre.
PÁLOS: Mind olyan, játsszák az agyukat, közben mindegyiknek kommonista volt a faterja, meg tele vannak nyugati rokonokkal, meg ösztöndíjakkal.
TIBI: Szóval, pont ez volt, pont ez, a nő meg…
MARISKA: Milyen nő?
TIBI: Figyeljél már, ha nem figyelsz, hiába magyarázom el, hát Ortopédia! Más nő nincsen, csak a királynő, érted!
BÜKI: Na, mi van vele?
TIBI: Az barátocskám, hogy a nő rendesen terhes lett.
NEGYEDIK PARASZT: Fú, otthagyta terhesen, de szemét alak ez.
BÜKI: Uraim, egy kicsit valamit változtassunk, mert az nem jó, hogy a pozitív hős ennyire negatív színben mutatkozik.
TIBI: Jól van, megpróbálhatom. Akkor ott folytatom, hogy az Omlett utána visszajött.
NEGYEDIK PARASZT: Mért jött vissza, a gyerek miatt?
TIBI: Á, nem, letelt az ösztöndíj és nem tudott maradni, mert nem volt pénze kollégiumra.
PÁLOS: Ez megint olyan rosszul hangzik, ne legyen ilyen szar ember, hogy csak mert nem volt pénze.
TIBI: Pedig ez a színtiszta igazság.
PÁLOS: De ez színtiszta színdarab!
TIBI: Jó, akkor legyen úgy, hogy megszólalt benne a lelkiismeret, hogy otthagyott egy várandós nőt, aki a szíve alatt az ő gyerekét hordozza, meg aztán az is baszta a csőrét, hogy a hülye kommonista király ott élősködik Dániában. Elhatározta, hogy visszajön és leszámol velük, Ortopédiát elveszi feleségül és élnek boldogan, amíg a többpárti választásokon ki nem kiáltják a köztársaságot, akkor aztán Omlettből köztársasági elnök lesz, Ortopédiából meg förszt lédi.
BÜKI: Na, ez már jól hangzik.
TIBI: Azám, de nem pont így történt, mert mire Omlett hazatért, Ortopédia a szégyen miatt kútba ugrott, a testvére meg Láertész visszajött egy külföldi hadjáratról, Afganisztánban volt az ENSZ-csapatokkal, de hallotta, hogy meghalt a húga és hazajött a temetésre.
KUNCZE: Elég volt Tibi, jöjjenek a szereplők. Lajos!
BÜKI: De jó, hogy itt vagy édes fiam, Láertész.
MACSKA: Dehogy jó, nem jó az, temetésre jönni.

BÜKI: Hát nem, ebben igazad van! És még ha tudnád, hogy mért lett halott a húgod.
MACSKA: Mért, mért lett?
BÜKI: Mert az az idióta Hamlet felcsinálta.
MACSKA: Nem, ez nem lehet! Hamlet a barátom volt!
BÜKI: Pedig ez a színtiszta igazság. A húgod a szégyen miatt ugrott kútba. Ja, majd elfelejtettem: Hamlet korábban leszúrta a faterodat is.
MACSKA: Végre valami jó hír! Mindig is utáltam az apámat, azért vállaltam a katonai szolgálatot is, hogy ne kelljen azt az ellenszenves pofáját bámulni!
PÁLOS: Ezt nem kellene. Ezt nem kellene! Egy apa mindig apa, annak nem örülhet egy fiú, hogy meghalt.
KUNCZE: Utálta. Én is utáltam az apámat, a temetésére se mentem el.
PÁLOS: De ez egy színdarab, ez nem szólhat arról, hogy egy gyerek utálja az apját, nem lehet ilyen negatív üzenete.
KUNCZE: Jó, akkor módosítok kicsit. Akkor itt azt mondod Jancsi, hogy Apámat is, óh, a húgomat is, óh!
MACSKA: Apámat is, óh, húgomat is, óh! Hol van az a rohadék, én kinyírom!
BÜKI: Épp érkezik Amerikából.

Jóska bevonul a parasztok között

PARASZTOK: Most jön! Itt van Hamlet, az igazság bajnoka! A jövő embere!
NEGYEDIK PARASZT: Mért jöttél vissza? Bajt keverni!
ELSŐ PARASZT: Úgyse mennek ki az oroszok, hiába jössz ide, azok innen nem tágítanak.
JÓSKA: Már kimentek, nem vetted észre?
MÁSODIK PARASZT: Hurrá, itt a megmentő!
HARMADIK PARASZT: A francnak kell idejönni szart keverni, jó volt nekünk, ahogy volt, volt munkánk, meg mindenünk.
JÓSKA: Amiatt nincs, mert eddig jó volt!
HARMADIK PARASZT: Ez hülyeség! Azért nincs, mert jött ez a nagy szabadság!
ELSŐ PARASZT: Így van, mi leszarjuk a szabadságjogokat, ki a faszt érdekelnek a választások, minek annyi naplopó a parlamentbe!
NEGYEDIK PARASZT: Ja, mennyibe kerül, adják ide a pénzt!
HARMADIK PARASZT: Hiába lesz útlevelünk, miből utazzunk?
JÓSKA: Azért jöttem, hogy az igazság győzzön Dániában. *(Jobbra-balra, előre-hátra suhint a kardjával)*
ELSŐ PARASZT: Szarunk az igazságra, munkát akarunk, munkát, kenyeret!
EGYÜTT: Munkát, kenyeret! Munkát, kenyeret!
KUNCZE *Jóskához*: Erősebben csapkodj! A nép elcsendesedik!
BÜKI: Na, itt is van a gyilkos. Mosd tisztára húgod becsületét Láertész!
KUNCZE: Tibi!
TIBI: Láertész akkor teljesen be volt pipulva, már majd fölrobbant a dühtől, mikor Omlett belépett!
MACSKA: Na, itt vagy te büdös paraszt!
JÓSKA: Paraszt vagy te! Ezt a hangnemet minek köszönhetem?
MACSKA: Felcsináltad a húgomat, aztán elhúztál Amerikába.

JÓSKA: De visszajöttem, visszahúzott a szívem!
MACSKA: Akkor lettél volna olyan nagy legény, amikor itt hagytad. Tudod, mi van vele, te mocsok.
JÓSKA: Hogy beszélsz velem, én vagyok a király.
MACSKA: Te egy rohadt kurvapecér vagy! Felcsináltad a húgomat és elhúztál, az a nyomorult meg vízbe ölte magát a szégyentől.
JÓSKA: Nem, ez nem igaz.
MACSKA: Nem kell ez a siránkozás, te vagy a gyilkosa, és van merszed idetolni a mocskos képedet.
JÓSKA: Jaj, mért ez a csapás, jaj, mért!
MACSKA: Ne játszd az eszedet, nem a színházban vagy. Ez most itt nem hangzik hülyén?
KUNCZE: Mért hangozna hülyén?
MACSKA: Mert mégiscsak a színházban vagyunk.
KUNCZE: De a néző azt gondolja, hogy az ott valóság.
MACSKA: Hogy én tényleg Láertész vagyok, a Büki meg király.
KUNCZE: Igen, pont azt.
MACSKA: Fú, ezt nehéz elhinni, hogy ilyet tud csinálni a színház!
KUNCZE: Pedig ez a lényege, hogy elhiszik a nézők, amit látnak.
MACSKA: Jó, akkor folytatom! Szóval: Nem színházban vagy te segglyuk, te vérnősző barom, te pöcsfej, te faszkalap…
BÜKI: Elég legyen már! Én vagyok a király, és én teszek igazságot. Amúgy is utálom, ha színpadon káromkodnak! Vívjatok meg egymással, annak van igaza, aki győz!
JÓSKA: Jól van, le van szarva, akkor legyen.
KUNCZE: Macska, te mért nem mondod, hogy legyen.
MACSKA: Mert ránézek arra a rohadt unott pofájára és elmegy a kedvem az egésztől. Nem lehetne, hogy egy kicsit jobban azonosulj a szerepeddel?
JÓSKA: Csak ennyire tudok.
KUNCZE: Figyelj, neked akkor is játszanod kell, ha a másik nem olyan, amilyennek szeretnéd.
MACSKA: De egyedül nem megy, ha a másik nincs veled, akkor csak erőlködés!
KUNCZE: Jó, továbbmegyünk! Tibi!
TIBI: És akkor volt nagy huzavona a két férfi között, akik valaha jóbarátok voltak, s a vége az lett, hogy kard ki kard.

Vívás

ELSŐ PARASZT: Szúrd le Hamlet!
PARASZTOK: Hamlet, Hamlet, Hamlet!!!
PARASZTOK: Láertész, Láertész!
MACSKA: Védd magad, te kúrógép!
JÓSKA: Te akartad, hogy ez legyen, de most megtudod, hogy kinél van az igazság.
MACSKA: Na, gyere te bölcsészhallgató! Te, kis szemüveges pszichopata!
PARASZTOK: Adj neki, adj neki!

HARMADIK PARASZT: Le a kommonistákkal, éljen a királyság!
PARASZTOK: Éljen Hamlet, vesszen Láertész!
NEGYEDIK PARASZT: Éljen Hannibál, vesszen Nyúl!
EGYÜTT A PARASZTOK: Éljen Hannibál, vesszen Nyúl! Ferencváros, Ferencváros, óhó Ferencváros! Hamlet, Hamlet! Vért akarunk, vért akarunk!
KUNCZE: Macska, feküdj le, hallod, Jóska, térdelj a mellkasára! Úgy, nagyon jó!
ELSŐ PARASZT: Vágd ki a szívét a pártütőnek, a rohadt pufajkásnak, a nyomorult geci ávósnak!
HARMADIK PARASZT: Emberek, forradalom, gyerünk, ostromoljuk meg a Téli palotát, le a királlyal, le a büdös kurva nőjével, le mindenkivel, aki eddig volt.
PARASZTOK: Éljen Hamlet, Dánia megmentője!
MÁSODIK PARASZT: Le a tehénfos Láertésszel, le az egész kibaszott hatalommal!

Dúlás, dal, zene, aztán kiabálás, Macska Laci üvölt

MACSKA: Ez megfojt! Mi a faszt csinálsz már, mi a faszt! Emberek, szedjétek le rólam, halljátok, szedjétek már le!

Hirtelen mindenki odafigyel

BÜKI: Ne csináld Jóska, ne csináld, hallod!
JÓSKA: Senki ne mozduljon, mert azonnal elvágom a torkát!
KUNCZE: Ne csináld Jóska!
PÁLOS: Hagyd már Jóska, hagyjad már!
JÓSKA: Na, mesélj Macskajancsi, mi volt azzal az átvételi bizonylattal, hogy mért lett az elégetve.
MACSKA: Én nem tudok semmiről, én nem tudok!
JÓSKA: Akkor egy kicsit közelebb tolom a bicskát és eszedbe fog jutni. Na, mesélj, hallod, mondjad már, mert keresztülszúrom a gigádat!
MACSKA: Én nem tehetek róla, a Büki volt, én nem tehetek róla, azt mondta, hogy ne mondjam és majd ad belőle.
JÓSKA: Te szemétláda, ugye meg tudod mondani az igazat. *(Elengedi Macskát és odalöki a többiekhez)* Hívjatok rendőrt.
ELSŐ PARASZT: Rendőrt, minek?
JÓSKA: Mert ez itt egy tolvajbanda, és le kell csukni, újra kell az apám perét tárgyalni, mert nem ő vitte el a pénzt, hanem ezek itt.
BÜKI: Ugyan már Jóska, nehogy már elhiggyük, amit valaki fenyegetésre mond.
JÓSKA: De ez az igazság.
BÜKI: Nincs olyan bíróság kisöcsi, ahol ezt komolyan veszik. Te elmebeteg vagy, neked kényszerzubbony kell. Te közveszélyes vagy kisöcsi.
JÓSKA: Rendőrt, rendőrt!
BÜKI: Minek? Mond meg Laci, igaz, amit az előbb mondtál?
MACSKA: Hát, szóval, hát az nem.
BÜKI: Ugye, csak azért mondtad, mert megfenyegettek?
MACSKA: Hát, tulajdonképpen csak azért, különben nem ezt mondtam volna.

BÜKI: Hanem mit?
MACSKA: Pont az ellenkezőjét, hogy nem te égetted el a bizonylatot.
BÜKI: Na, látjátok.
NEGYEDIK PARASZT: Emberek, emberek, most mondta egy ember, a városból jött, hogy a Jóska faterja felkötötte magát a börtönben.
JÓSKA: A kurva életbe, hogy az ég szakadna rátok, a kurva életbe, kinyírtátok, az egyetlen becsületes embert is kinyírtátok, a kurva életbe, és én itt bohóckodok veletek, az apám meg meghalt. A kurva életbe, micsoda rohadékok vagytok.
BÜKI: Látjátok, emberek, hogy ki a bűnös, ha nem lett volna az, akkor biztos nem köti fel magát. Ki az a hülye, aki ártatlanul ilyet csinál. Nem, emberek, minden törvényesen ment, a földek magánosítása és a téesz gépparkja is, minden törvényes volt, igyekeztem megtartani, hogy működni tudjon, hogy legyen majd nektek újra munkátok.
JÓSKA: Elloptál mindent, a földeket, a gépeket és elloptad a szövetkezet vagyonát is.
BÜKI: A szövetkezet csődbe ment, mert nem tudott semmit eladni. Honnét lett volna vagyona?
JÓSKA: Az utolsó fillért is elvitted, mindent! Az egész a tiéd lett, de kellett egy bűnbak, ha mégis nyomozás lesz.
BÜKI: Ugyan már Jóska, neked üldözési mániád van! Demokráciában ilyet nem lehet! Lopni és másra kenni. Rögtön kiderülne. Ki merne ilyet bevállalni?
JÓSKA: Pityu, mondd meg, te is tudod, mondd meg!
PÁLOS: Én nem tudok semmit, mit tudnék én, most ezzel mire akarsz utalni?
JÓSKA: De tudod.
PÁLOS: Nem, én azt pont nem tudom.
JÓSKA: Ágica, hallod, neked elolvastam a levelet, Ágica, hallod!
ÁGICA: Tegnap még rohadt kurva voltam, most meg azt akarod, hogy melléd álljak? Te nem vagy normális! Én veled egy életre végeztem.
JÓSKA: Mariska, a kocsmában is mondta mindenki.
MARISKA: Hagyj engem békén, én nem hallom, amit ott beszélnek, dehogy hallom, ha mindent meghallanék, akkor...
JÓSKA: Tanár Úr, te is tudod!
KUNCZE: Nekem gyerekeim vannak, én már nem akarok semmit tudni.
JÓSKA: Emberek, emberek, halljátok, ti is tudjátok, ti is tudjátok. Mondjátok meg, hogy úgy volt, hogy mindent ellopott ez a bűnbanda!

Mindenki hallgat

JÓSKA: Mondjátok már, mondjátok!

Nincs válasz, kirohan

BÜKI: Uraim, a legfontosabb, hogy rend legyen, és minden törvényesen történjen, és amíg én vagyok a falu egyik irányítója, meg a Pálos Pityu, meg a Macska Jancsi, addig rend lesz és biztonság. Akik ezt a biztonságot veszélyeztetik, azokkal pedig az lesz, ami a Jóskával, hogy meghülyül, vagy az apjával, hogy öngyilkos lesz. De

mi nem olyanok vagyunk, ide a boros kannákat! Ágica, hozz még kolbászt! Együnk a kurva életbe! Igyunk! Na, vágj bele a nótába, a kurva életbe! Békésen átalakítottunk mindent. Alig volt veszteség. Az öreg Jóska nem számít. Nem tudott alkalmazkodni az új kihívásokhoz, a fia meg eleve bolond volt, bolondnak született! Na, telitorokból, hogy mulatnak a magyarok!!!

Tánc, ének, a vasárnap mulatni, aztán csak a ritmus, szájbőgő és csendben forognak a színészek, a ritmusra Tibi elkezdi a reppet, néha kórus ismétel

Hé, haver, most elmondom neked lazán,
milyen kurva szar lett a hazám,
Mert én vagyok a tibi-tibi-tiborc,
akivel a nemzet kitolt.

Bekiabálás: Hagyd már Tibi, ez egy másik darab.

Hiába fogod be a füledet,
A szar úgyis betöri otthon a faladat.
A kormány persze kussol, akkora a baj,
kereng fölöttünk a wallstreeti karvaly.
Lenyúlják a húsosfazekat meg a maradék morzsát,
mi meg rághatjuk a szabolcsi alma torzsát.

Bekiabálás: Hagyd már ezt a faszságot Tibi!

Figyelj haver, elmondom, mert én vagyok a tibi-tibi-tiborc,
akivel a nemzet kitolt.

A nyolckerben úgy szól a nóta, hogy I can get no,
minket sem elégít ki a gettó.
De hiába jár reggeltől estig a szájuk,
a budai polgárok szarnak rájuk.
Pár szociológus lenyúlja a roma-alapot,
aztán köp az egészre és veszi a kalapot.
Senkit nem érdekel, hogy szétesik az ország,
s Európát ellepi a kannás borszag,
nekünk ez jutott, egy ilyen rohadt korszak,
örüljünk neki, lesz ez még rosszabb.

Figyelj haver, elmondom, mert én vagyok a tibi-tibi-tiborc…

Állami vagyon, privatizáció, ajvé,
mire észbe kaptál, már eltűnt a szajré.
A besúgókról soha nem lesz lista,
előbb tudjuk meg, ki lett arab terrorista.

Senki nem emlékszik, mindenki felejt,
az ország fele alkoholista, fele selejt.
Ózonlyuk, üvegházhatás, afrikai hőség,
az ellenzékben semmi, a kormányban nulla felelősség.
Mindenki mindenért mást okol,
s csodálkozik, ha néha előkerül pár ököl,
s az utcákon kitör a pokol.
Lehetsz hazug, tolvaj, adócsaló,
ki akad horogra, legfeljebb néhány tahó.
S amíg a piti tolvaj meglakol,
az értelmi szerző a Bahamákra pakol.
Az egész hal rohad, büdös a fejétől.
Az ember naphosszat okádik a fajától.

Elmondtam haver, ne csukd be a füledet,
a szar úgyis bedönti otthon a faladat.
Elmondtam, mert én vagyok a tibi-tibi-tiborc,
akivel a nemzet kitolt.

BÜKI: Hagyd a picsába ezt a hülye szöveget, hol vagy te, elment az eszed? Tibi, gyere, igyál, hallod, igyál már.

Sötét

BÜKI: Mi ez, ki oltotta le a villanyt?
PÁLOS: Mi ez a sötét, mi történik?
MARISKA: Úr isten, mi van itt!

Zeneileg megkomponált sikoltozás, felgyullad a fény, mindenki vérbe fagyva, középen Jóska egy hatalmas tőrrel, Tibi szintén életben a szín peremén, alig észrevehetően

VÉGE

HALASI ZOLTÁN

Istenisme

Káosz a semmi színén: tejben a sajt, formálódik a massza.
Benne, miként nyüzsgő kukacok, éteri lények, egyenlők.
Ebből az angyali rendből, oldalán négy kapitánnyal,
a teremtő felség akaratára kiválik az isten. Mondja a friuli molnár.

Ez a világ az Úr sírja. Gyolcsba csavarva, szemfedő rajta,
nyugszik a hívő szívében. Nincs szükség takaróra,
le kell oldani róla. Érzékeivel köréje szövi lételveit a valóság,
mintázatot rá maga fest a keresztény, az erény ezernyi módját.
Végül a szemfedő lebomló szövetéből felsejlik a szellem világa.
Így szabadul ki a látás az érzéki éjből, a gondolatok fedezéke mögül.
Lepke a bábból. Kérdezi, testi-e még? A nyelve egyszerűség.
Bámulja az értelem napját. Kéri, lehessen fogynia-telnie,
akár a holdnak, jöhessen mára holnap. Női tekintet.
Történjék bármi, tudja, helyén lesz a való, végtére minden hiábavaló.

Még ilyen rossz nem volt, virrasztani kell, sose késő.
Nézi, nézi, hogy közelít az ítélet, a végső:
megtoszogatja a rosszat, a jó jut nagy jutalomhoz,
szűnik a szükség, a kis hit az aggodalomhoz.

Amit isten akar: foglaljon állást vele szemben az ember, szabadon.
Isten illata jó. Későn kezdi szeretni. Az illata benne, ő meg kívüle.
Vele van és nélküle. Jaj neki! Megveti! Boldogság ott, ahol ő nincs.
Fészkel az agyban az érzés, a szívben a bölcsesség, a májban a szenvedelem.

Mint hegyi folyó ömlik alá az Úr szomorúsága, nem apad.
Mint a hal, az imádság is előbb a felszín közelébe ragad,
majd mind mélyebbre merül. Ugyanaz legalul, ami legfelül.

Árad a tenger, az előlegezett kegyelem.
Parton a bűnök fövenye, hegyóriás vele szemben az irgalom.
Árad a tenger, vőlegény közelít.
Nyaldos, elillan. Mikor ő akar, akkor, sósan.
Az isteni jóság útjába az emberi bűn sosem állhat.
Mert az nem a lényeg, csak a szenvedés okozója.
Pillére a hídnak, amelyet amonnan más pillér tart, az imádás.

Kötelet fon a vádlás kényszere, feltartja a menny fele. Kígyó.
A Megváltó vérének egyetlen csöppje elég, hogy semlegesítse a mérget.

Áldozatát mint üdv-alapítványt az egyházra bízta:
vágni a vádláskényszer kötelét el, ahol lehet.

Ki ülhet törvényt a Szentatya felett?
Állhat-e nála világi hatalom feljebb?
Volt-e olyan, hogy a római egyház tévedett?
Édesebb anyatejnél az ige és sosem erjed.
Ki tartja a kengyelt, nem a császár?
Kinek a szavára vár a mai Lázár?

Lövell az élő seb, hatalmas a haszna.
Levágott lóláb. Patkolja kovács, szent visszaragasztja.

G. ISTVÁN LÁSZLÓ

Repülő szőnyeg

54. FRUSZTRÁLT FÉRJ
(pirrichizált négyes jambus[1])

Te nem szereted azt, ha én
neked esem alvás előtt-
nyugalmad ugye fontosabb,
vagy idegeskedjünk megint?
Ma nem vagyok ideges, és
mégis nekem esel, fiam!

55. ANGYALI FELESÉG
(hetes jambus)

Akarsz egy szürke kardigánt? Nagyon lehült megint.
Ezt jobb lesz, hogyha felveszed, felfázol itt nekem.
Vigyázz, mert csúszik a terasz, vigyél ki almabort,
de ott szivarra rá ne gyújts, felébred a gyerek.

56. ALZHEIMERES ELEFÁNT
(laza niebelungizált alexandrin[2])

Amikor visszanézek, nincs a tükörben arc –
az ormányom szerencse, hogy emlékszem, milyen.
A farkamra kevésbé, kár hogy nem láthatom.
Lehet, hogy tévedek, s nem ilyen az elefánt?

57. A KATICA
(hetedfeles jambus)

De kár, hogy pettyeim sosem számolhatom meg!
Az osztályfőnököm matekra nem tanított.
Csak zümmögök bután, és nem tudom, mi mennyi.
Hét, hét, vajon mi az? Csak ismétlem, nem értem.

58. A ROZMÁR
(kétszeresen niebelungizált alexandrin[3])

A rozmár szörpöt inna, úgy rákívánkozott most.
A sűrű szörp a lényeg, fel kell engedni vízzel,
de csak kicsit, különben túl híg marad az íze.
Lehet metszett pohárban, hogy gyöngyözzön az alja…
A rozmár szörpöt inna. És nem vigasztalódik.

59. CYBERPAPA VÉGRENDELETE
(tizes jambus)

Ezren vagyunk, ha egymagam vagyok, az internet kitölti testemet.
És mind az ezren arra gondolunk, mi lesz velünk, mert lesz áramszünet.
Ha láttál partra vetve tátogó halat, ahogy nyeli a levegőt,
az istenes, ahhoz képest, ahogy majd én ülök a laptopom előtt.
A fennakadt szemem, lefoghatod, fiam, ha rám talált a kék halál.

JEGYZETEK

1. A jambikus sorokban több pirricheus (vv) szerepel helyettesítő lábként.
2. Soronként egy negyedfeles és egy hármas jambus kapcsolata, metszettel. Igazából a *Niebelung-ének* nem ebben a formában íródott, mégis ez az elnevezés honosodott meg.
3. Soronként két negyedfeles jambus kapcsolata, metszettel.

LANCZKOR GÁBOR

Folyamisten

A háromszintes dél-londoni családi házat kizárólag magyarok lakták, egy-, két-, és háromágyas szobákban, tízen-tizenketten-tizennégyen, nehéz volt követni, mert néha szinte naponta jöttek-mentek a bérlők. Ságvári még Magyarországról, az interneten találta a szálláshelyet, ahol a kaució ellenében két hónap volt a minimálisan kötelező bentlakás.

Ahogy belépett az előkertből az éjnek évadján is fényben úszó bejárati folyosóra, már sejtette, hogy a nappaliban spontán mulatság zajlik. És mivel úgysem tudott volna észrevétlenül följutni a szobájába, megállt az ajtóban, hogy beköszönjön a danajozókhoz. Egy lány és három fiú tanyázott a dohányzóasztal körül, az egyikük Laci szobatársa. Gerinek hívták, és tulajdonképpen nem volt vele semmi baj.

– Laci, szevasz, merre jártál, gyere, ülj le, van sörünk, és van még gin is! – mondta harsányan a rövid fekete hajú kun legény, miután fölegyenesedett a széles ülőkéjű kanapén. – Bár a gin az Ervinéké – tette hozzá, miután a vele szemben ülő sápadt, vékony, magas fiúra kacsintott.

– A tonik már elfogyott – vihogta a kanapé innenső oldalán terpeszkedő Betti. A másik két srác a fotelekben ült szemközt.

Ságvári habozott.

– Gyere már, ne kéresd magad, fogj egy poharat, ülj ide hozzánk! – folytatta Geri meglehetős hangerővel.

– Ne ordíts! – szólt rá Ervin, Betti régi ismerőse és jelenlegi szobatársa. Állítólag nem volt közöttük semmi. Mindenesetre a ház fölhozatalából a közmegegyezés szerint Betti számított a legjobb nőnek. Rövidre nyírt és répaszínűre festett haját tüsire zselézte, az előszeretettel mutogatott hasán pedig egy nonfiguratív tetoválás díszlett, amelynek ismeretlen hányada ismeretlen alakban folytatódott a csípőnadrágja alatt.

Laci a konyhaszekrényhez lépett, de egyetlen tiszta poharat sem talált. Elmosott egy hosszúkás vizespoharat. Odafért volna még a kanapéra, de inkább hozott magának egy széket az étkezőasztaltól. Geri és Ricsi közé ült le. Ricsi a ház egyetlen egyágyas szobájában lakott, munka vagy munkakeresés helyett nyelviskolába járt, és rettenetesen odavolt az egyik koreai osztálytársnőjéért.

– Képzeld, Mókuskát ki akarták rabolni a fekák – tálalta Geri csillogó szemmel a nap szenzációját. – Mit iszol?

– Mikor? Hol? – kérdezett vissza élénken Ságvári.

– Ma délután, itt a főutcán a buszmegállóban – adta meg Ervin a választ.

– Mit iszol, szépfiú?

– Egy kis sört elfogadok.

Geri fogta a dobozos Tuborgot, és ami még benne volt, kiöntötte Lacinak. Aztán fölbontott egy másikat, és nemcsak az ő poharát töltötte tele, hanem a sajátját is. A többieket nem kérdezte meg, kérnek-e.

– Ki akarták tépni a kezéből a táskát, de ő nem adta – mondta Ricsi fölhúzott szemöldökkel.

– Kemény csaj – vigyorgott Geri, és belekortyolt a sörébe.

A Mókuskának hívott lány egy tejszínesen húsos szőkeség volt, finomkodó és kényeskedő alkat, aki a ház lakói közül talán a legjobban beszélt angolul, és egy alapítványi irodában dolgozott a Westminster katedrális közelében.

– Két kis tizenéves suttyó volt.

– És aztán mi történt, elfutottak? – kérdezte Ságvári.

– El – felelte Betti. – Szegény Mókuska remegett, amikor hazaért. Éppen kajáltam. Nem győztem vigasztalni. El fog költözni erről a szar környékről, egyre csak azt hajtogatta.

– Egészségetekre – mondta közben Laci, és beleivott a pincehideg Tuborgba.

– Egészségedre – kacsintott rá a szobatársa.

– A munkakereséssel hogy állsz? – kérdezte Ságváritól Ervin.

– Hát, sehogy.

– Az jó.

– Majd a jövő héten állok neki úgy istenigazából.

– Lesz itt munka, ne aggódj, szépfiú – villantotta rá Geri a hiányos, sárgás fogsorát, miután jól meghúzta a sört, és fölállt a kanapéról.

Az udvar kisebb volt, mint a ház nappalija. Ricsi és Laci nem dohányoztak, de azért kimentek a többiekkel. A sárgás fényű utcalámpa jól bevilágította a szűk, L-alakú térséget, épp csak a hátsó fertály maradt félhomályban, ahol a szomszédból átnyúló nagy fenyőfa alatt egy lomtároló sötétlett, tele mindenféle szeméttel, slaggal, rossz biciklivel. Az utcai léckerítés mellett egy nyírfa állt, a konyhaablak alatt pedig fonnyadt kis orgonabokor. A gyep rettenetes állapotban volt.

Cigarettás jobbjával Geri a görgős teraszajtót nyomkodta, amely kotyogva hintázott a sínjén.

– Komolyan mondom, az az egyetlen szerencséjük, hogy ebben az országban még normális tél sincsen – mormolta egyrészt a szakember, másrészt a nagyalföldi falusi srác öntudatával, miközben kifújta a füstöt. – Egyetlen heti rendes fagy kicsinálná az egész országot.

Főleg gipszkartonozott az építőipari kisvállalkozásnál, ahová a ház magyar főbérlője szervezte be. Teljesítménybére volt, és viszonylag jól keresett, a korábbi magyarországi fizetéséhez képest elképzelhetetlenül jól.

– Hogy dolgoztok holnap? – kérdezte Betti.

Zacskós dohányból sodrott cigarettát szívott. A körméről már majdnem teljesen lepattogzott a fekete lakk.

– Fél nyolctól – válaszolta Geri.

– Az igen – bólintott a lány, miután az órájára pillantott.

– Te offos vagy? – kérdezte tőle Ricsi.

– Naná – felelte, és nagyot slukkolt.

– Ritka ez így, hogy egyszerre jöjjön össze kettőnknek a szabad éjszaka – mondta Ervin mélán.

Betti egy belvárosi óriáshotelben takarított heti hatszor tizenkét órában, míg a szobatársa egy világvégi Ikea-áruház polcait töltötte föl áruval éjjelenként.

Miután visszamentek a házba, a lány feltétlenül inni akart még egy kis gint. Magában nem igazán szerette, ezért aztán kólával töltötte tele a félig öntött poharat. A közös hűtőszekrényben találta a fölbontott, kétliteres Pepsit, és miután a fiúk közül senki sem jelentkezett tulajdonosként, úgy gondolta, csak azért is kiszolgálja magát.

– Hozzál már nekem is egy sört! – rikkantott oda neki Geri a kanapéról.

Betti a konyhapult mellett állva belekortyolt a gines kólába. Nem is volt rossz. Őszintén szólva egészen jó volt.

– Füved nincsen véletlenül? – kérdezett vissza, miután odalépett a hűtőhöz, és elővett egy Tuborgot. Ezen kívül még két dobozzal maradt a bolti nejlonzacskóban, amiben be lettek hajítva a mocskos, lepedékes üvegpolcra.

– Akadhat éppen.

– Tekersz egyet?

– Miért ne? Ha utána kinyalhatlak – felelte Geri, és Ságvárira kacsintott.

A lány mintha meg se hallotta volna. Letette a dohányzóasztalra a sört, és visszaült az előbbi helyére.

Ervin kitöltött magának egy ujjnyi gint.

– Kérsz? – kérdezte Ricsitől.

– Nem, kösz, megyek lassan aludni.

Geri fölpattintotta a halkan pisszenő dobozt, kérdezés nélkül öntött Ságvárinak, aztán magának is.

– Egészségetekre! – emelte Laci koccintásra a poharát.

– Sörrel soha – mordult föl Betti.

– Ugyan már, rég letelt a százötven év! – mondta Geri. – Ráadásul, ha jól látom, te nem is sört iszol.

A fiúk koccintottak, Ervin is, a lány meg kifejezetten haragosnak látszott.

– Figyeljétek meg, mindjárt jön le zabálni a Ferke – próbált Ervin témát váltani egy korty gin után.

Ferke a tetőtéri szobában lakott harmadmagával, és az a pletyka keringett róla a házban, hogy ennivalóra szinte egyáltalán nem költ, viszont ő a hűtőszekrény legfőbb fosztogatója.

– Igaz, hogy a múltkor Mókuska rajtakapta? – kérdezte Ricsi.

– Igaz hát – mondta Geri. – Jött ki éjszaka pisilni a gyönyörűm, valami motozást hallott a konyhában, aztán amikor benézett, azt látta, hogy ez a disznó egy rúd kolbászt zabál, amiről másnap kiderült, hogy az enyém volt, otthon töltöttük, ilyen kolbászt itt ezermérföldes körben nem kapsz – fejezte be viccesen, ugyanakkor valami atavisztikus dühvel a tekintetében.

– Azt tudjátok, hogy Mókuskáék a lányszobában már egyszerre menstruálnak? – igyekezett Betti méltó módon visszatérni a társalgásba.

– Hogyhogy? – harapott rá a témára Ervin. Ricsi közben fölállt a fotelból.

– Mint a középiskolai koleszban, ha több lányt zársz össze egy szobába, előbb-utóbb egymáshoz igazodik a menzeszük.

– Na, sziasztok, én megyek aludni – indult meg Ricsi az egy szál dróton lógó körtével megvilágított folyosó felé.

– Azért egyszerre hisztisek mindig mind a hárman – mondta Geri.

Elköszöntek Ricsitől, azután egy darabig mind a négyen hallgattak, míg ütemesen nyikorgott a koszos szőnyegpadlóval letakart falépcső.

– Tekerj egyet – tette Betti a jobbját Geri combjára, és inkább gyengéden, mint vagányan.

A fiú ivott, aztán a szobatársára nézett: – Laci, te benne vagy? Utána gruppen.

A lány nem vette el a kezét.

– Hasis – tette hozzá Geri. – Jófajta.

– Benne hát – felelte Ságvári.

– Akkor hozom.

A konyhapultnál nyiszált le egy darabot az alufóliában tárolt barna kis tömbből, megmelengette az öngyújtójával, majd szétmorzsolta. Összekeverte dohánnyal, besodorta a hosszú papírba, aztán visszament az asztalhoz az öngyújtójáért.

Ahogy kiléptek a teraszajtón, éppen akkor dübörgött végig a néma utcán egy autó; mélyen hörgött a tuningolt motorja, mélynyomóból lüktető hangos hip-hop basszusok kíséretével. Látni nem láttak belőle semmit, a fiúk mégis ösztönösen végigkövették tekintetükkel a magas léckerítésen, amíg csak be nem fordult a következő utcasarkon, majd megint csönd nem lett.

– Nigger barátaink – morogta Betti, föl se pillantva a dohányos zacskójából, amely fölött épp cigit gyártott.

Geri leégette a joint hegyesre tekert végét, aztán rágyújtott. Pöfékelt, majd Bettinek adta tovább, ő meg Ervinnek. A lány közben meggyújtotta a rendes cigarettáját is. Ervint tulajdonképpen senki nem hívta, amit láthatóan zokon is vett egy kissé.

– Jó régen nem szívtam – mondta Laci, ahogy hozzá került a spangli, és rögtön az első slukkot vissza kellett köhögnie. Kaparta a torkát rendesen. Geri elnézően mosolygott rá, amint a csintalan gyerekre szokás.

– Hol szerezted? – faggatózott Betti a második kör után.

– Az egyik munkatársamtól.

– Jó cucc.

– Az. Holland.

– A munkatársad hozta be? – kérdezte Ervin egy lomha pislantással kísérve.

– Dehogy hozta ő be, miért hozta volna ő be, hülye vagy? – szólt vissza ingerülten Geri.

Laci a szürkésfekete ég felé szálló, magasban hirtelen szertefoszló füstöt bámulta.

– Amúgy milyen koncerten voltál? – nézett rá Betti, miután a fiú végre kifújta azt az óvatos, rövid kis slukkot, amely az első kör ügyetlensége után még így is rettentően kaparta a torkát.

– Swans. Ismered?

– Itteniek?

Ságvári valamelyest már bódultan állapította meg, hogy minden butaságával együtt valóban egészen bájos és kívánatos ez a lányka. Följebb csúszott a hasán a pólója, és féltenyérnyit látni engedett a ferde tetoválásból, amely így a félhomályban egészen úgy festett, mint egy fekete madárszárny.

– Amerikaiak.

Betti egyszerre bólintott és vont vállat, aztán átvette Geritől a rohamosan töpörödő jointot.

– Ha akarod, majd mutatok pár számot – mondta Laci, és ez a gesztusértékű kijelentés úgy hangzott önmaga számára, mintha valaki más tette volna, amitől aztán kissé feszélyezetten kezdte érezni magát. A másik két fiúra pillantott, de azok szemlátomást nem vettek észre semmit, a szobatársa elégedetten, zsebre tett kézzel billegett egyik lábáról a másikra, Ervin meg görnyedten, mereven bámult maga elé, mint egy öregember.

Geri zárta a kört, hedonista buzgósággal egészen a cigarettásdoboz kartonjából csavart szűrőig szívva a cigit.

Ahogy eldobta, kaparászást hallottak az udvar végéből. Odafordultak mind. Úgy tűnt, a sarokból, a lomtárolóból jön.

– Hát ez meg mi a szar?

– Valami állat lehet – motyogta Ervin dermedten.

Egyikük sem mozdult, még mindig az előbbi körben állva, oldalt hajtott fejjel hallgatóztak, akár egy némajátékban, miközben a zaj egyre szaporább és hangosabb lett. Végül Geri közelebb lépett a sötét fenyőhöz, és tapsolt egyet. Akkor abbahagyta. De pár másodperc múlva a korábbi intenzitással kezdte újra.

– Egy zseblámpa kéne – mondta egészen halkan – meg egy bot.

– De mi a szar lehet ez? – tette föl Betti megint a kérdést.

– Patkány – szólalt meg Ervin.

– Róka – fordult hátra Geri.

– Fura, hogy nem fél tőlünk – jegyezte meg Ságvári suttogva.

Ebben a pillanatban megszakadt a kaparászás. Hullámozva zúgott Laci fülében a külváros éjszakai csöndje.

Miután visszatértek a házba, Ervin kijelentette, hogy aludni megy; megkérdezte Bettit, vele tart-e. A lány nemet intett. Inkább csinált magának még egy gines kólát a konyhapultnál. Ervin megivott egy nagy pohár csapvizet, aztán sértődötten elköszönt. Olyan halkan hagyta el a nappalit, akár egy macska.

Mire Ságvári visszajött a vécéről, a pohara már frissen habzó, hideg sörrel volt teletöltve. A szék helyett most már az egyik fotelbe telepedett. Bettin látszott, hogy holtfáradt, de makacsul tartani igyekszik magát. Nem dőlt hátra a kanapén, melankolikusan előregörnyedve kortyolgatta az italát. A kényelmesen terpeszkedő Geri arcán meg valamiféle különös és visszafogott, csaknem rezignált derű ütközött ki.

– Esküszöm, otthonról egyes egyedül a kutyák hiányoznak – mondta.

– Milyen kutyáid vannak? – nézett rá Ságvári.

– Két rottweiler, harmadiknak meg egy kis korcs.

Közben azt látták, hogy Betti egyre előrébb hajlik ültében. Geri fölállt, megfogta a vállát meg a derekát, és szépen elfektette a kanapén. Annyi lélekjelenléte volt még a lánynak, hogy összegubózzon, a lábait szorosan maga alá húzva.

– Kijössz velem egy utolsó cigire? – kérdezte Geri. – Aztán lassan nekem is alvás.

– Persze.

Vitték a sörüket is. Suttogva beszélgettek, immár bizalmas kettesben. Miután visszajöttek, tanakodtak, mi legyen Bettivel, fölcipeljék-e a szobájába. Végül arra jutottak, jobb lesz neki, ha hagyják békében aludni. Gerinek volt egy kopott hálózsákja, azzal betakarta.

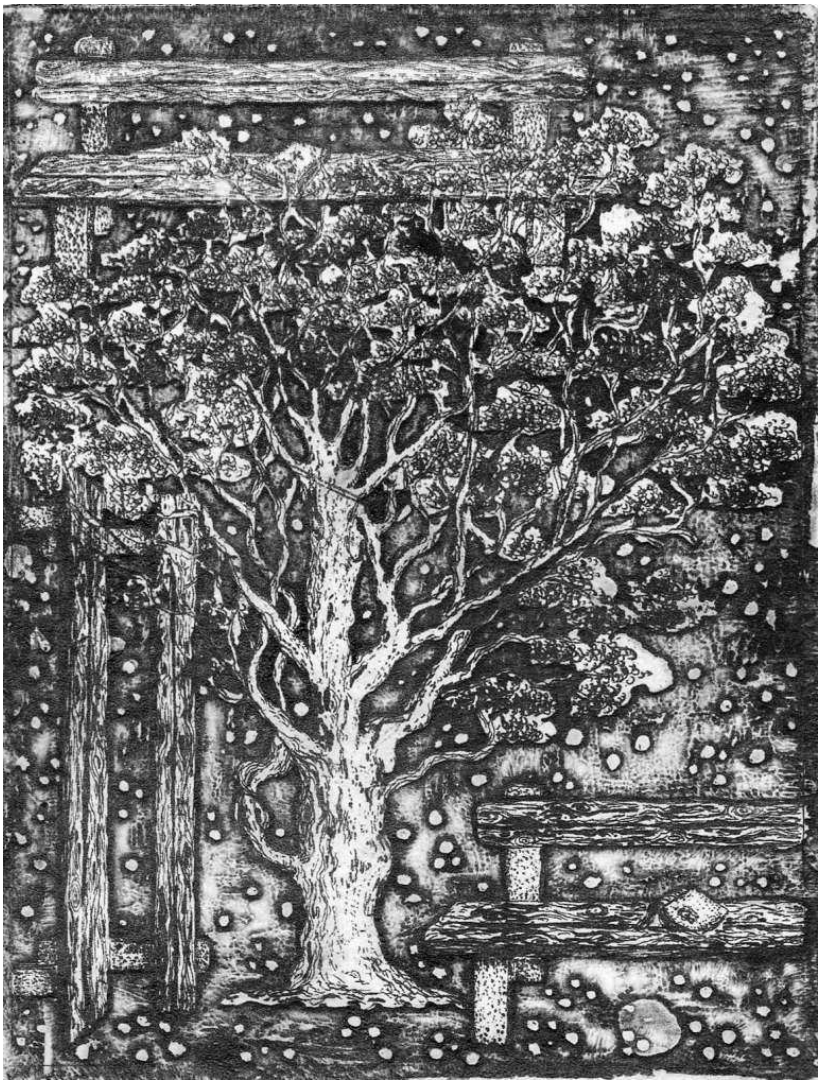

KERBER BALÁZS – MARNO JÁNOS

Lépcsőfordulók

Anya és fia hajnalban kelnek,
birokra kelve a hideggel és
egymással is nyomban, amiért
nincsenek meg magukban még ma sem,
amikor végső útra kelnek.
Az ember külön-külön elmegy,
de szörny lesz belőle a falu
szemében, ha ott látja árnyékát
felfalva párjában. Ezért hát
nincs sok idő, igyekezniük kell,
számolva fuldoklással és rémülettel,
élelemmel, mely emésztetlenül
bukik fel az ember torkán, ha éjjel
felszínesen alszik, vagy túl mélyen,
begyógyszerelve, állítólagos
dührohamok ellen.
Messzit kétely
veszi elő erre, azt gondolja,
ismeretlenül: mégsem táplálhat
haragot ültében egy asztalnál
az ember a táplálékkal szemben!
Ott a két anyakönyvi kivonat
is, egy borítékban, kint az asztalon,
együtt a fiúé és anyjáé,
még az este tehette ki oda
egyikük, az anya 79,
a fiú 48, ingerlékeny,
amilyen mostanában Messzi is, és
könnyen magába forduló, anyja
szerint egy szerencsétlen mamlasz. Az
ajtót azért kulcsra zárják maguk
után, mielőtt kilépnek a sötét,
néptelen utcára, a vonatig
még csaknem egy órájuk van hátra,
lábuk ne törjön a fagyott sárba,
és akkor időben elhelyezkedhet
ki-ki a sínpárnak megágyazó
bazalt töltésen. Az anya persze
azért nyűgös, és törékeny.
Messzi

egy csúnya és apró asszonynak ad
helyet a képzeletében, akit
a fia kénytelen lesz hamarosan
ölbe kapni, ha nem akarják le-
késni e kivételes alkalmat
a közös távozásra. Mert holnap
reggel már ugyanez a vonat
vinné őt a kötelező felül-
vizsgálatra a városba, hogy okkal
jogosítja-e rokkant nyugdíjra
az ingerlékenysége. Hiszen anyja
is csak maflának tartja, nem pedig
hirtelen – és pláne nem tartós –
haragúnak a fiút. Összenőttek
túlságosan mára, ennek kell most
véget vetniük.
Erről beszél Messzi,
egész távol, magában, szorongva.

*

A Herceg fel nem foghatja,
mi hozta őket idáig a fagyban, kaszálva
karjuk s lábuk a hófúvásban, s át-
kelve hosszú utcasorokon,
a házak előtt kék léckerítések.

Megint egy messzire nyúló,
szokványos nap;
s most látja a Herceg,
ahogy a sínekhez érnek, mintha
ő járna arra, az ellenvonatoknál,
barátjától köszönne el éppen, hogy
emlékezzen a kabátjára, ahogy elszállna
szárnya a szeme előtt. S csak nőne a távolság
közte és barátja között – mire ébred
a Herceg, és már mindenki
elköltözött. A fiú anyja
lábát helyezi a sínre, s fejük
fölött a vonat kör alakú szempárja,
megigazított, szürke kabátban
fekszenek elé. S az este hidegsége,
ahogy szél csap a Herceg orrába, s
mintha az egész állomás már nem
állna. Romjában gázolt át a vonat
a tájon.

A Herceg lába most
hosszan lóg egy padon, már nem
gondolkodik, valami fülledtség ült
a fejébe, mint aki messze olyat
látott, amit magától kerülne, félve
vértől, lármától, s úgy tesz, mintha
mától csak barna asztal mellett ülne,
sípolástól, síntől egyre távol.

*

Ó, édes élet, Karamella, te
égetett édessége a létnek,
bár ne ízleltelek volna meg soha,
volnék most épséges vad, melynek
pompásan metsz és őröl a foga,
maradtam volna bőröm s a tenger
sója mellett, ki habozva enged
a szelek nyomásának, s merengve
könnyebbül meg a hajnali csendre,
eltűnődve valami társaság
felett, mely mint a halandók rendje
vetődött ide a partra, szürkén,
mert kiégve – egy partyról jövet.
Pezsgőztek eddig, most üszkösödnek
az északi fényben, mikor felsír
a csecsemő álmában tüskésen,
mert eltűnt a szájából a bimbó;
hova lett, hova nem, elég a kínból,
anyja még a partnerén mereng, fél-
úton válhatott le a csoportról,
most kerülheti még meg a dombot,
hogy hazajusson. És a csoportból
is most válik ki a fehérsálas
férfi, örök szerelme mára holt
mozinézőknek, most fordít hátat
az üszkében hűlő társaságnak,
s indul a tengerbe benyúló föld-
nyelv irányába. A napkeltével
azonban ez is egyszerre elvágva,
s vele a félkorong parazsában
integető lányka sziluettje,
hogy, helyt adva félreértéseknek,
a teljes vétket azért kizárja.

*

Felállsz az asztaltól,
indulok utánad, szólok,
szólok utánad, megered
a nyelvem, magával visz
a szó engem, ruháddal remegek,
ahogy elfordulsz, vibrálva
szememben, s a tálcákra, mikor
kiviszik őket a kék falak közt
a hűvösbe, valami fáradt
fény száll a villogó színű
lámpából, a fémet pásztázva.
S a kabrióban, ha hosszabban
láttalak volna, se fáznék
most kevésbé a parkolóban.
A sötét ég foszlóban,
a sztrádán pedig most már
mehetek bármerre, idétlenül
ténfergek egy benzin-
kútnál, karórám üvegén
a fényszeletek.

*

Gatyámba alázva merengek
reggel óta az ablaküvegnek
támasztott halántékkal, lábam,
mellyel balul keltem egy baljós
álomból fölverten, behúzva
farpofám alá a fotelben
zsibbad és sajog, míg fejemben
az zakatol, mennyivel könnyebb
és célszerűbb volna most gyalog.
Mióta hátat fordítottunk
az ágyban egymásnak, zaklatott
vagyok és gyanakvó, szemet vetsz
valaki másra a homályban,
és leugrasz vele a bárba
a sarkon; gondolom, jól mondom,
ha egyszer semmi hozzáfűzni
valód. Régen cigarettára
gyújtanék most. Most a kezemből
iszom a konyhai csapnál, és
utána indulok utánad
nézni ebben a szál gatyában,
trikóban, tornacsukában.

*

Habár az ajtó zárva, mégis
beköltözik a szél a bárba,
s azért a víz az úr.

Indulok a bárba, de még
előbb a ruhákra, melyeket
az este kifeszített szárítóköteleken
rángat a szél, és az ablakokra
nézek idelentről. A ruhák
egymásba borulva hajlanak-
lengenek, facsartan nedvesek,
mint mosdáskor a kezed,
vagy tegnap a szád a pezsgő
után. S hány zöld, kék, piros,
ruhán, hány sárga ruha szárnyán,
ujján, karéján kell még végigsiklanom,
ücsörögnöm estéken át, nézelődve
pohárnyomok és alátétek
társaságában, egy nyirkos asztalnál.
Leng-törik, töredezik a kép,
akár a derekad, bármerre
nyúlok, egy hajszál akad repedt
körmöm alá. Tekinteted
cikázott, felpattantál, siettél ki,
széklábak között a lábad.
S akkor egy lány lobbanó hajjal,
téged már nem találtak, s ahogy
a gyömbérembe nézek, a falra osonnak,
elontják ábráit az árnyak.

*

Nyáron a fák még összesúgtak
mögötted, mulattak rajtad, hogy
milyen elesett vagy, már ahogy
tartod magad, Jesszusom! S akkor
eleredt csakugyan az eső,
szilaj korbácsolásba váltott
át a szél is, szétcsapott közted
s az összeesküvők között. Most
meg? Kín kimondani! Zörögnek
az azóta is lelombozott
ágak, vagy moccanatlan ábrát
öltenek, ábrázatodból ki-
ábrándítót. Mert méghogy az ég
védelmedre festi köpenyét

az éjjel lilára a vérrel!
Mert a Herceg, Messzi, vére kék,
s az nem fertőződhet meg napok,
tüzek, kialvók, vörösével,
győződj csak meg róla karszékben
odahaza, hol csóválhatod
a fejedet zavartalanul
naphosszat is akár, Nyakszirted
az sokat gyógyul ilyenkor ám,
már-már visszatalálsz királyi
udvarodba, hol mégiscsak egy
vérpadon állsz, fehérneműre
vetkőzve. És nekihevülve
beszélsz, lojalitásod szentebb,
mint valaha, még bánni fogod
odaát, hogy kerékbe mégsem
törtek, s föl sem négyeltek a végső
útra, mely mindösszesen három
felé visz; a negyediken állsz csak.

*

És az iratok nem rendeződnek,
bárhogy rakosgatom őket, elborít
egy mellékajtó árnya, fölém
ágaskodik fehéren a kályha, és szédülök,
ha átnézek a messzi szobákba,
lábam féken, csupasz falamon
fénypontok tánca szemközt,
szememben. Este, ha írtam,
készen nem lettem egy sorral,
kikészültem, ezért sétára indultam,
s akkor valami éberség zakatolt föl
bennem, halványan egy lámpa,
vagy nyakakban egy fehér sál
hullámzása a kivilágított sétányon.
Majd beugrottam inni egy bárba,
fülemben dörömbölt a zenéje,
a lárma, a huzat, ahogy megint
ki-kinéztem, s ajtaja előtt bár
többen álltak, beszélnem nem
kényszerített egy sem, sem
hadonásznom. Visszanézek,
a kőlapon a fényeket nézem,
keringnek, várom, hogy haza-
térjek, sebesen, a szélben,
utcák mellékürgében.

KUKORELLY ENDRE

Bárcsak vennénk a bátorságot

„Bárcsak venné a bátorságot az állam és mindazok, akik tanácsokat adnak neki, mostani tulajdonképpeni helyzete szemrevételezéséhez, és annak beismeréséhez; bárcsak világosan belátná, hogy számára éppenséggel semmi más hatáskör nem maradt, melyben valóságos államként eredetien és önállóan mozoghatna és valamit határozhatna, mint a jövendő nemzedékek nevelése", így *Beszéd a német nemzethez* című értekezésében Johann Gottlieb Fichte 1804-ben (V. Horváth Károly fordítása). Bárcsak. „Ha nem akar egyáltalán mit sem tenni, akkor ezt még megteheti." Igen, megteheti. Nem teszi.

Nem lehet számítani arra, amire mind számítunk. Naivan, gyermekien, joggal. Mindenki túlzottan számít arra, amire legjobban tenné, ha ügyet sem vetne, miután rábízta dolgai intézését, hogy azután bizton ráhagyatkozhasson: az államra. *Várni* másokra – félreértés. Jogosan érted félre, de félreérted. Ne tedd! Tedd magad, amire várnál! Csinálj kultúrpártot, és légy a tagja! Az aktivistája! Kedélyes kultiválás, a kedély kultiválása! Tessék! A kultúra annak belátása, hogy legjobb/boldogítóbb, ha életed a f(F)öld vidám kultiválásával töltöd el, töltöd ki. Ha szó szerint veszed a *meg kell változtatnod éltedet* és *az én egész népemet fogom nem középiskolás fokon tanítani*-ajánlatokat. A mentalitás paradigmaváltását. Oktatás és (magas)kultúra egyazon cső eleje/vége, nem-háborús körülmények közt a támogatások ide csoportosítandók.

No meg háborúban! Ismert anekdota, hogy Churchill, tanácsadói ajánlatára, miszerint a háborúra tekintettel a hadikiadások finanszírozására vonja el a kultúrára szánt pénzt, azt válaszolta, hogy de hát akkor miért háborúzzunk?! Gazdasági recesszióban különösképp itt a helye az erőforrásoknak: ha a közoktatás, megszabadulva a hatalmi szempontok mozgatta ideológiai ballaszttól, kontraszelektáltak helyett jólfizetett, presztízzsel bíró tanárok által a megismerés, a művészet befogadása *élvezetére* tanít, és a kultúra, a humán szféra aktorai visszanyerik társadalmi elismertségüket, ennek egy csapásra komoly gazdasági felhajtóereje keletkezik. Látnom kellett ugyanakkor mulatságosan közelről, hogy mindezeket a döntéshozó hanyagolja. A politikai osztály horizontjában nincs a kultúra.

Nem ellenséges vele – miért tenné? – egyszerűen érdektelen. Ez páratlan. Riasztó és szokatlan: érdemes Mikszáthot olvasni hozzá, miféle személyiségek alkották a korabeli országgyűlést Bánffy Miklóstól Bartha Miklósig, Berzeviczy Alberttől Falk Miksáig, Eötvös Károlytól Eötvös Józsefig, Herman Ottótól Horvát Boldizsárig, Irányi Dánieltől Jókai Mórig és Herczeg Ferencig, Lánczy Gyulától Lisznyai Kálmánig, Mocsáry Lajostól Orbán Balázsig, Podmaniczky Frigyestől Simonyi Istvánig,

Az Ünnepi Könyvhét debreceni megnyitójának szerkesztett szövege.

Szász Károlytól Széll Kálmánig, Szontagh Páltól Thaly Kálmánig, Tisza Lajostól Trefort Ágostonig stb.

Pulszky Ferenc régész.

1848. április végén Kossuth pénzügyi államtitkára, az emigráció tagja, '61-től képviselő, az Esterházy-képtárból az Iparművészeti Múzeum és a későbbi Szépművészeti megalapítója, negyedszázadon át a Nemzeti Múzeum igazgatója, a dualizmus „kultúrpápája". Fia, Ágost, jogfilozófus. Másik fia Károly, Márkus Emília férje, a Szépművészeti igazgatója. Megvásárolja Sebastiano del Piombo *Férfiképmás*át, amit Raffaellónak tulajdonít, és ami miatt meghurcolják. Aztán fölmentik, Ausztráliába emigrál, öngyilkos lesz. Ilyesmik voltak, effajta tragédiák. Most nem ez van. Semmi nagy és katartikus nincs soron.

Hanem az van, hogy a kultúrát a rendszerváltás óta elengedte valamennyi kormányzat. A létezett szocializmus preferálta, mindenképp foglalkozott vele: támogatta, tűrte, tiltotta, mert tartott tőle – ma nincs tartás. Tiltás sem, a támogatás viszont pártérdekektől függ, szavazatoptimalizálási eszköz, ezért épp a legérdekesebb-értékesebbet, a legmagasabb színvonalú „alternatívat" sújtja. Pont fordítva, mint a józan ész, a közös érdek követelné. Fordítva csinálják az urak, mint a perifférián vagy éles helyzetben levő országokban tették, Dél-Koreától Finnországig. Ahogy Trianon után hazánk, Bethlen és Klebelsberg alatt. „Széltében-hosszában elítélik a politikai apátiát, a politikai cselekvést azonban csakis hatalmi és expanziós szempontok vezérelhetik", írja Gottfried Benn. „A személyes, az indulatvezérelt alkati motívum tehát az első mindig és mindenütt, utána következik csupán az értékek megmérettetése és meghatározása", ez ilyen egyszerű. „Mindig is létezett, mindig is hatott tehát az a valami, ami sem szelíd nem volt, sem pedig kontemplatív: márpedig innét egyetlen lépés csupán az a kérdés, hogy vajon fönnmaradhatna-e, alakot ölthetne-e, működhetne-e egyáltalán a szellem, ha nem létezne az ellenpontja." A politika „gyártói" kompenzatórikus folyamatok, a hatalomért való küzdelem következtében hagyták végképp el a bázist, amire igazából támaszkodhatnának – épp hatalmi ambíciójukat kiélendő –, a kultúrát. Rehabilitálása a Jó Élet érdekében rajtunk áll – rajtad meg rajtam –, a kultúra (fogalma) lebeg a levegőben, a magaskultúra hab a tortán, maradékelven finanszírozzák, nem elemi létfeltétel, amolyan na jó, menjünk színházba, akkor legalább fölvehetem az új rucit. Ha visszahelyezvén magunkat oda, visszaállítanák magunkban a kultúra jelentőségét, egy csapásra megváltozna minden. Egyetlen csapás! Boldogabb élet, szórakoztatóbb. Örömteli! Megszűnne ez az állandó indokolatlan, túlindokolt nyavalygás, nyafogás. A görögök tudták, legalábbis tették, *mindenki* özönlött – amúgy kortárs – írók darabjaira, elemi szükséglet volt ugyanis az anyagiakon kívül a lelki megtisztulás. Folytonos lelki-szellemi-érzéki kultiválás nélkül *rosszul* élek. Ügyetlenül élek, ha nem tanulom meg kellő időben, kellő mesterektől, hogy magamra és ügyeimre mint a kultúra által meghatározottra nézzenek.

Ha a helyzet valamiképp a túlzottan ünnepélyesbe csúszik át, mindig támad némi ellenkezhetnék. Legjobb ünnepélyen rosszalkodni. Mocorogsz, rendetlenkedel, szétültetlek, fiacskám. Különben teljességgel ünnep párti vagyok, és az ünnep, ha már ünnep, akkor legyen, amennyire csak bír, ünnepélyes. Legyen emelkedett, patetikus, formális, művi, habcsók, giccshatár, megadva a módját neki, ne

találjon mértéket, vagy ha megtalálta, nyomban veszítse el. Legyenek alapos túlzások benne, hogy majd jó legyen túl lenni rajta. Átöltözni, *fel,* csak úgy, semmi célból, magáért, semmiért, boldogan készülni rá, izgatottan, várakozni, fáradtan és idegesen, húzni még kicsit, türelmetlenkedni, és túl akarni lenni, ez mind, de nem mind egyszerre, hanem külön-külön és össze-vissza. Ez azonban, itt most, ezen a téren, még csak az ünnep legeleje. Egy ünnepnek még az elején, de túl az előkészületeken, az első pillanatok zavarán vagy mijén, a feszengésen, a rendesebbik fele, sátrazás, nap és napernyő, szép, bőséges felhozatal, viszonylag tűrhetően lógnak a girlandok, nem nagyon recseg a mikrofon, még nem ettem le a zakómat, remélem épp összenézek majd valakivel, és akkor már csak az lesz a feladat, hogy oda kéne valahogy kormányoznom magam hozzá. Szóval: kormányozzuk oda egymáshoz magunkat. Tessék odamenni – Könyvhéten legalább – kortárs szerzőkhöz! Megbökni őket barátságosan. Mindegy, mifélék és mifélének látszanak: „e hazai írók rendkívül szerények", ahogy Gombrowicz írja naplójában. Szerinte – s szerintem is – „a szerénységük valóságos *savoir vivre.* A gőg elrejtését szolgálja. Egyszerűen csak óvatosság, nehogy magukra haragítsanak valakit. Az irodalomban az efféle szerénység semmire sem jó. A gőgöt, az önhittséget, az ambíciót nem lehet kiiktatni az írásból, mert ez az alkotás motorja. Nyilvánvalóvá kell tenni. És akkor civilizálható." Az olvasó civilizál.

műhely

ARANY ZSUZSANNA

Kosztolányi Dezső élete

ŐSÖK CSARNOKA

3. RÉSZ

„Zord volt. Nem is mertünk fölnézni rája…”

„De néha este ellágyult, megolvadt,
nyitotta nékünk az ablak kilincsét
és megmutatta mesebeli kincsét,
az őszi égbolton a tiszta holdat” – írja Kosztolányi Dezső *Apám* című versében. Ahogyan kettejük viszonyáról – immár az apa halála után – vall a fiú egy portréban is: „Abba az iskolába jártam, ahol ő tanított. […] Magam is a tekintély-romboló ifjúsághoz tartoztam. De amíg a többiek könnyűszerrel kiélhették az apjuk elleni lázadásukat, úgy, hogy az apjuk jelképét, a tanárokat gyűlölték, nálam ez a folyamat bonyolultabb volt. Egyaránt szítottam társaimhoz, akik forradalmi ösztöneimet szólaltatták meg s a tanárokhoz, akikben apámat, a kegyeletet, védelmeztem. Megértettem mind a két pártot. Igy bizonyos lelki hasadás és kettősség támadt bennem. Fájni már akkor fájt, hogy nem tudok semmiféle párthoz tartozni, de már akkor vigasztalt korai elfogulatlanságom függetlensége.”[168]

Kosztolányi Árpád 1859. január 11-én született Szabadkán. A Szent György templomban keresztelték meg másnap, január 12-én. A keresztségben fölvett neve „Arpad Ernestus Felix” volt. A keresztlevél[169] alapján azt is tudjuk, hogy keresztszülei Schmirl Bálint („Valentinus Schmirl”) és felesége, Antalfy Mária voltak, a keresztelést végző segédlelkészt pedig Thum Adolfnak („Adolphus Thum”) hívták. Gyerekkorából mindössze három rövid levél maradt fönn, melyeket nagyanyjához, Filáczy Veronikához, édesapjához, Ágostonhoz, valamint anyjához, Kádár Rozáliához címzett. Utóbbi föltehetően egy nyaralás emlékét idézi, amikor gyermekként nagybátyjánál, Kádár Józsefnél tölthette a vakációt. Mindezt igazolja az a levél, amelyiket írásához csatoltak, s nagybátyja sorai olvashatók rajta.[170]

Gimnáziumi bizonyítványai közül mindössze egyetlen található az MTA Könyvtárának Kézirattárában, az 1868/1869-es tanévből.[171] Ebből kiderül, hogy a tízesztendős, római katolikus vallású fiú, a Szabadkai Községi Főgymnasium elsőosztályos tanulója csak egyes és kettes osztályzatokat kapott – akkoriban ezek voltak a legjobb jegyek –, s szorgalma hol „példás”, hol „ernyedetlen” volt, írásbeli dolgozatainak külalakja „tiszta”, magaviselete pedig hol „példás”, hol „dicséretes” megjelölést kapott. Tantárgyai közt szerepelt a hittan, a magyar nyelv, a latin nyelv, a

földrajz, a természetrajz, a mennyiségtan, a rajz, a szépírás, az ének, valamint a francia nyelv is. Az iskola igazgatója ekkor – a bizonyítvány szerint – Jámbor Pál volt, helyettese pedig Frankl István. A gimnáziumot 1747-ben alapították, s 1861-ben nyitották meg a felsőbb osztályokat. Az intézmény igazgatójává ekkor nevezték ki Jámbor Pált, aki Kalocsán tanult a papi szemináriumban. 1844-ben szentelték föl, s versírással is foglalkozott. Az 1848-as forradalom idején a közoktatásügyi minisztériumban dolgozott, majd Párizsba emigrált. Visszatértét követően Kishegyesen lett plébános, 1861-ben és 1865-ben pedig országgyűlési képviselőnek is megválasztották, a kúlai kerületben. 1871-ben tért vissza Szabadkára, ám már előtte is tanított a gimnáziumban.[172] Ebben a magyar tannyelvű iskolában 1868-ban indították el a híres önképzőkört – Farkas Antal vezetésével –, mely az ifjúságot a költészet és a tudomány művelése felé orientálta.[173] Később e csoportosulás ad majd alkalmat Kosztolányi Dezsőnek és unokatestvérének, Csáth Gézának is a kezdeti szárnypróbálgatásokra.

„1862/63-ban 200 tanuló járt gimnáziumba, 1890/91-ben pedig már 523."[174] Az évek folyamán változott a tanterv, s ezzel együtt a tantárgyak köre is bővült, minek köszönhetően új tanárok érkeztek az intézménybe. Hicsik Dóra kutatásai alapján tudjuk, hogy Kosztolányi Árpád gimnáziumi évei idején kik tanítottak az iskolában.[175] A jelentősebb tanáregyéniségek közül említésre méltó az önképzőkört is vezető Farkas Antal, aki 1875-től a szegedi gimnázium tanára lett. A tanításon kívül elbeszéléseket és költeményeket írt több lapba is, mint például a *Fővárosi Lapok*ba, az *Új Idők*be vagy a *Vasárnapi Újság*ba. Egy másik oktató, Fischer Lajos szintén pap volt, akárcsak Jámbor Pál. Antropológiát is tanult Berlinben, majd 1874-től az evangélikus egyház tagja lett. Több lapnak is írt, sőt a *Szabadkai Közlöny*t szerkesztette is. Idősebb Frankl István, aki igazgatóhelyettesként írta alá az elsőéves Kosztolányi Árpád bizonyítványát, klasszika filológiát tanult, s később Újvidéken lett az ottani gimnázium vezetője. Többek között munkatársa volt a *Bács–Bodrog vármegyei Történelmi Társulat Évkönyvé*t szerkesztő gárdának. Hóman Ottó szintén ennek a tanári karnak a tagja volt. Őt Göttingában avatták doktorrá, illetve a pesti és a kolozsvári egyetemeken adott elő. 1871-ben Bartal Antallal együtt megalapította a *Philológiai Közlöny*t, mely mindössze két évfolyamot ért meg, és érdeklődés hiányában meg kellett szüntetni.[176] Iványi István, a klasszika filológia és a német nyelv tanára pedig megírta Szabadka monográfiáját, valamint számos történelmi, néprajzi, nyelvészeti munkát adott közre.

A *Szabadkai Városi Katholikus Gimnázium Értesítőjé*ből azt is megtudhatjuk, hogy Kosztolányi édesapja az 1869/1870-es tanévben Széchenyi-ösztöndíjban[177] részesült, valamint 1 db aranyat kapott a Casino alapítványából. Az 1870/1871-es tanévben ismét kapott aranyat, ezúttal hármat. 1873/1874-ben újra kitűnő, s jutalmul Jámbor Pál igazgató díszkötésű könyvet ajándékoz neki. A rákövetkező esztendőben tornából hármasa van, de szintén jutalmat kap a Casino aranyaiból. Az érettségi évében kitűnő – mindössze testnevelésből hármas –, s a Takarékpénztártól 30 forintot, a Mukits-féle alapítványtól pedig 60-at kap.[178] Kosztolányi Árpád érettségi bizonyítványa alapján az alábbi tanárok előtt kellett tudásáról tanúbizonyságot tennie (az okiraton szereplő sorrendben): Mészáros Pál és Jámbor Pál (elnökök), Vojnics Nándor, Chobot Ferenc, Sziebenburger Károly, dr. Fischer La-

jos, Slosziarik János, Matkovich Bertalan, Tipka Antal és Balás Imre. 1876. június 26-án tehát hivatalosan is éretté avatták, s minden egyes tantárgyból „praecellentes" (kitűnő) minősítéssel jelentkezett az egyetemre.[179]

Kosztolányi édesapja Budapesten és Berlinben végezte felsőfokú tanulmányait. Ezekből az évekből szintén fönnmaradtak bizonyítványok és indexek. A budapesti egyetemi indexek közül az 1876/1877-es tanév őszi és tavaszi szemeszterének adatait őrzik a MTAK Kézirattárában. A Királyi Magyar Tudományegyetem Questurájának pecsétjével ellátott okirat tanúsága alapján Kosztolányi Árpád a következő tantárgyakat hallgatta: általános és részleges kísérleti vegytan, általános kísérleti természettan, elemi csillagászat, francia nyelvtan kezdők számára, etika, logika, természettani gyakorlatok, gyakorlatok a fizikai dolgozdában, a mechanika alapelvei, az újkori nevelés történelme, a különös neveléstan lényegesb részei, a vegytan általános története, elemző vegytan. A természettanból és vegytanból diplomázó fiatalembert számos neves professzor oktatta.[180] Az előadók között találjuk báró Eötvös Lorándot, a torziós inga föltalálásáról híres fizikust, aki az 1848-as kormányban vallás- és közoktatásügyi miniszter is volt, valamint az MTA elnökének is megválasztották. Az ifjú Kosztolányinak két féléven át alkalma nyílt együtt is dolgozni vele, a Magyar Királyi Tudományegyetem Fizikai Intézetében. Eötvös elégedett volt a hallgató munkájával, mint ahogyan azt az 1881. július 12-én kelt, saját kezűleg aláírt bizonyítványból is megtudhatjuk: „Bizonyítvány. Kosztolányi Árpád úr a vezetésem alatt álló budapesti m[agyar]. kir[ályi]. tud[omány]. egyetemi physikai intézetben két féléven át kiváló szorgalommal s ügyességgel dolgozott, mit kívánatára ezennel saját kezű aláírásommal bizonyítok."[181]

Rajta kívül tanította a dinamóelv leírásáról híres természettudós és bencés szerzetes Jedlik Ányos, a politikai szakemberként is ismert Kármán Mór, valamint a királyi tanácsos és MTA-tag Than Károly. A természettudományos tárgyak mellett az ifjú egyetemista azonban érdeklődött olyan stúdiumok iránt is, mint a „részletes széptan" vagy a „magyar stílusgyakorlatok", mivel indexébe fölvette ezeket is, s érdemjegyet szerzett belőlük. Fia, Kosztolányi Dezső később így emlékezik vissza apja többirányú érdeklődésére, s – a portré alapján – kényszerűnek is nevezhető pályaválasztására: „Másoktól tudtam meg, hogy egy lelki rázkódtatás hatása alatt menekült a természettudományhoz, vidékre is azért vonult vissza, hogy megőrizze egyensúlyát. Kedélyes mulatónak, furfangos szójátszónak ismerték".[182] Az akkor még irodalmat is tanuló apának a stílusgyakorlatok és a széptan tanára Greguss Ágost esztéta volt, aki szintén az MTA tagjai közé számláltatott, mint Than. Greguss elsősorban a hegeli esztétika elveit hirdette, s a platóni kalogathia-elv alapján tarthatta előadásait is. E művészetbölcselet a szépet a jóval és az igazzal teszi egyenlővé, ezek egységét hangsúlyozza, valamint a szépséget erkölcsi alapokra helyezi. Kosztolányi Árpád későbbi pályamunkáiban – melyekben filozófiai és irodalmi kérdésekkel foglalkozik – részben visszaköszönnek e tanok is, a klasszikus görög–latin műveltség mellett.

Ezekből az évekből származik az az anekdota is, amit később fia vetett papírra, s melynek hitelességét már nem ellenőrizhetjük. A történet szerint „mint húszéves egyetemi hallgató a húsvéti ünnepek előtt meglátogatta rokonait, akik a pesti Dunapart egyik régi bérpalotájában laktak. Unokahúgai kikísérték a lépcsőházba. Ő a

harmadik emelet legfelső lépcsőfokán állt. A lépcsők, melyek már egy évszázada bomladoztak, ép abban a pillanatban érkeztek el ellenálló-képességük végső határáig s zuhanni kezdtek lefelé. Egyik leány a pihenőszigetről kezét nyújtotta neki. Ő nem fogadta el. Az összedőlt lépcsőzettel emeletről-emeletre bukdácsolt s pár pillanat múlva eszméletlenül esett egy földszinti kamrába, egy szekrény tetejére, a befőttes üvegek közé. […] Életét annak köszönhette, hogy az önfenntartás ösztönével a vele együtt zuhanó karfába kapaszkodott. Ez viszont a vas-alkatrészeivel cafatokra szaggatta testét. Combjain, mellén öregkorában is látszottak a vastag forradások. Így menekült meg a haláltól az az ember, aki később az én apám lett."[183]

Az egyetemista fiatalember – apja, Ágoston anyagi támogatásának is köszönhetően – Berlinben végezte el az 1879. október 16. és az 1880. március 20. közötti szemesztert. A Königlichen Friedrich–Wilhelms Egyetem filozófiai fakultására járt. Hermann Ludwig Helmholtz, a híres fizikus, vegyész és élettan-kutató – aki orvosi tanulmányokat is folytatott, s az energiamegmaradásról is írt –, valamint Glan és Tiemann professzorok voltak a mesterei, akiknél fizikát és kémiát tanult.[184] A bizonyítványt 1880. március 11-én állították ki. A dokumentumot szintén az MTA Könyvtár Kézirattára őrzi.[185] Amit tudhatunk még Kosztolányi Árpád berlini tartózkodásáról, azt a családi levelek alapján rekonstruálhatjuk. Lakása a városközpontban volt, közel az egyetemhez.[186] Édesapja drágállotta is, hiszen a szülők fizették a külhonban tanuló fiú költségeit. Ahogyan Kosztolányi Ágoston fogalmaz: „a lakást magam is egy kisé drágának tartom […] igyekez valamit az étkezésen meggazdálkodni, szóval kérlek a lehetőségig takarékos lenni, hogy havi budgeted tulságossan ne terhelje külömben is szerény évi jövedelmeinket".[187] Ágoston rendszeres elszámolást kért fiától, s előre megadott időpontokban küldte a havi apanázst. A család számára jelentőséggel bírt, hogy gyermekük külhoni taníttatásáról gondoskodjanak, anyagi áldozatok árán is. „Őrizd fiam a pénzt, helyezd biztos helyre, s ne dicsekedj senki előtt azzal. Te tudod legjobban mily fáradsággal nélkülözéssel hosszú évek során gyűjtögettük ezen összeget, a te kiképzésedre össze" – írta édesapja.[188] A rőfösüzlet hasznán és az esetleges bankpénztári fizetésen kívül a család bevételi forrásai közé tartozott még a vendégszobák kiadása is. Árpád távollétében az ő szobáját is kiadták idegeneknek.

A levelekben az aktuális problémákon és az anyagi kérdéseken kívül olyan tanácsokkal is találkozhatunk, amelyek nevelési elvekről vallanak. Tükrözik azt az értékrendet, amelyet Árpád örökölt: „szakmádban bővebb ismereteket szerezni, és a nagy világot egészen közelről megismerni, azt hiszem azt Berlinben is meg fogod lelni, ha erős akarat és igyekezet dagasztja kebledet. A német főleg a Porosz nép kiváló tulajdonai a munkaszeretett, igyekezett, tudvágy és nagyratörés, mely tulajdonok minden egyes embernek valamint nemzeteknek a mai korban tudni és elsajátítani nem felesleges dolog, különösen minékünk Árpád unokáinak, kik még máig is ázsiai eredendő bűnök terheiben szenvedünk".[189] Ágoston azonban nemcsak a kötelességeire figyelmeztette fiát, hanem figyelmébe ajánlotta a szórakozási lehetőségeket is, mint például a színházat vagy a gőzfürdőt.[190] Alapvető fontosságúnak vélte a világlátást és az emberismeretet, amit talán az magyaráz, hogy az emigrációban ő maga is megjárt idegen földrészeket. „Azt kell tapasztalnom, hogy ez ideig vajmi kevés világ vagy tán emberismeret hiányában vagy. […] csak férfias

kitartás minden cselekedetben, s a kívánt eredmény lassacskán bár de majd meg jő" – fogalmaz 1880. január 25-én kelt levelében.[191] A szülők írásai arról is tanúskodnak, hogy Árpád már ekkor közölt tárcákat, amelyek a *Szabadkai Közlönyben* jelentek meg. Kosztolányi Ágoston 1879. november 16-án kelt levelében számol be fiának az írások szabadkai fogadtatásáról.[192] A nevezett lapnak – a levél keltezését megelőző számaiban – három olyan cikkét is megtaláltuk, melyeket Kosztolányi Árpád írt, *Berlini tárcalevél* címen.[193]

A szülői levelekből kiderül még, hogy hideg volt az akkori tél, így aggódva várták fiúk válaszait. Ahogyan édesanyja, Kádár Rozália írja: „Kedves fijam itküdök 6 f tót e kis potolást túdom hogy ameleg harisnyáját nem alegjob álapotba vannak végy egy jo párt mért a hideg nagy hogy átnéhüzs magad, […] elégé agaszt engem ez a szigorú tél és a te távolléted teis kedves fijam eltalátad a kűlföldre utazást alegszigorub télbe". A vizsgaidőszak módosulása pedig – mint nem várt esemény – kétségbeeséssel töltötte el Ágostont, az apát. „Kedves sorajid nem alegjob hangulatba taláta atyádat, hogy egész máskép történik a vizsga letétel mint ahogy számítotátok" – olvasható szintén Kádár Rozália, 1880. február 7-én kelt levelében.[194]

A Berlinben töltött időszakot követően – több mint egy esztendő múlva – 1881. május 13-án vehette át Kosztolányi Dezső apja a tanképesítő oklevelét. Szövege a következő: „486. sz. Tanképesítő Oklevél / Mi országos középtanodai tanárvizsgáló bizottsági elnök és vizsgáló tagok *Kosztolányi Árpád* urat ki *Szabadkán* 1859. évben születvén, felsőbb tanulmányait a *budapesti tud[omány]. egyetemen* végezte és a szabályzat követelte tanárvizsgálaton általános műveltség tekintetében *dicséretesen* megfelelt és szigorlatait a *természettanból* mint főtárgyból, a *vegytanból* mint melléktárgyból *elégséges* eredménnyel kiállotta, ugyanezen tantárgyaknak *magyar* tannyelvű középtanodákon való tanítására a nmlt. [nagyméltóságú] vallás és közoktatásügyi minister által reánk ruházott hatalomnál fogva ezennel Képesítettnek nyilatkoztatjuk."[195] Pályáját a szabadkai főgimnáziumban kezdi – 1883-ban lett matematika és fizika szakos tanár –, s ott is fejezi majd be, az intézmény vezetőjeként. Művelt tanár volt, aki olyan egyéniségekkel közösen lépett föl, mint Iványi István (aki korábban tanította is), Toncs Gusztáv és Loósz István. Az ő generációjuk működött Kosztolányi Dezső iskolaévei alatt is. Oktatói tevékenységéről bővebbet is megtudhatunk abból a *Tanári minősítvényi táblázat*ból, amit főigazgatói kinevezése előtt – 1900. július 25-én – írt róla Haverda Mátyás, az intézmény akkor leköszönő vezetője. A dokumentumból kiderül, hogy 1881. május 13-án vizsgázott le a Középiskolai tanárvizsgáló bizottság előtt. Főtárgya a természettan volt, melyből elégséges minősítést kapott, melléktárgya a vegytan, szintén elégségessel. 1882. december 27-én választották meg az intézmény rendes tanárává, és 1884. július 8-án erősítette meg kinevezését a minisztérium, majd 1887. december 9-én nyerte el véglegesítését. Az első, a harmadik és a nyolcadik évfolyamokban tanított természettant, fizikai földrajzot, mennyiségtant és rajzot. A minősítvényi táblázat kiállításának időpontjában heti óráinak száma 21 volt, valamint a nyolcadikosok osztályfőnöke. Alapfizetése 2800 korona, amit megnövelt a 400 korona lakbér és a 600 korona pótlék. Utóbbit az oktatásban eltöltött évei számának függvényében kapta.

A Haverda által aláírt okmányból azt is megtudjuk, hogy „tanitja a Gábelsberger–Markovics rendszer szerint a gyorsirást három fokozatban (kezdők és haladók). A kezdők tanfolyamában részt vett 65, a haladókében 25 tanuló. Jutalomdíja évi 300 korona Szabadka szab[ad]. kir[ályi]. város házipénztárából."[196] Mindebből arra következtethetünk, hogy Kosztolányi Dezső nem pusztán az iskolában, hanem otthon is találkozhatott a gyorsírás gyakorlatával. Műveinek kéziratai több gyorsírásos szakaszt is tartalmaznak, fönnmaradt naplóinak jelentős hányadát pedig szintén ebben a formában jegyezte. „A KD által ismert és használt Gabelsberger–Markovits-féle gyorsírás a hivatalos szabályok szerint 1927-ig volt érvényben, s a Radnai-rendszer váltotta fel. Az új gyorsírás megjelenése ellenére – másokkal egyetemben – KD, Szabó Lőrinc és Vikár Béla is életük végéig kitartottak a Gabelsberger–Markovits-rendszer mellett" – olvasható Lipa Tímea megállapítása[197] arról a rendszerről, melyet Kosztolányi Árpád is tanított a gimnáziumban. Konkrétan Kosztolányi Dezső írásmódjáról pedig az alábbiakat tudhatjuk meg a gyorsírás szakértőjétől: „KD gyorsírásos kéziratainak fejtése arra enged következtetni, hogy kiválóan ismerte a rendszert, minden apró szabályával, kitételével együtt, s a mindennapokban rendszeresen használta magánjellegű és irodalmi feljegyzések készítésére egyaránt. Az írásrendszerben papírra vetett szövegei olyan magabiztos jegyzőről adnak tanúbizonyságot, aki önálló nyelvet fejlesztett ki a Gabelsberger–Markovits-rendszerből, kizárólag saját használatra."[198]

A *Tanári minősítvényi táblázat* – mely Koszolányi Árpádról rögzít adatokat – azonban további információkkal is szolgál. Haverda jellemzése a következőket tartalmazza még: „Az ifjúsági könyvtár tankönyvcsoportjának kezelője. Népfelkelő tiszt feltételes beosztással. Tanítási és fegyelmezési ügyessége: dicséretes; hivatali szorgalma: dicséretes; erkölcsi, politikai és társadalmi magaviselete: példás. Középmagasságu, egészséges testalkata van. Irodalmilag is működött. A következő értekezéseket írta: »A szülői ház közreműködése a természettudományok oktatásában« […] »A percentszámolás tanításának módszere« […] »A kamatszámolás reformterve« […] »A szabadkai főgymnasium uj épülete« […] »A szappanlé-hártyák« […] »Folyadékhártyák mint mechanikai tételek bizonyítékai« […] »Az elektromosság elhelyezkedése jó vezetőkön«".[199]

Árpádot apjának, Ágostonnak nevenapján választották meg a főgimnázium igazgatójává, 1900. augusztus 28-án.[200] A Szabadkai Történeti Levéltár több olyan dokumentumot is őriz, melyek a kinevezésének körülményeiről tudósítanak. Kosztolányi Árpád 1900. július 22-iki dátummal írta alá kérelmét, melyet „a Főispánhoz és a Közgyűléshez" nyújtott be.[201] Elődje, Haverda Mátyás 1900. július–augusztus folyamán kérelmezte nyugdíjaztatását, és e hónapokban zajlott az új igazgató kinevezése körüli hivatalos ügymenet is. Haverda július 25-én levélben kereste föl Schmausz Endrét – aki Szabadka és Baja városok főispánja volt abban az időben –, s értesítette az utódlás kérdéséről, mellékelve Kosztolányi Árpád folyamodványát is.[202] Szabadka szabad királyi város törvényhatósági bizottsága 1900. augusztus 28-án tartott közgyűlésének jegyzőkönyvi kivonata alapján első helyen Toncs Gusztávot jelölték a főigazgatói székbe, második helyen pedig Kosztolányi Dezső édesapját. Előbbi mindössze 28, utóbbi 151 szavazatot kapott.[203] Ugyanezen a napon a határozat is megszületett a kinevezésről.[204] Ezt követően értesítették a

döntésről a Szegeden székelő tankerületi királyi főigazgatót,[205] aki válaszlevelében fölkérte a városi tanácsot a működési engedély megadására, valamint az újonnan kinevezett igazgatót eskütételre szólította.[206] A tankerületi főigazgató 1892 és 1907 között Platz Bonifác ciszterci szerzetes, biológus volt, aki mint az MTA tagja is tevékenyen részt vett mind az oktatásban, mind a tudományos életben. Nevéhez fűződik a budapesti ciszterci tanárképző intézet megalapítása. A biológiai kutatásokon túl – Darwin elméletének egyik ellenzője volt – egyiptológiával is foglalkozott, valamint egyházi vonatkozású munkákat publikált. 1900. szeptember 18-án kelt levelében Platz tankerületi főigazgatói minőségében jóváhagyta az addigra már föltehetően esküt tett Kosztolányi Árpád kinevezését.[207] A levéltári dokumentumok tanúsága szerint 1905. augusztus 31-ig havi 3200 korona illetményt kapott, ezt követően pedig havi 3600 koronára emelték a fizetését. A nyugdíjalapba 120 koronát kellett befizetnie, havi részletekben.[208]

Kalapis Zoltán életrajzi lexikonában a következőképpen foglalja össze Kosztolányi Árpád igazgatói tevékenységét: „Vezetése alatt a tanintézet felvirágzott, nagy tekintélyre tett szert. Elődeinél a módos és befolyásos családok csemetéi viszonylag könnyen jutottak hozzá az átmenő, vagy éppen a jeles osztályzathoz, ő azonban kellő szigorral megkövetelte az azonos elbírálást, s ezt következetesen gyakorlattá is tette, bár emiatt nemegyszer érte támadás a városi tanácsban és a helyi sajtóban. Ő azonban kitartó és hajthatatlan maradt, s ezzel megőrizte mind a saját, mind az iskola tekintélyét."[209] Ugyanakkor bíráló megjegyzéseket is olvashatunk működéséről. Tápay-Szabó László visszaemlékezésében például így ír róla: „Matematika-tanárom, Prokesch Ignác rettegett ember volt […] Azonban tanítani annyira tudott, hogy hozzá hasonlítható matematika-tanárt sohasem láttam; az intézet másik híres matematikusa, Kosztolányi Árpád (Dezsőnek, az írónak az atyja), ki néhány órán át helyettesítette nálunk Prokescht, mint pedagógus nem volt oly kiváló."[210] A trianoni békeszerződésnek köszönhetően Szerbiához csatolt Szabadkán a főgimnázium is átalakult, s a szerb lett a kötelező nyelv. Kosztolányi Árpád már nem tudott és nem is akart az új korszak követelményeinek megfelelni. 64 évesen kellett volna az új államnyelvet elsajátítania, de a hivatalos vizsgától való ódzkodása miatt inkább nyugdíjaztatását kérte. Az igazgatói tisztet 1918-ig látta el, majd nem sokkal később nyugdíjba vonult. 1926. december 3-án halt meg.

Életrajzát megtaláljuk a Szinnyei József által összeállított *Magyar írók élete és munkái* című, közel 30 ezer író munkásságát lajstromba foglaló, többkötetes sorozatban is.[211] Irodalmi tevékenységét az utókor számára is említésre méltónak találták a korban. Dezső fiának érdeklődése nem előzmény nélküli a családban, s tudjuk, hogy Árpád pályaválasztását egy régi trauma nagyban befolyásolta. Még fiatal volt, mikor szerelmes lett Dietrich Mariskába. Virágzott a kapcsolatuk, mikor a férfi elutazott Reichenhallba, üdülni. Hazatértekor szerelme halálhíre fogadta. A fiatal lány tüdőbajban halt meg.[212] Bár Kosztolányi apja nem vált híressé az írásainak köszönhetően, a fönnmaradt alkotásoknak – köztük néhány pályamunkának – mégis érdemes nagyobb figyelmet szentelnünk. Ahogyan a vajdasági életutakat összegző kötet szerkesztője, Kalapis Zoltán fogalmaz Kosztolányi Árpád ebbéli tevékenységét illetően: „Az akkor negyvenéves szabadkai matematika- és fizikatanárt főleg irodalmi munkássága kapcsán tartja számon a lexikon. Elbeszéléseket, tárcákat

közölt a *Képes Családi Lapok*ban, a városi kispolgárság népszerű lapjában, a *Vasárnapi Újság* epigonjában, amelynek Lauka Gusztáv volt a főmunkatársa. Epigrammáival, versparódiáival, az *Üstökös* című élclapban jelentkezett, ezt a lapot annak idején még Jókai Mór alapította. Gyakori munkatársa a helyi lapoknak, a *Szabadkai Hírlap*nak, a *Szabadká*nak, de népszerű tudományos cikkei jelentek meg a szakfolyóiratokban, az időszakos kiadványokban is, a *Természettudományi Közlöny*ben, a *Matematikai és Fizikai Lapok*ban, meg igen rendszeresen a szabadkai főgimnázium *Értesítő*jében."[213] Középiskolásként már az önképzőkörben is tevékenyen részt vett, s az 1873-as évkönyvben meg is jelent egy verse, *A szélhez* címmel.[214]

Az MTA Könyvtárának Kézirattára több olyan pályamunkát őriz, amelyeket Kosztolányi Árpád 1875–1876-ban írt. 1876 májusában például Széchenyi István gondolatairól készített értekezést. A kézirat alapján nem derül ki, milyen pályázatra szánta munkáját. Az írás azonban nyert, 25 forintot, ami föltehetően kitüntetést jelentett akkoriban. A hazáról, a társadalomról és a lelkialkatokról olvashatunk elmélkedéseket benne. Széchenyit mint a magyarokat a tespedésből fölrázó zsenit mutatja be, mikor így fogalmaz: „Széchenyinek kellett ledönteni az előítéletek, a hátramaradás sötét épületét, hogy ennek zuhanása tespedő nemzeti életünket felrázza. És célt is ért. Ami oly ritkán sikerül, mire csak egy Demosthenes lángszónoklata képes, azt ő egyszerű szavaival, de nagyszerű tettével elérte: lelkesedést tudott önteni a fásult lelkekbe. Mert hiába a magyart nem teremtette az isten hidegvérűnek, csak a balkörülmények teszik őt kevés időre azzá."[215] Egy másik pályamunkában – mellyel 6 forintot nyert – pedig Horatius szavai adják a gondolatmenet kiindulópontját. Az inkább bölcseleti jellegű írásban Kosztolányi Dezső apja az emberi lét értelméről, az ember isteni és egyben állati (tehát kettős) voltáról, valamint a szív és az ész összhangjának megtalálásáról értekezik. „Egy szebb, dicsőb eszmének kell őt vezérelni az életen át, melyet egy percig sem szabad szem elől tévesztenie, mert csak ez vezetheti őt be az ígéret földére, mint a tűzoszlop a sivatag homályaiban bolygó izraelt [!], ezt követve kell neki ereje és állásához mérten anyagilag vagy szellemileg küzdeni a nagy célért, melynek előmozditása minden embernek első és legszentebb feladata, s melynek neve: tökéletesbülés. […] a természet alkotó keze sohasem pusztít csak látszólag, mert egy-egy romon száz és száz új élet fakad […] nagy célok elérésére nemcsak lelkesedés, de kitűrés s állhatatosság kell" – írja.[216] 1875 decemberéből pedig *Chria verbalis e költeményszak felett: „Jó az ember, mig nem volt teremtve…"*[217] címmel maradt fönt pályamunka, mely tíz forintot nyert. Ebben az értekezésben teológiai és erkölcsi kérdések merülnek föl. Az Isten ellen lázadó ember alakját rajzolja meg a szerző, s a Gonosz természetét mutatja be. Mind a romantikus költészet, mind a romantikus esztétika – Greguss Hegel alapján tanította Kosztolányiékat – hatása fölfedezhető az alkotáson. „A földön felgyúlt hajnal első sugárai az embert vétkezni látták; vétkezni az ellen, kinek örök hálával tartozék, s kihez e helyett gőgösen így kiálta fel: nem ismerlek el uramnak, utól érlek, túl szárnyallak! […] a jó és rosz között a különbséget; egyik vagy másik célhoz visz – én isten leszek! […] A természet föllázadt ellene, megvoná tőle javait, s neki harcolni kellett a viszontagságok, de főkép önmagával, hallani amaz üldöző szellem szavát, mely folyton fülébe sugá: ó mily fekete

hálátlanság ül a te és utódaid homlokán! […] csak az ember nem fér meg önmagával […] a nagyravágyás széttépi az egyesülés vékony szálait" – fogalmaz Kosztolányi Dezső apja. Mitológiai és történelmi nagyságok példáit sorolja, köztük azét a Neróét is, akiről később fia majd külön regényt ír, *A véres költő* címmel. Neró alakját ekként mutatja be: „a zsarnokok zsarnoka: Nero. Mint ember, mint császár egyaránt iszonyú ő. Mint ember széttépi a családi és társadalmi kötelék utolsó szálait is; tőr, méreg, máglya nyujtottak neki ebben segédeszközt; anyja, fivére, Britannicus, neje Poppea, bölcs nevelője Seneca Lucanussal, a »Pharsalia« irojával egyenként estek dühének áldozatául. Mint császár még nagyobb mérvben érdemli meg gyülöletünket. Ő egy hatalmas birodalom feje volt, hivatva milliók jóléte és boldogsága felett őrködni, és mit tesz e helyett? Felgyujtatja Rómát, elhamvaszt vagyont, boldogságot, mindent, hogy lázas képzelmének tápot nyujtson Trója égéséről; az égő zsarátnokok közé dobatja az ártatlan keresztény vértanukat hisz a nép a hatalmas úr szavainak hitelt ad s büneért ezer bűntelen életét oltja ki. Forditsuk el tekintetünket e szörnyről, ki mégis csak ember; eléggé meggyőződhettünk, hogy a mely faj ilyen s ehhez hasonló lényeket megtűr keblében, alacsony fokán áll az az erkölcsi sülyedésnek."[218]

Az MTA Könyvtárának Kézirattárában őrzött borítékban – rajta Kosztolányi Dezső írásával szerepel, hogy „Édesapám ifjukori irásai, versei" – megtalálható egy elbeszélő költemény is – „Budapest, Palics, Szabadka. 1877. december – 1878. augusztus" keltezéssel –, mely az aranyról szól. A mű az aranypénz nézőpontjából mutatja be az emberi gyarlóságokat. Az egyes szám első személyű narrátor maga az arany, ő meséli el viszontagságait. Először aranyások találják meg, s pénzt veretnek belőle. Egy zsugori vénember őrizgeti ezt követően, majd az örökös aranyifjú akarja rajta megvenni egy koldusleány szerelmét. Szüntelen bolyongás, bűnök és kínok követik egymást. A költemény az alábbi szentenciával zárul, mely szintén a „Jó", a „Szép" és az „Igaz" egyenlőségét hirdető erkölcsi fölfogás összefoglalásaként fogható föl:

„ha majd nem cél leszek, hanem
Csak eszköz az ember szemeiben;
S ha mint ilyen majd végre nem nyögök
Önzéseik vasvesszeje alatt,
De e helyett hódolva tisztelem
Vezériműl a jót, szépet s igazt; […]
S ha végre útamon nem szolgaság
kórója fog buján burjánzani,
De illatozva nyilnak e helyett
A népszabadság szent virágai."[219]

Amikorra Kosztolányi Dezső országszerte híres lett, édesapja még mindig próbálkozott a versírással. Nem egy ízben előfordult, hogy az irodalmi életben otthonosan mozgó fiát kérte meg cikkei közöltetésére. Több írása is megjelent Szabadkán, s még a fővárosi lapokban is közöltek tőle költeményeket. Ahogyan egy 1924 augusztusában kelt levélben olvashatjuk Kosztolányi Dezső ígéretét: „Tegnap érkezett meg hosszú leveled, melyben ismét érdekes és finom verseket találok, utolsó napjaid termését. Nekem az általános véleményem az, melyet már kifejtet-

tem. Általatni téged nem lenne értelme. Nemcsak nekem kedvesek ezek a versek, hanem föltétlen értékek. Az elme és szív kedves játékai. *A szeretet összegzése* című költeményed bennünket hármunkat is meghatott, és ez a három szempár mosolygó szeretettel néz rád mindig. Különös öröm nekem, hogy a humorod és a szatírád olyan elevenen lüktet, ami a benned lakozó hatalmas életerő jele. Nem kell nekem orvosi vélemény ezután. A kéziratok megadják a diagnózist, mely száz évre szól. Jövő héten már beszámolhatok részletesen is arról, hogy melyik versedet hol helyezem el. A Vén Sas álnevet nem tartom jónak, mert már le van foglalva. Sas Ede ír ilyen név alatt. Én majd találok neked jobbat. Engedd meg, hogy irodalmi keresztapád legyek. Te annak idején nekem adtál nevet, most én adok neked."[220] A versek végül „Filáczy Árpád" név alatt jelentek meg, azaz dédanyja, Filáczy Veronika vezetéknevét adta Kosztolányi az édesapjának.

Többek között az *Érdekes Újság* és az *Új Idők* hozott az apától szövegeket.[221] Kosztolányi Dezső ezekkel a közlésekkel kapcsolatban említi egyik levelében azt az esetet is, amikor Antonio Widmar megdicsérte a munkáit. „Widmar olasz fordító, kit most helyeztek ide az olasz követségre, és ki ezután állandóan itt él, *meglepődve és nagy lelkesedéssel beszél a* Gondolat *című költeményedről, melynek mélységét és eredetiségét nem győzte eléggé dicsérni.*"[222] Később, 1925 végén szintén fölmerül az *Új Idők*ben való szereplés lehetősége. Kosztolányi Dezső vonatkozó leveléből nem derül ki pontosan, hogy a szerkesztőség vajon hogyan fogadta a Filáczy-költeményeket. Mindössze annyit tudunk meg, hogy a lap nem kívánta közölni mindegyik verset. Indokot nem kapunk, csupán Kosztolányi udvarias szavait olvashatjuk: „Az Új Idők jár neked, teljes joggal. […] A többi költeményed is közzétennék, de még megkövetelik, hogy kisürgessék a közlést, amit meg is teszek adandó alkalommal. Más világ ez, mint a régi. Minden üzleti alapon áll, az irodalmi dicsőség is."[223] Fia édesanyjának írt – 1926 februárjában kelt – levelében tovább nyugtatta apját, s jelezte, hogy nincs szó szándékos rosszindulatról, egyszerűen csak a nagy lap rengeteg anyagát kezelik gépiesen.[224] Apja azonban tántoríthatatlan volt, s nem hitt már fiának: „Az Új Idők febr. 14-iki száma nem érkezett meg […] *Ismételten* kérlek, édes fiam ne tégy egyetlen lépést sem a további küldés, sem pedig a Téli alkony közlése érdekében, mert igazán már bosszantóan unalmas a folytonos halogatás […] fogadni mernék, hogy ez sem fog beválni, hiszen már közeledik a tavasz és így a Téli alkony már alig mondható időszerűnek."[225] Végül 1926. március 7-én jelent meg a költemény,[226] melynek tiszteletdíját föltételezhetően megelőlegezte Kosztolányi az édesapjának.[227] Mindenesetre az apa mindvégig kételkedett saját tehetségében. 1925 februárjában például, mikor szintén várta költeményei megjelenését, az alábbi elkeseredett sorokat intézte Kosztolányi Dezsőhöz: „Az Új Idők elmaradt számai még mindig nem érkeztek meg; úgy látszik, a te általad ott elhelyezett verseim szépen papírkosárba kerültek és így egy tiszteletpéldány küldésével kevesebb a gondja a szerkesztőségnek is, a kiadó hivatalnak is."[228] 1926 májusában pedig a következő önvallomást teszi: „Én a magam szórakoztatására verselgetek, és azért is, hogy ezekkel a kis csemetékkel téged kedélyállapotom hullámzásáról tájékoztassalak, de a nyilvánosság előtt való szereplése [!] viszketegség nem bánt."[229]

Ide vonatkozó filológiai adalékot kínál az apa halálakor közölt, *Zarándok-út* című naplójegyzet esete. Az írás a *Bácsmegyei Napló*ban jelent meg,[230] s a szöveg olvastán nem zárhatjuk ki, hogy Kosztolányi Dezső stilizálta a cikket, mielőtt elküldte a szerkesztőknek. Mindezt igazolhatja az is, hogy ugyanez a tárca nem sokkal előtte napvilágot látott a *Pesti Hírlap* hasábjain is, ám ekkor még nem az apa, hanem a fiú neve alatt.[231] Tudjuk, hogy a fiú Budapestről rendszeresen küldött anyagokat a bácskai lapok számára is – ezek jelentős része másodközlés –, azonban ebben az esetben, főként a kézirattári anyag alapján[232] mondhatjuk, hogy valóban Kosztolányi Árpád írásáról beszélhetünk. Mindezt az is alátámasztja, hogy a halála alkalmával közölték a cikket, a Fenyves Ferenc – aki a *Bácsmegyei Napló* felelős szerkesztője (egy ideig tulajdonosa) volt és Dezső gyerekkori barátja – által jegyzett nekrológgal[233] azonos oldalon, valamint egy névtelen szerző tollából származó másik nekrológot megelőzően. Utóbbi külön kitér az irodalmi tevékenységre is, amikor az alábbiakról tudósítja olvasóit: „csak kevesen tudják, hogy az exakt tudományokkal foglalkozó professzor nagy szeretettel foglalkozott legutolsó éveiben is a költészettel".[234] *A Munka* című lap pedig különösen nagyra értékelte megemlékezésében Kosztolányi Árpád irodalmi működését, ami jelenkori távlatunkból elfogult véleménynek hat: „meleg, drága s mindenkinek kedves írásokkal gyarapította ennek a vérszegény vajdasági magyar kultúrának az erőforrásait, kedves és érdekes, értékes és magukban helytálló cikkekkel segítette ennek a sorvadó magyarságnak a lankadó életenergiáját ahhoz, hogy megmaradjon. […] nevét századokra írta be a magyarság kultúrtörténetébe és a generációk hosszú sora fogja emlegetni, mint tanárát, az apja, a nagyapja legkedvesebb oktatóját".[235]

Azonban nem pusztán pedagógusi és irodalmi tevékenysége ismert a matematika- és fizikatanár apának, hanem számos felolvasóestélyen is részt vett. 1887 telén például a szabadkai katolikus legényegyletben, egy zsúfolásig megtelt teremben tartott előadást *A nap melege és munkája* címmel.[236] A Szabadkai Nemzeti Kaszinó ugyanis három esztendővel előtte határozott arról, hogy kéthetenként felolvasásokkal egybekötött estéket fog rendezni. Ezen alkalmakkor olyan jeles személyek léptek föl, mint például Káldy Gyula zeneíró. A rangosnak számító események még Mikszáth Kálmán figyelmét is fölkeltették.[237] Az egyleteken, társulatokon kívül a főgimnáziumban is élénk társadalmi élet folyt. Kosztolányi Dezső édesapja itt is tartott előadásokat, nem egy esetben kísérletekkel demonstrálva mondandóját. Ilyen volt például *A gázvilágításról* című is, 1890. március 16-án, mellyel a szegény tanulókat segélyező egyesületet kívánta szolgálni. A szabad lyceumban tartottak közül pedig 1900. március 18-iki előadásról tudunk, melynek címe *A hangok világából* volt.[238]

A zord matematika- és fizikatanár apa és a szépirodalmi ambíciókat is tápláló, szenvedélyesebb lelkületű bölcselő kettőssége vegyülhetett Kosztolányi Árpád alakjában. Fiával is nehéz kapcsolata volt, aminek nyoma nem egy Kosztolányi-műben tetten érhető. Apjáról rajzolt portréjában kifejezetten szigorú emberként tünteti föl őt: „úgy vett körül, mint valami sötét erdő. Félelmes volt a nagysága és ereje. Ha becsapta maga mögött az ajtót, az egész ház dörgött. Szigorának szemöldökrebbenésére megszegett a lélekzetem. Szivarszagot árasztott, még a kispárnája is. Figyeltem őt, amint a lámpa alatt ül és a sakktáblára bámul. Próbáltam kitalálni,

hogy mit gondolhat felőlem, vagy felőlünk. Többnyire hallgatott."[239] Ugyanakkor a másik arcát is megmutatja, amikor például gyerekeinek barkácsol ajándékokat, vagy éppen fölfedezéseit osztja meg velük. Egyik karácsonyra játékszínházat kapott tőle a fia. Ahogyan Kosztolányi Dezsőné ír erről férjéről szóló életrajzi könyvében: „Dezsőke egyszer egy kis színházat kapott, amelynek minden bábját, minden díszletét édesapja csinálta. A bábokhoz, díszletekhez »Aranyóra« címen verses színdarabot írt Kosztolányi Árpád."[240] És ahogyan Kosztolányi Dezső visszaemlékezik más epizódokra: „Munkatermében pepecselt, kémcsövek és vegyszerek között. Nálunk még hírét se hallották a telefonnak s négyéves koromban odaállított egy fadoboz elé, fülemre kapcsolta a hallgatót, az udvar végébe sietett s pár pillanat mulva a hallgató lemezén hallottam hangját. Valami zöld lámpával világította át kezem s kis csontjaimat pillantottam meg egy tejüvegen. Egy tölcsérbe énekeltetett velem s a tölcsér visszaénekelt nekem. Fúrt-faragott, ezermesterkedett. Játékainkat maga barkácsolta össze. Leydeni palackokat kaptunk, viaszlemezeket, rókafarkat, táncoló bodzabélbábokkal. Szegény ember volt: a természetet tette elénk, mint játékszert."[241] Szintén a fiú által rajzolt portréból tudjuk meg, hogyan élte Árpád a hétköznapjait. Hajnali ötkor kelt, s a macskáival folytatott „beszélgetéssel" indította a reggelt. Utána zongorázott – többnyire Beethovent –, majd azt követően indult csak el gyerekeivel az iskolába. Énekelt is – akárcsak Ágoston, a nagyapa –, és vezető tagja volt a szabadkai dalárdának. „A város kulturéletének egyik jelentős tényezőjévé vált a dalárda, vagy hivatalos néven a *Szabadkai Dalegyesület*. 1888-ban Brenner József ügyvéd [KÁ sógora] lakásán összegyűjtötte néhány barátját, azokat, akik értettek a muzsikához és szerették a dalt s ezek eleinte csak a maguk mulatságára énekelgettek. Brenneren kívül négy tanárból állott ez a kis társaság. Ezek voltak: Tipka Antal, Ruprecht Alajos, Takács Ede és Kosztolányi Árpád."[242] Az alapító Brenner József így emlékezik vissza ezekre az időkre *Emlékiratok – Emlékeim* címet viselő kéziratos följegyzéseiben: „Ez a kis társaság nyilvános kaszinói estéket is rendezett, hol is két dalt énekeltünk. Rendesen nálam énekeltünk, meg ettünk-ittunk […] Kosztolányi apjának nem tetszett, hogy egy izben nála is voltunk. Ki is léptette fiát a társaságból legott. Az öreg úr nem volt vendégszerető. Fia csak akkor állt be újra közénk, mikor nyilvános dalárdává lettünk."[243] 1889. október 20-án válik hivatalossá a működésük, amikor a belügyminisztérium is jóváhagyja a szervezetet. Elnöke először Gyelnis Gerő ügyvéd volt, vezető karnagya pedig Gál Ferenc zeneigazgató. Az MTA Könyvtárának Kézirattárában található egy levél, Bertha Sándortól, 1894. augusztus 22-i, franciaországi keltezéssel.[244] A dalegyesület által kiírt egyik pályázat elveszítéséről árulkodnak a sorok. Mivel Kosztolányi Árpád a címzett, így arra következtetünk, hogy ő is tagja volt a bíráló bizottságoknak. Fenyves Ferenc korábban említett nekrológjából szintén fény derül arra, hogy szívesen hegedült is: „Szigorú volt-e valóban? A megszépítő messzeség derűs, jólelkű és jókedvű tanárnak mutatja. Előttem sokáig úgy élt, ahogyan egy elkeseredett délután, láttam, amikor belestem a szobájába, ahonnan talán a tanári noteszt, vagy az írásbeli dolgozatot akartam elcsenni. Hegedült a gyerekeinek s olyan szeretet ömlött el az egész lényén, ami még az éretlen, idegen kis diákot is meghódította."[245]

„Egész lényével ahhoz a művelt középréteghez tartozott, amely oly jellemző módon uralta a századvégi Szabadkát. Közülük többen is baráti köréhez tartoztak,

úgymint Milkó Izidor, Brenner József, Csáth Géza apja, dr. Klein Adolf gyermekgyógyász, egy ismert méhészeti szaklap szerkesztője, dr. Bíró Károly polgármester és még sokan mások"[246] – írja róla Kalapis Zoltán, rövid életrajzi bejegyzésében. A korabeli társadalmi élet makulátlan polgára azonban zárkózott karakter lehetett. „Bogaras" kísérletezgetései, reggelentei zongorázgatásai ellenére „zordnak" tűnt gyerekei számára: „Mint gyermek meg-megkíséreltem – ügyetlenül és félszegül –, hogy a közelébe férkőzzem. Minden alkalommal kitért előle, elzárkózott. Nem bírta a vallomásokat, az ellágyulásokat, az érzelmi megnyilatkozásokat. Engem kissé le is nézett miattuk s afféle ripacsnak tarthatott. Érett ésszel is csak távolról szerethettem, gondoskodása közegén keresztül. Boldog voltam, ha rám tekintett és kért tőlem valamit. Gyakran elbeszélgettünk. Előtte nem egyszer szenvedélyesen bírálgattam az embereket. Meghallgatott. De sohase hallottam, hogy valakiről roszszat mondott volna. Az emberi gonoszság csak elszomorította."[247] Ám nemcsak portréban, hanem például *A szegény kisgyermek panaszai* című versciklusban is megjelenik az érzelmileg zárkózott apa alakja:

„Akárcsak egy kormos szénégető,
fekete az apám és szigorú.
[…] Az udvar alján
kel az újhold – oly vézna, furcsa, halvány –
olyan, mint egy arcél. Oly hallgatag,
akár apám kemény és sárga arca
egy fekete keménykalap alatt."[248]

Az apa szerepe különös fontossággal bír Kosztolányi egész életében. Többek között az *Aranysárkány* Novák Antal nevű tanára,[249] a *Pacsirta* öreg Vajkay-ja idézi föl az alakját. „Amíg erősnek, keménynek látta apját, félt tőle, haragudott rá, olykor, be nem vallottan, gyűlölte. Gépiesnek, modorosnak érezte, tréfás, tanáros kiszólásai sokszor gyötörték érzékeny fülét. Ridegnek gondolta. Amikor ő fuldoklási rohamokkal, halálfélelmekkel küszködött, kétségbeesetten rémüldözött, apuska kíméletlenül, többnyire csak ezt harsogta felé: »Ha meghalsz, tisztességgel eltemetünk«."[250] A rideg viselkedés nem egyszer múltbeli sérelmeket takarhat. Kosztolányi Dezső már felnőtt fejjel fedezte föl apja esendőségét. Kényszeresseségei – rendre zárt minden ajtót és folyton ellenőrizgette a kulcsokat – és ivászata – kapatosan ment be az iskolába is tanítani – elárulták, hogy a külvilág felé mutatott páncél mögött félelmek is rejlenek. Árpád még Berlinben volt egyetemista – útlevelének ügyét nem tudta önállóan elintézni –, amikor apja, Ágoston, 1879. október 20-án, e sorokat írta hozzá: „Azzal [ti. a szükséges igazolvánnyal, amit apja postázott végül neki] sies az egyetemre hogy még jókor felvételesl a halgatok sorában, és elejét vedd egy még nagyobb nehézségnek, melyet a te félénk egyéniséged leküzdeni aligha tudna. […] Az álszemérmes, magában visszavonulós sohasem volt jó, de hasznos sem. Azért édes fiam igyekezz saját magad kárán e nagy hibából kigyógyítani magadat".[251]

(folytatjuk)

JEGYZETEK

168. Kosztolányi Dezső: Édesapám, in Kosztolányi, 1933a, i. m., 165.

169. Matricula Baptisatorum, SzTL, F451, könyv 124. 7/1859.

A vonatkozó rész szövege: Numerus Curr[ens]: 7. Annus et Dies Nativitatis: 1859 11 Janu[arius]. Collati S[ancti] Baptismi: [1859] 12 Janu[arius]. Baptisati nomen: Arpad Ernestus Felix. Sexus: masc[ulinus]. Legit[imus]/illegit[imus]: legit[imus]. Nomen Parentum, eorum Conditio et Religio: Augusztinus Kosztolányi et Rosalia Kádár RCath[olicus]. Locus Domicilii cum Numero Domus: M[aria].[–]Ther[esiapolis]. ad S[ancti] Georgii 147. Nomen Patrinorum, eorum Conditio et Religio: Valentinus Schmirl mar[itus] Mariae Antalfy RCath[olicus]. Nomen Baptizantis: Adolphus Thum Cooper[ator].

Magyar fordításban: „Kereszteltek Anyakönyve. Folyószám: 7. Születés éve és napja: 1859. Január 11. A szent keresztség fölvételének éve és napja: [1859.] Január 12. A megkeresztelt neve: Arpad Ernestus Felix. Neme: férfiú. Törvényes/törvénytelen: törvényes. A szülők neve, állapotuk és vallásuk: Augusztinus Kosztolányi et Rosalia Kádár római katolikus, civil polgár. Lakóhely házszámmal: Szabadka, Szent György [utca?] 147. A keresztszülők neve, állapota és vallása: Valentinus Schmirl férje Antalfy Máriának római katolikus, civil polgár. A keresztelőpap neve: Adolphus Thum segédlelkész." – A latin szöveg átírása és a fordítás Takács László munkája.

170. Az MTA Könyvtára Kézirattárában található levelek szövegei a következők: Ms 4620/20: „Kosztolányi Veronika asszonyságnak tiszteletel Szabadka [olvashatatlan szó] / Kedves édes nagymama. Köszönom hogy megemlékezet rulam és <kém> kérem, hogy megsüsék a libát de megneegyék nálamnékü / maradok unokája kézcsokolo Arpádja". Ms 4620/21: „Kedves édes Apám, igen joérzem magam, amával [?] fürdötem 3 csapos kádba, a nagymamát, és amajkát százezerszer csokolom jozsi bácsival együt, és téged kedves Apám százezerszer csokol a tedudujkád, majdha hazamegyek, akor sokat fogok beszélni apáterkát tisztelem".

Ms 4620/22: „Édes kedves mamám,

Igen őrűltem levelednek. Mi Istennek hála egéségesek vagyunk. És én az egzámentre készűlők.

Agúsztús elején zongorázni tanúlok

Maradok holtig kézcsokolo fíad Árpád".

171. Id. Kosztolányi Árpád gimnáziumi bizonyítványa, MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4620/4.

172. A tanárokra vonatkozó adatok forrása: Hicsik Dóra: Alma mater. A szabadkai főgimnázium tanárai, Szabadka: Életjel, 2010.

173. „Az önképzőkör az urak adományaiból, alapítványaiból 9 folyóiratot járat." – Kiss, 1985, i. m., 224. [A *Szabadkai Városi Katholikus Gimnázium Értesítője* alapján.]

174. Hicsik, 2010, i. m., 9.

175. Az adott tanévekben – 1868/69 és 1875/76 között – a szabadkai „alma mater"-ben tanítottak (betűrendben): Balás Imre (bölcsészettan, történelem, földrajz), Chobot Ferenc (természettan, vegytan, mennyiségtani földrajz, német nyelv), Farkas Antal (magyar nyelv), Ferenczi Gyula (latin–magyar–görög nyelv), dr. Fischer Lajos (magyar–német nyelv), Frankl István (magyar nyelv, természetrajz), Groschmid Ferenc (helyettes tanár, német nyelv), Haverda Mátyás (latin nyelv, történelem), Héjja Endre (1870/71-ben igazgató, természettan, nézlettan), Hóman Ottó (latin–görög nyelv), Iványi István (latin–görög nyelv), Kovács Vazul (magyar–latin nyelv), Kutna Mór (mózesvallású hittanár), Lengyel Géza (latin–görög nyelv, történelem, földrajz), Major Menyhért (hittan), Matkovich Bertalan (római katolikus hittan), Merl Ferenc (helyettes tanár, természettan), Mérey Ágost (latin–magyar nyelv), Pap István (testgyakorlat), Paulik István (latin nyelv, szépírás, földrajz), Polyákovics Alajos (helyettes tanár, szabadkézi mértani rajz), Pottokár Endre (latin nyelv), Prokesch Ignác (helyettes tanár, természettan, vegytan, mennyiségtan), Radics György (helyettes tanár, mennyiségtan, természetrajz, történelem), Rádics János (görögkeleti hittan), Slosziarik Jámos (természetrajz, német nyelv), Sziebenburger Károly (történelem, földrajz, magyar nyelv), Tipka Antal (magyar–latin–német nyelv, természetrajz, földrajz), Vojnics Nándor (mennyiségtan), Zambauer Ágoston (latin–görög–német nyelv). – Forrás: Hicsik, 2010, i. m., 50–56.

176. Az *Egyetemes Philológiai Közlöny*, mely az ókortudománynak is nagyobb teret szentelt, nem sokkal később, 1877-ben indult, Ponori Thewrewk Emil és Heinrich Gusztáv szerkesztésében.

177. A díjról az *Értesítő* említésén kívül külön adatokat nem találtunk.

178. Az adatok forrása: a *Szabadkai Városi Katholikus Gimnázium Értesítője*. Közli: Kiss, 1985, i. m., 224–225.

179. Az érettségi bizonyítványt az MTA Könyvtárának Kézirattára őrzi, Ms 4620/5-ös jelzet alatt. A dokumentum pontos szövege: Testimonium maturitatis

Arpadus Kosztolányi in Lib[era]. Reg[ia]. Civit[ate]. Maria Theresiapoli Hungariae natus, annorum duodeviginti, Rom[anam]. Kath[olicam] fidem professus, postquam studiorum, quae in gymnasiis tractari solent, cursum peregit et quidem cl[asses/ium?]. I.–VIII. Maria–Theresiapoli tentamen, quo se maturum studiis academicis probaret, publice subiit.

Legibus et institutis scholasticis exemplariter obtemperavit. In tentamine autem, cui eum legitime subjecimus, hos in disciplinis progressus nobis probavit.

In doctrina religionis praecellentes / In lingva latina praecellentes / In lingva graeca praecellentes / In lingva hungarica praecellentes / In lingva germanica praecellentes / In lingva historia et geographia praecellentes / In mathematica praecellentes / In physica praecellentes / Classis V. praecellentes / Classis VI. praecellentes / In elementis philosophicae institutionis praecellentes

Itaque, cum videatur eximio modo praestitisse, quae ad rite ineunda studia academica leges requirunt, eum maturum judicavimus.

Ejus rei in fidem hancce ei tabulam sigillo gymnasii Maria–Theresiapolitani munitam dedimus, et nomina nostra ipsi subscripsimus.

Datum Maria–Theresiapoli, die 28-a junii, anni millesimi octingentesimi septuagesimi sexti /:1876:/.

Magyar fordításban: „Érettségi bizonyítvány

Kosztolányi Árpád, született Magyarország szabad királyi városában, Szabadkán, tizennyolc éves, római katolikus vallású, miután azoknak a tantárgyaknak, amelyeket a gimnáziumokban szokásos tanulmányokat végigjárta, és ráadásul az I–VIII. osztályok szabadkai vizsgáját, hogy bizonyítsa az akadémiai tanulmányokban való érettségét, nyilvánosan letette. A törvényeknek és az iskolai szabályoknak példamutatóan engedelmeskedett. A vizsgán pedig, amelynek őt a törvény előírása szerint alávetettük, a tantárgyakban a következő előmenetelekről tett tanúbizonyságot számunkra.

Hittanban kitűnő / Latin nyelvben kitűnő / Görög nyelvben kitűnő / Magyar nyelvben kitűnő / Német nyelvben kitűnő / Történelemben és földrajzban kitűnő / Matematikában kitűnő / Fizikában kitűnő / 5. osztály kitűnő / 6. osztály kitűnő / A filozófia elemi ismereteiben kitűnő

Így, miután látszik, hogy kiváló módon helyt állt (azokban a dolgokban), amelyeket a törvények az akadémiai tanulmányok megkezdéséhez szabály szerint előírnak, őt érettnek nyilvánítjuk.

E dolog hiteléül ezt, a szabadkai gimnázium pecsétjével megerősített érettségi bizonyítványt (tabula) adjuk neki, s neveinket magunk aláírjuk.

Kelt Szabadkán, június 28-án, 1876-ban." – A latin szöveg átiratának lektorálása és a fordítás Takács László munkája.

180. A tanárok névsora az index alapján (betűrendben): dr. báró Eötvös Loránd, Greguss Ágost, dr. Jedlik Ányos, dr. Kármán Mór, dr. Lengyel Béla, dr. Lubrich Ágost, dr. Petzval Ottó, Rákosy Károly, dr. Than Károly. Forrás: Id. Kosztolányi Árpád indexe a budapesti egyetemről, MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4620/6–7.

181. „Báró Eötvös Loránd levele és bizonyítványa édesapámhoz", MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4620/25–27. A Kosztolányi Dezső kézírásával ellátott borítékban Eötvös levele és az idézett bizonyítvány található. A kísérőlevél szövege (Ms 4620/26.): „Budapest 1881 Jul. 12

Tisztelt Kosztolányi úr!

Kívánatára itt küldöm a bizonyítványt. Örvendenék, ha jó sikere lenne. Tisztelettel igaz híve

b Eötvös Loránd".

182. Kosztolányi Dezső: Édesapám, in Kosztolányi, 1933a, i. m., 166.

183. Kosztolányi Dezső: Édesapám, in Kosztolányi, 1933a, i. m., 163–164.

184. Forrás: Id. Kosztolányi Árpád indexe a berlini egyetemről, MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4620/8. Tantárgyak és tanárok: „Erster Theil der Experimentalphysik (Prof. Helmholtz) / Die Elemente der theoretischen Physik (Prof. Helmholtz) / Einleitung in die theoretische Physik (Dr. Glan) / Qualitative chemische Analise (Dr. Tiemann) / Quantitative chemische Analise (Dr. Tiemann)".

Magyar fordításban: „Kísérleti fizika első része (Prof. Helmholtz) / Az elméleti fizika alapjai (Prof. Helmholtz) / Bevezetés az elméleti fizikába (Dr. Glan) / Minőségi kémiai analízis (Dr. Tiemann) / Mennyiségi kémiai analízis (Dr. Tiemann)". – A fordítás Takács László munkája.

185. Ld. Kosztolányi Árpád bizonyítványa a berlini egyetemről, MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4620/9.

186. Egy fönnmaradt, id. Kosztolányi Árpádhoz címzett levelezőlap alapján „Berlin, Dorotheen–Strasse [=utca] 25. I. Treppe. [=lépcsőház] III. Etage. [=emelet]" lehetett a címe. Vö. Farkas Géza levelezőlapja Kosztolányi Árpádnak, MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4620/28. Egy 1875-ös térkép szerint ebben, a Berlin belvárosában lévő utcában volt a kémiai labor, valamint az egyetem könyvtára is. (Lásd: Berliner Stadtplanarchiv, http://www.alt-berlin.info/cgi/stp/lana.pl?nr=8&gr=5) A lakcím azonosításában Takács László segített.

187. Kosztolányi Ágoston levele fiához, id. Kosztolányi Árpádhoz, Szabadka, 1879. okt. 19., MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4620/30. A nagyszülők által írt levelek szövegéből saját, betűhű átiratomban idézek. Teljes terjedelemben közli: Kiss, 1985, i. m., 222–223.

188. Kosztolányi Ágoston levele fiához, id. Kosztolányi Árpádhoz, Szabadka, 1879. nov. 16., MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4620/34.

189. Lásd a 187-es jegyzetet.

190. „Továbbá hanem is gyakran, de elvétve látogasd meg a szinházakat is […] A fürdőt átaljában, de főleg a gőzfürdőt figyelmedbe ajánlom. Én is mióta pompás gőzfürdőnk megnyílt már kétszer voltam benne. A mama is készül megpróbálkozni a gőzerővel." – Kosztolányi Ágoston levele id. Kosztolányi Árpádhoz, Szabadka, 1879. nov. 2., MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4620/33.

191. Kosztolányi Ágostonné fiához, id. Kosztolányi Árpádhoz Berlinbe, Szabadka, 1880. jan. 25., MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4620/39.

192. Kosztolányi Ágoston levele fiához, id. Kosztolányi Árpádhoz, Szabadka, 1879. nov. 16., MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4620/34.

193. [Szerző nélkül]: Berlini tárcalevél. Apróságok egy nagy városból I., *Szabadkai Közlöny*, IV. évf. 49. sz., 1879. nov. 9., 2.; Kosztolányi Árpád: Berlini tárcalevél. Apróságok egy nagy városból I., *Szabadkai Közlöny*, IV. évf. 50. sz., 1879. nov. 16., 2.; [Szerző nélkül]: Berlini tárcalevél. Apróságok egy nagy városból II., *Szabadkai Közlöny*, IV. évf. 52. sz., 1879. nov. 30., 2–3.

A cikkek földerítésében Hicsik Dóra volt segítségemre, aki a Szabadkai Városi Könyvtár gyűjteményében találta meg az adott lapszámokat, mivel a budapesti közgyűjteményekben hiányosan volt meg a Szabadkai Közlöny. A tárcák szövegét hamarosan folyóiratban közölni is fogja. Fejezetem írásakor még nem tudtunk bővebb információt a megjelenési adatokról.

194. Kosztolányi Ágostonné fiához, id. Kosztolányi Árpádhoz Berlinbe, Szabadka, 1879. okt. 19., MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4620/46. Teljes terjedelemben közli: Kiss, 1985, i. m., 224.

195. Ld. Kosztolányi Árpád tanképesítő oklevele, MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4620/10.

196. Tanári minősítvényi táblázat Kosztolányi Árpád adataival, Haverda Mátyás aláírásával, Szabadka, 1900. júl. 25., SzTL, F2. Kut. I–414/1900. [F2. 2983.] A dokumentumból közöl szemelvényeket Kiss Ferenc is. Lásd: Kiss Ferenc: Kosztolányi-tanulmányok, Miskolc: Felsőmagyarország Kiadó, 1998, 212–215.

197. Lipa Tímea: A kéziratban szereplő gyorsírásos sorokról, in Arany Zsuzsanna (szerk.): *„most elmondom, mint vesztem el". Kosztolányi Dezső betegségének és halálának dokumentumai*, Pozsony: Kalligram, 2010, 65–66.

198. Lipa, 2010, i. m., 66–67.

199. Tanári minősítvényi táblázat Kosztolányi Árpád adataival, Haverda Mátyás aláírásával, Szabadka, 1900. júl. 25., SzTL, F2. Kut. I–414/1900. [F2. 2983.]

200. „Ágoston napjára, boldogult nagyapád névnapjára, mely 29 év előtt még családi ünnep volt nálunk; e napon lettem én is igazgató 24 év előtt." – Id. Kosztolányi Árpád levele Kosztolányi Dezsőnek, Szabadka, 1924. augusztus 28., in Dér Zoltán (szerk.): *A Kosztolányi család levelezéséből*, Szabadka: Életjel, 1988, 141.

201. Kosztolányi Árpád kérelme a Főispánhoz és a Közgyűléshez, a főigazgatói állás ügyében, Szabadka, 1900. júl. 22. A levél szövege a következő: „Hivatkozással a f[olyó]. é[v]. július 10-én 10,857 tan. sz[ám]. a[latt]. kelt pályázati hirdetményre, tisztelettel alulirott, azon alázatos kérelemmel járulok a tekintetes közgyűlés elé, hogy engem a Szabadka szab[ad]. kir[ályi]. város által fentartott főgymnasiumnál üresedésben lévő igazgatói állásra megválasztani kegyeskedjék." – SzTL, F2. Kut. I–414/1900. [F2. 2983.]

202. Haverda Mátyás levele Schmausz Endrének, Szabadka, 1900. júl. 25., SzTL, F2. Kut. I–414/1900. [F2. 2983.]

203. Szabadka sz[abad]. kir[ályi]. város törvényhatósági bizottsága 1900 évi augusztus hó 28-án tartott közgyűlésének jegyzőkönyvi kivonata, SzTL, F2. Kut. I–414/1900. [F2. 2983.]

204. „A törvényhatósági bizottság ezen kijelölés után Toncs Gusztáv jelöltre adott 28 szavazat ellenében Kosztolányi Árpád főgymnáziumi tanárt 151 szavazattal főgymnáziumi igazgatóvá megválasztotta. Miről a megválasztott és a Tanács a további intézkedések megtétele végett értesíttetnek." – Szabadka sz[abad]. kir[ályi]. város Tanácsának Határozata, Szabadka, 1900. aug. 28., SzTL, F2. Kut. I–414/1900. [F2. 2983.]

205. Szabadka sz[abad]. kir[ályi]. város Tanács levele dr. Platz Bonifácnak, Szabadka, 1900. aug. 28., SzTL, F2. Kut. I–414/1900. [F2. 2983.]

206. Tankerületi királyi főigazgató levele Szabadka sz[abad]. kir[ályi]. város tekintetes Tanácsának, Szeged, 1900. aug. 30., SzTL, F2. Kut. I–414/1900. [F2. 2983.]

207. Dr. Platz Bonifác levele Szabadka sz[abad]. kir[ályi]. város tekintetes Tanácsának, 1900. szept. 18., SzTL, F2. Kut. I–414/1900. [F2. 2983.]

208. Ezzel kapcsolatban az alábbi dokumentumok találhatók meg az SzTL-ben: Kosztolányi Árpád levele a Tekintetes Tanácshoz, Szabadka, 1905. júl. 31.; Rendelkezés fizetésemelésről, Szabadka, 1905. aug. 19.; Határozat a fizetés megszüntetéséről, Szabadka, 1905. aug. 31. – SzTL, F2. Kut. I–414/1900. [F2. 2983.]

209. Kalapis, 2002, i. m., 546.

210. Tápay-Szabó László: Szegény ember gazdag élete. Szabó László emlékezései, I. köt., Budapest: Athenaeum, 1928, 179.

211. Kosztolányi Árpád adatai a Szinnyei-féle munkában: „(nemes-kosztolányi), főgymnasiumi tanár, K[osztolányi]. Ágoston 1848–49. honvéd-százados, utóbb bankhivatalnok, és Kádár Róza fia, szül. 1859. jan. 11. Szabadkán (Bácsm[egye].); középiskolai tanulmányait szülővárosában, a bölcseleti tanfolyamot pedig a budapesti s berlini egyetemen végezte. 1881-ben középiskolai tanári oklevelet nyert és 1883 óta a szabadkai főgymnasiumban a mathematika és physika rendes tanára. – Ifjú korában szépirodalommal foglalkozott és több tárczaczikket, elbeszélést, epigrammát írt, melyek a szabadkai lapokban, az Üstökösben (Censor álnév alatt) és a Képes Családi Lapokban (1881. elb.) jelentek meg. Czikkei a Természettudományi Közlönyben (1880. Szappanléhártyák, 1881. Folyadékhártyák, mint mechanikai tételek bizonyítékai); a Mathem[atikai]. és Physikai Lapokban (Az elektromosság elhelyezkedése); a szabadkai főgymnasium Értesítőjében (1886. A szülői ház közreműködése a természettudományok oktatásában, 1889. A perczentszámolás tanításának módszere, 1897. A kamatszámolás reformterve); a Szabadkai Hírlapban (1898. 16. sz. Kókainé. Paródia Gyulai Pál Pókainé cz[ímű]. költeményére.) – Munkája: Az ingamozgás elmélete. Dissertatio inauguralis. Eszék, 1883." – Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái, VI. köt., Budapest: Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala, 1899, 1155.

212. A történetet részletesen is elmeséli Kosztolányi gyermekkori naplójában: „Édesanyám hozzám jő – ő szeret velem beszélgetni. Egy couvertből kivesz egy sárga, színehagyott arcképet. Fiatal, szőke nőt ábrázol ez, finom metszésű kellemes arccal, szőke hajjal, égő fekete szemekkel, ezekben oly nyájassággal vegyes lángoló tűz ég, melyet csak addig értünk meg, míg ránézünk, tüstént elfelejtjük azt, mire levettük róla tekintetünket. Ez édesatyám első szerelmének tárgya: Dietrich Mariska. Szegény szülők gyermeke volt,– s ők szerették egymást véghetetlenül. Oly idős volt atyám, mint én most, midőn megismerte. S viszonyuk folyton fennállt, a szerelem kapcsolta össze szíveiket; de édesatyám, ki fiatal korában beteges ifjú volt, Reichenhallba ment üdülni! Ezalatt szétválasztotta a két szívet a halál. Rettenetes zsarnok ez, mely kímélet nélkül letöri a legszebb rózsaszálat is. A tüdővész ölte meg szegényt. […] S midőn hazajött atyám Reichenhallból és megtudta a leány esetét, az öngyilkosságra gondolt. Később búskomor lett, nagyon sokáig került minden társaságot, míg végre édes jó anyámmal ismerkedett meg." – Kosztolányi Dezső naplója, 1901. jan. 19., in Kosztolányi, 1998, i. m., 795.

213. Kalapis, 2002, i. m., 546.

214. A vers szövege:

„Láthatatlan elem,
Mely táj szülötte vagy?
Honnan keletkezel
S merre terjed utad?

Ott vagy a rónákon
S a magas bérczeken;
Csendes csermely partján
S a zúgó tengeren.

Kényed völgyet váj ki,
Ismét hegyet állit,
Amott szétrombolja,
És újat épít itt.

Most rengetegnek vágsz
Bőszült tigris gyanánt,
S rontsz, törsz minden tárgyat,
Mi csak utadba állt.

Majd mind szelíd zaphir
nyíló rózsák között
Lágy suttogással jársz
Ábrándozók fölött."

Közli: Kiss, 1985, i. m., 226.

215. Ld. Kosztolányi Árpád: Értekezés Széchenyi István gróf e mondata felett: „Sok ember oly jámbor…", MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4620/12.

216. Ld. Kosztolányi Árpád: Szónoki kifejtése Horác ezen szavainak: „Iustum et tenacem propositi virum… [Igaz s kitartó, hűszivű férfiút – Bede Anna fordítása]", MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4620/13. – Horatius: Carmina, 3, 3, 1–8. *A Pallas nagy lexikona* jegyzete ezzel kapcsolatban: „(lat.) a. m. igaz és szándékában állhatatos férfiut (kiegészítve: sem a hatalmasok komor tekintete, sem polgártársainak heve soha el nem tántorít). Horatius ez odáját (3, 3, 1–4) szavalva, lépett vérpadra 1795. máj. 20[-án]. Laczkovics János, a Martinovics-összeesküvés részese. Ez volt továbbá Kossuth Lajos beköszöntője a *Pesti Hírlap* első számában 1841[-ben]." – A Pallas nagy lexikona, IX. köt., Budapest: Pallas Rt., 1895, 1013. A jegyzet elkészítésében Takács László volt segítségemre.

217. Chria verbalis: A korban népszerű tankönyv az alábbi meghatározást adja: „Mondattárgyalás (chria verbalis), melynek valamely jeles, és tanulságos *mondat* szolgál alapjául, milyen lenne pl. *A' derék egyedűli célja jeles tett!* Köl." – Szvorényi József: Ékesszólástan vezérletül a' remekirók' fejtegetése-szép-irásművek' kidolgozásában, Eger, 1853, 144. A jegyzet elkészítésében Takács László volt segítségemre.

218. Ld. Kosztolányi Árpád: Chria verbalis e költeményszak felett: „Jó az ember, mig nem volt teremtve…", MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4620/14.

219. Ld. Kosztolányi Árpád költeménye az Aranyról [Kosztolányi Dezső írásával címzett kézirat: „Apám ifjúkori költeménye az Arany-ról"], MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4620/15.

220. Kosztolányi Dezső levele id. Kosztolányi Árpádnak, Budapest, 1924. aug. 30., in Kosztolányi, 1998, i. m., 500.

221. Az *Érdekes Újság*ban az alábbi Filáczy-versek jelentek meg: 1) Filáczy Árpád [=id. Kosztolányi Árpád]: Végtelenség, *Érdekes Újság*, XII. évf. 37. sz., 1924. szept. 18., 14.; 2) Filáczy Árpád [=id. Kosztolányi Árpád]: Ifjukori arcképemre, *Érdekes Újság*, XII. évf. 49. sz., 1924. dec. 11., 15.

A versek szövegei a következők:

1) Végtelenség

„Bölcsőnkben együtt szendereg velünk
Egy titkos, édes és bus sejtelem:
A végtelenségnek fogalma, mely
Versenyt velünk nő együtt, szüntelen.

De nem halad velünk karöltve, fut,
Rohan tőlünk egész éltünkön át,
Utól nem érjük őt, csak itt meg ott
Láthatni fürge lábai nyomát.

Gyarló eszünk nem tud felszállani,
De kuszni sem a végtelen nagyig
És szédülünk, hajolni nem tudunk
A végtelen kicsiny parányiig.

Hiába üzzük igy a végtelent:
Mi vergődünk s ő szüntelen gyötör,
Nevet reánk, s e meddő küzködés
Ugy fáj nekünk, neki pedig gyönyör.

S addig futunk ez álomkép után
Feszült inakkal, vágyva szüntelen,
Mig megbotolnak egyszer lábaink,
S alattunk megnyilik a – sírverem."

2) Ifjukori arcképemre [szerkesztői jegyzetben: „Ennek a szép és finom versnek az ad külön érdekességet, hogy irója, *Filáczy Árpád*, nem más, mint *Kosztolányi Árpád* igazgatótanár, *Kosztolányi Dezső* édesapja."]

„Elnézdelem ifjukoromból
Egy ittmaradt arcképemet.
S elgondolom, mi furcsa benne,
Életre kelni látni ezt.

Ha ebből a kicsiny keretből
Kilépne ez az arc, alak,
S életnagyságba jönne hozzám:
Megdöbbenés ez volna csak.

Idegenül néznők mi egymást,
Bemutatkozni kellene,
S bámulva hallanók, hogy ime
Megegyezik kettőnk neve.

S én kérdeném: »Ifju barátom,
Miért visel ily csuf szakállt?«
S ő mondaná: »Jó bácsikám! Kár
Borotváltatnia magát!«

Én megdicsérném a haját, mely
Dus és sötét, mint a korom,
S ő kérdené, hogy én enyémet
Mióta s mért puderozom?

S ez ifju ember szólna igy is:
»Jó volna egy kis dáridó!«
S én azt felelném néki erre:
»Békén aludni, ágyba jó!«"

Az idő című vers az *Új Idők* 1924. szeptember 28-i számában látott napvilágot, a következő jegyzettel: „Ennek a szép és mély versnek különös érdekessége az, hogy a szerzője egy hatvanötesztendős öreg úr kiváló paedagógus, egy nagy magyar költő édesapja: Kosztolányi Dezsőé, akinek írásait e hasábokról is jól ismeri az olvasó." A költemény szintén Filáczy Árpád név alatt jelent meg, szövege a következő:

„Mi vagy te nagy talány: idő?
Egy óriás, mi egyre nő,
De szüntelen fogy is s rohan
A végtelenbe úntalan.
Nem létezel, – hisz' semmi vagy,
S mégis lakásod: ember-agy.
Mérünk, föl is darabolunk;
Érzünk, de föl nem foghatunk.
Te nélküled nincs gondolat
Fejünkben itt az ég alatt.
Bölcsőd: az ős Ádám feje;
Sírod is ember-fej leszen:
Azé, ki végsőnek marad
Meghalni itt a földszínen.
A mult, jelen, s jövő veled
Együtt hal el és nem marad,
Ki megsiratna tégedet,
Hiszen nem lesz több gondolat."

Filáczy Árpád [=id. Kosztolányi Árpád]: Az idő, *Új Idők*, XXX. évf. 40. sz., 1924. szept. 28., 280.

222. Kosztolányi Dezső levele id. Kosztolányi Árpádnak, Budapest, 1924. okt. 18., in Kosztolányi, 1998, i. m., 503.

223. Kosztolányi Dezső levele id. Kosztolányi Árpádnak, [Budapest], 1925. okt. 12., in Kosztolányi, 1998, i. m., 519.

224. „Bizony mindenki termel gyöngébb verseket […] Nincs igaza azonban abban, hogy a szerkesztőség részéről, mely elragadtatással fogadta, s tényleg azonnal kifizette versét, valami szándékos rosszindulatot tételez föl. Ismernie kellene egy ilyen nagy lap rengeteg anyagát, melyet gépiesen, lélek nélkül kezelnek, s akkor elhinné nekem, amit már sokszor említettem, hogy mindig szívesen látják." – Kosztolányi Dezső levele id. Kosztolányi Árpádnénak, Budapest, 1926. febr. 8., in Kosztolányi, 1998, i. m., 534.

225. Id. Kosztolányi Árpád levele Kosztolányi Dezsőnek, 1926. febr. 18., in Dér (szerk.), 1988, i. m., 254.

226. Filáczy Árpád [=id. Kosztolányi Árpád]: Téli alkony, *Új Idők*, XXXII. évf. 10. sz., 1926. márc. 7., 257. Az Országos Széchenyi Könyvtár szabadpolcos állományában található példányban ugyanezen a lapon Somlyó Zoltán *Drávapart…* című verse szerepel; a mikrofilmes állományban, illetve a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár gyűjteményében pedig a Filáczy-költemény. A példányok eltéréseinek okát egyelőre nem tudtuk megfejteni. A vers megtalálásában Varga Kinga volt segítségemre.

A Filáczy-költemény szövege:

„Szerény, havas kis háztető fölött
Az ég bíborruhába öltözött.

Leáldozó nap szór reája fényt
A fellegek közül dobálva szét.

Tündéri laknak látszik ez a ház,
Ahol csak gondtalan öröm tanyáz.

De ime már a nap leáldozott
S a szép biborfény véle ment legott.

A ház, amely tündértanyát mimelt,
Megint csak kis, szerény kunyhócska lett.

Vén néni jön az ajtaján elő,
Havat söpör nagy-görnyedezve ő.

Igy oszlik el minden illuzió,
Költészet itt csak egy-két percre jó."

227. A leveleket összegyűjtő és sajtó alá rendező Réz Pál jegyzete: „A szerkesztőség vélhetően nem fizetett tiszteletdíjat, azt Kosztolányi »megelőlegezte« apjának." – Réz Pál: [Jegyzetek], in Kosztolányi, 1998, i. m., 977.

228. Ld. Kosztolányi Árpád levele Kosztolányi Dezsőnek, Szabadka, 1925. febr. 17., in Dér (szerk.), 1988, i. m., 187.

229. Ld. Kosztolányi Árpád levele Kosztolányi Dezsőnek, Szabadka, 1926. máj. 12., in Dér (szerk.), 1988, i. m., 268.

230. Kosztolányi Árpád: Zarándok-ut. Naplójegyzet, *Bácsmegyei Napló*, XXVII. évf. 333. sz., 1926. dec. 5., 4.

231. Kosztolányi Dezső: Zarándok-út. Naplójegyzet, *Pesti Hírlap*, XLVIII. évf. 272. sz., 1926. nov. 28., 3.

232. Ld. Kosztolányi Árpád többi írásával egy borítékban található az újságkivágat, az MTA Könyvtárának Kézirattárában, Ms 4620/19-es jelzet alatt.

233. F[enyves]. F[erenc].: Kosztolányi Árpád, *Bácsmegyei Napló*, XXVII. évf. 333. sz., 1926. dec. 5., 4.

234. [Szerző nélkül]: Kosztolányi Árpád meghalt. Vasárnap délután temetik a szuboticai gimnázium volt igazgatóját, *Bácsmegyei Napló*, XXVII. évf. 333. sz., 1926. dec. 5., 5.

235. [Szerző nélkül]: Kosztolányi Árpád, *A Munka*, II. évf. 50. sz., 1926. dec. 12., 11.

236. Szintén a legényegyletben tartott előadása: A hangokról, 1888. dec. 8. Forrás: Tanári minősítvényi táblázat Kosztolányi Árpád adataival, Haverda Mátyás aláírásával, Szabadka, 1900. júl. 25., SzTL, F2. Kut. I–414/1900. [F2. 2983.]

237. Az adatok forrása: Magyar, 2004, i. m., 170.

238. Az adatok forrása: Tanári minősítvényi táblázat Kosztolányi Árpád adataival, Haverda Mátyás aláírásával, Szabadka, 1900. júl. 25., SzTL, F2. Kut. I–414/1900. [F2. 2983.]

239. Kosztolányi Dezső: Édesapám, in Kosztolányi, 1933a, i. m., 164.

240. Kosztolányiné, 1938, i. m., 27.

241. Kosztolányi Dezső: Édesapám, in Kosztolányi, 1933a, i. m., 164–165.

242. [Szerző nélkül]: Szabadkától – Szuboticáig. VII. A dalárda, *Napló,* XXXIII. évf. 335. sz., 1932. dec. 4., 23.

243. Ld. dr. Brenner József: Emlékiratok. Emlékeim, 1943. márc. 3. [?], kézirat. A szöveg gépelt – online – változatát Szegedy-Maszák Mihály bocsátotta rendelkezésemre, akinek Dévavári Beszédes Valéria küldte el, hogy a Kosztolányi kritikai kiadáson dolgozó kutatócsoport tanulmányozhassa. Segítségüket ezúton is köszönöm.

244. MTA Könyvtár Kézirattára, Ms 4620/24.

245. Fenyves, 1926, i. m.

246. Kalapis, 2002, i. m., 546.

247. Kosztolányi Dezső: Édesapám, in Kosztolányi, 1933a, i. m., 166–167.

248. Kosztolányi Dezső: [Akárcsak egy kormos szénégető…], in *A szegény kisgyermek panaszai. Versek*, Budapest: Sziklai, 1910, 16.

249. Kosztolányi egyik levelében ugyan megjegyzi, hogy ne keressen az olvasó valós személyeket az alakokban, mégsem tudunk teljes mértékben elvonatkoztatni az apa alakjától. Ahogyan édesanyjának írja: „Az alakokban ne keressetek élő személyeket. Öt-hat emberből formáltam egyet, mint az álomban. De amit írtam, azt hiszem, igaz." – Kosztolányi Dezső levele id. Kosztolányi Árpádnénak, Budapest, 1925. márc. 30., in Kosztolányi, 1998, i. m., 507.

250. Kosztolányiné, 1938, i. m., 40.

251. Idézi: Kosztolányiné, 1938, i. m., 41. A levél eredetije megtalálható az MTA Könyvtárának Kézirattárában, Ms 4620/31-es számon. A szövegből a kézirat alapján, betűhű átiratban idéztem. A levél fekete tintás kézírásának azon sorai vannak piros ceruzával aláhúzva, amelyeket Kosztolányi Dezsőné is idéz. Föltevésem szerint Kosztolányi kiemeléseiről lehet szó, tekintettel arra, hogy szépirodalmi műveinek autográfjain ugyanilyen jelölések találhatók. Bizonyítékul hozom továbbá, hogy az a boríték, melyben a levelek találhatók, Kosztolányi zöld tintás kézírásával van címezve. Szövege: „Öregapám, Kosztolányi Ágoston levelei édesapámhoz Berlinbe (1878)". A boríték külön jelzet alatt szerepel: Ms 4620/29.

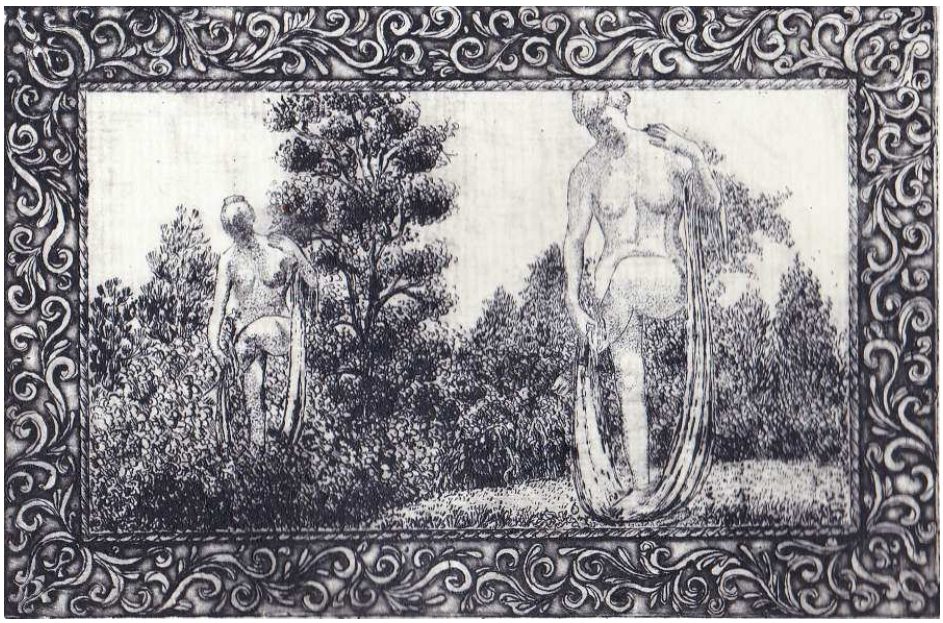

tanulmány

HERCZEG ÁKOS

„Új és magyar”

ADY MODERN MŰVÉSZETSZEMLÉLETÉNEK KIBONTAKOZÁSA AZ *ÚJ VERSEK* ÚN. MAGYARSÁG- ÉS PÁRIZS-VERSEI ALAPJÁN

Ha abból a távlatból vizsgáljuk Ady *Új versek* című kötetét, mint a deklarált irodalmi horizontváltás egyfajta látványossá tett gesztusát, hogy a modernség Nietzsche nyomán voltaképp ott kezdődik, ahol az ész által megalapozott világtapasztalat az esztétikai világ- és önmegértés mind hangsúlyosabb bizonyosságának adja át a helyét,[1] akkor éppen a művészet századvég táján kitüntetetté vált médiuma nyújthat Ady versei számára újfajta olvasási szempontokat. Persze nem vitatható, hogy az *Új versek* jelentette innováció kevésbé igazolható vissza az alkotó és a befogadó lelke közti „rezonancia”[2] alapján leírható aisztheszisz 19. századi felfogásának nyomain. Ismeretes, nemcsak a szerző fogalmazta meg egy alkalommal verseinek élménylírai, legalábbis az „életen” alapuló eredetét,[3] hanem költészetének egyik legfőbb apologétája, Ignotus is a költőben dolgozó érzések voltaképpeni nyelvi leképezésében látja meg a vers sikerességének, az arra való rátalálásban pedig az esztétikai tapasztalatnak a kulcsát.[4] Ugyanakkor éppen a nemsokára útjára induló *Nyugat* főszerkesztője fogalmazza meg több esetben is, hogy Ady költészete nem olvasható a versértés megszokott stratégiái szerint: a versek érthetetlenségének vádját azzal utasította el, hogy éppenhogy *félreérti* Ady költészetét az, aki a korábbi beidegződéseknek engedve a szavak szótári jelentését, a versmondat logikai, szintaktikai koherenciáját kéri rajta számon. A művészet önigazoló, értelem-összefüggéseket megvilágító – megelőző – költői hagyománytól és egyszersmind a tudományos nyelvfelfogástól megkülönböztetett nyelvi természete fontos része volt Ignotus retorikájának. Egyértelmű üzenete, hogy ennek a művészetnek saját szabályrendszere van, és a szavak szótári értelme nem egy adott jelentés felmutatásában játszik szerepet, hanem pusztán egyike azon „mozgatóknak”, melyek a vers („átérzést” keltő) „értelmét” – és nem pedig a tartalmát – világítják meg.

Ám nem kizárólag a ráció uralta művészetfelfogás érvénytelenülése hozhatja kapcsolatba Ady költői indulását a modernség fent jelzett, készülődő fordulatával, hanem ezzel összefüggően az artikulált világtapasztalat centrumaként elgondolt szubjektum is kikerül annak rögzített pozíciójából. A kötet előverse, a *Góg és Magóg* nemcsak azért nem olvasható egyszerű proklamációnak, vagy fordítható le a hazatagadás, netán épp a nyugatimádat kifejeződéseként, mivel a történelmi utalások és a szavak szótári jelentése a vers ambivalens retorikai utasításai folytán azok ellenkezőjét is állítja, de azért is, mert amint a beszélő a múlt figuráinak álarcát magára öltve a történelem „hangján” szólal meg, úgy maga is kiszolgáltatódik a rög-

zített múlt és a jövő felé nyitott jelen távlata közt oszcilláló, újra és újra létesülő jelentés effektusainak. Mindez azt példázza, a kijelentések immár nem pusztán a befogadás ekkoriban már felismert temporalitása[5] miatt nem olvashatók vissza egy organikus énre, hanem különösen mivel az a modernség sajátos időszemléletében olyan „szüntelen keletkezésben" ismerhető fel, ahol „újra és újra saját addigi identitását érvénytelenítve különbözik s válik le önmagáról".[6] A művészi alkotás tehát nem megnevezi a valóság egy darabját, hanem mintegy maga hozza azt létre, ám oly módon, hogy a szerző nem mindenek felett álló alakítója az esztétikai jelenségnek, hanem sokkal inkább közvetítője, melynek során a „művészethez való megszokott viszony megfordul: nem az ember teremti a művészetet, ellenkezőleg: a művészet teremti az embert".[7]

A szubjektív önkimondás nyelvi korlátozását felmutató poétikai jegyekre, melyek az arccal-hanggal felruházhatatlan beszélő kijelentéseinek éppen nem stabilizálódó jelentésképződését teszik nyilvánvalóvá, azért is fontos emlékeztetnünk, mivel az *Új versek* értelmezését jelentősen befolyásolta a megjelenés idején mindenekelőtt harcos újságíró hírében álló Ady megítélése. Igaz ez annak dacára, hogy a szerzőt jól ismerők beszámolói alapján nem volt kérdés, hogy Ady noha előbb – még nagyváradi évei alatt – vált radikális publicistává, mint igazi költővé, célként már 1904-es első párizsi látogatása idején is a költői elismertség fogalmazódott meg,[8] s talán nem téves a feltételezés, hogy már kevésbé az „átmeneti",[9] de még mindig alapvetően az utóromantika hatását mutató *Még egyszer* (1903), hanem inkább egy, azt már megkérdőjelező (az *Új versek*et megelőlegező)[10] szemlélet jegyében. Ady első „valódi" kötetét a publicista véleményével összehangoló, mondhatni, politikai allegóriává lefokozó irodalomértelmezői hagyomány ezáltal az *Új versek*et meglehetősen ambivalens módon a megszólaltatott hang újszerűségére hivatkozva, ám a modernség előtti líraszemlélet horizontjába utalta vissza. Persze a romantika olvasási kódjai nem teljesen ok nélkül aktivizálódnak időről időre az interpretációkban,[11] mégis a Petőfi- vagy Vörösmarty-féle önfelmutató versbeszéd allegorikus üzenetének értelmezői tradícióját bajosan lehet az Ady-líra felé „meghosszabbítani", lévén ott a versben megszólaló legtöbbször (már a kezdetektől) ellenáll a biográfiai behelyettesíthetőség romantikus elvárásának. Mikor a recepció (mind a mai napig) nem a műalkotás mediális vizsgálatára, művészet és újságírás elvi különbségtételére[12] támaszkodik, főleg a hazát, magyarságot tematizáló versek esetén, akkor valójában nem is azzal véti el a versek „üzenetét", hogy egy korábbi líraolvasási stratégia jegyében (nagyjából Petőfi politikai költészetének mintájára) a versbeli én megnyilatkozását hozzárendelhetőnek tekinti a (cikkíró) biográfiai én álláspontjához. Hanem mindenekelőtt azzal, hogy nem reflektálódik: ama bizonyos – a versekben minduntalan felismerni vélt – álláspont nem feltétlenül rögzíthető Ady publicisztikája alapján, így azok „visszaolvasása" eleve kétséges értelmezői manőver. Éppen a sokat hivatkozott, az alábbiakban röviden szóba hozandó *Korvin-kódex margójára* hívhatja fel a figyelmet arra, hogy (mondhatni a romantikára emlékeztető módon) az élet (illetőleg a szerző gondolatait, „énjét" visszatükröző újságírás) és a költészet médiuma közt nagyon is van kapcsolat, csakhogy az korántsem egyirányú, s nem is írható le a korábbi sémák alapján: a meglehetősen enigmatikus „publicisztika" aligha függetleníthető a nem ke-

vésbé rejtélyes Ady-líra olvasatától. Az is megkockáztatható, a romantika interpretációs kódjai ez esetben a visszájukra fordulnak: a költői és a szerzői én azonosíthatósága itt a kettő konstellációjának a költői én általi bizonytalanságát hívja elő, azaz a publicisztika nemhogy nem rögzíti a versek értelmezését, hanem ellenkezőleg, helyenként az utóbbiak vonják vissza, írják felül az újságírás egyértelműségre törekvésének műfaji elvárásrendjét. „Kipécézhető értelem", ahogy Ignotus *A fekete zongora* kapcsán megfogalmazta,[13] sem a verseknél, sem a publicisztikában nem előírás szerinti adottság Adynál. Voltaképp mindkettő az én kiismerhetetlensége, vagyis élet és művészet összefonódásának belátása bűvöletében szerveződik; mindez onnan is megerősítést nyerhet, hogy emlékszünk a recepció hermeneutikájának ama lényeges megállapítására, hogy valós és fiktív, azaz versbeli én sosem gond nélkül szétválasztható, „szövegekbe" íródik, melyeknek úgy ad „arcot" az olvasó, hogy azok mindig át is alakítják egymás körvonalait.[14] Különösen Ady kultikus, biográfiát és művészetet tudatosan egymásba tükröztető életútjáról[15] nem mondható el, hogy annak nyomai semmiféle módon ne vennének részt a versek olvasásában (és fordítva).

Ady nevezetes *Ismeretlen Korvin-kódex margójára*[16] című, 1905-ös (vagyis első párizsi útját követően, immár a *Budapesti Napló* szerkesztőjeként íródott, de Osvát *Figyelő*jében megjelent) cikke, ami később Király közvetítésével az Ady-líra utóélete számára felismerhetővé, könnyen beazonosíthatóvá tette a készülő kötet társadalombíráló attitűdjét, utaltunk rá, sem formai szempontból, sem az explikált mondanivaló műfaji követelménye felől nézve nem tekinthető hagyományos publicisztikának. Az önmagát Mátyás „késői íródeákjának" tituláló elbeszélő szokatlan fikciós játéka az objektivitás látszatát keltő perspektíva és a szubjektív hang kettősével akaszthatja meg a zavartalan értelmezést. Az „íródeák" (ami magától értetődően az újságíró ironikusan anakronisztikus képzete) előbb a millennium közelmúltbeli eseményére reflektál, majd a cikk második felétől kezdődően közvetlenül a megszólított Mátyás királyhoz fordul. Ezzel a temporális paradoxonnal egyszerre bizonytalanítja el a beszélő kilétét és mutatja fel a központi metaforává emelt, sehova se tart(oz)ó „Komország" alapjellemzőjét, mely szerint a nyugat és kelet (és egyszersmind jövő és múlt) között ingázó beszélő sosem identikus saját térbeli és időbeli meghatározottságával. Úgy tűnhet, mintha a cikk írója is a kétféle „part" kifejezte álláspontok között vándorolna. A Pusztaszernek (így szimbolikusan a múltnak, ám funkcionális értelemben a jövő számára) emlékművet állító, retrospektív gondolkodás, vagyis a szerző szavaival, az „európaivá válásra" való képtelenség kritikáját egy temporális meghatározottságát tekintve kevert beszélő, a múltnak „panaszkodó", attól tehát elszakadni képtelen figura fogalmazza meg. Így egyszerre explikálódik a két ellentétes, egymást kioltó pólus: a nyugat felé mozgás kívánalma (ami a sajáttól való elidegenedést vonná maga után) és az identikusként megtartott saját (melyet viszont a nyugat leküzdhetetlen vonzalma lehetetlenít el).

Az „európai magyarság" iránti vágy evidenciájánál sokkal bonyolultabb képlet bontakozik ki tehát az olvasó előtt. Az „annak lenni, akik vagyunk"[17] tétele azért elérhetetlen a beszélő szerint, mivel eleve a „nagy Fal tájáról" jövő, „kancatejet ivó", mégis ősidőktől nyugatra vándorló nép önképébe van kódolva ez a megosztottság, így a Kelet–Nyugat közti állandó oszcilláció, meglehet, fájdalmas retorikai

kérdések sorára készteti az „íródeákot" („Miért iszik kancatejet ma is még, holott nektárt ihatna a magyar? Miért nem képes reagálni és megnyergelni önmagát, mikor már úgysem lehet lovas nemzet? Miért? Miért?"), ugyanakkor implicit módon mindebben annak tudása is benne rejlik, hogy éppen ez a leküzdhetetlen kettősség jelenti az identitás legfőbb bizonyítékát. A cikk egyik központi szöveghelyén („Azért vagyunk-e itt, hogy teremtsünk a lelkünkkel valamit a lelkünkből, ami olyan, mint a lelkünk?")[18] a lélek háromszorosan is kijátszott metaforáján keresztül kiemelt önazonosság, az írás sugallt üzenete szerint, nem másként mutatható fel, mint annak elismerése révén, hogy a múlttal azonosítható kelet és a jövőt jelentő nyugat egyaránt meg- vagy letagadhatatlan erővel húzza maga felé a népet: a „Kompország" örök átmenetisége indulatot szülhet ugyan a beszélőben, ám benne mégis annak legsajátabb jellemzője ismerhető fel.

Úgy tűnik, a (magyar) identitást az önmagával soha nem azonosulás fejezi ki legpontosabban. Ennek paradoxonát pedig egy láthatóan megkésett, sőt időn kívüli, „talán meg sem született" figura mutatja fel, méghozzá azáltal, hogy a történelem egyik nagy „előreszaladójának" íródeákja maszkját öltve magára, a nyugati műveltségeszményéről (is) híres Mátyásnak mondja monológját, ami az identitást számonkérő cikk logikája alapján egyaránt tekinthető – az írás első felének retorikája felől – a kelet felé fordulás cirkulatív történéseinek (Pusztaszer) panaszlásaként és ellenkezőleg, az országot mondhatni elsők között európai kultúrnemzetté avató uralkodó számonkéréseként. Ez a termékeny feszültség azonban jól megfér Ady cikkében, amely innen nézve nem véletlenül lett az *Új versek* egyik fontos hivatkozási pontjává, noha nem feltétlenül annak ellentmondás nélküli kultúraértelmezése okán,[19] hanem mert pontosan a versekbe kódolt paradox értelemlehetőségek nyitják fel ennek a rendhagyó írásnak a távlatait, melyek aztán vissza is tükröződnek, meghatározva a verseskönyv olvasatát. A műfajok és az azokhoz rendelhető énekhez kapcsolt beszédmódok kölcsönösen elbizonytalanító játéktérré alakulása mindeközben arra figyelmeztet, a nemzettudat önfelmutató potenciálja sokkal összetettebb konstelláció annál, semmint hogy bármelyik oldalról egy mozdulattal felülírható volna az elvágyódás romantikus gesztusának konstatálásával.[20]

Költőiség és társadalmi szereptudat a századfordulón – Az elvágyódás-problematika az Új versek*ben*

Hogy Ady verseiben – egyfelől cáfolva az Ady magyartalanságát támadók álláspontját, másfelől kétségessé téve a cikkíró Ady alapján politikai allegóriaként olvasott Király-féle versinterpretáció hagyományát – a Kelet–Nyugat dichotómia nem az utóbbi mindenek felett álló elsődlegességével zárul előbbi kárára, vagyis a Párizs művészvilága jelentette kétségtelen vonzerő nem tűnteti el a beszélő kelet általi érintettségét, arra nézve az 1906-os kötet számos szöveghelyét lehetne idézni. A két szóban forgó ciklus (*A magyar Ugaron, A daloló Páris*) bevett értelmezése követni látszik a szerző imént szóba hozott publicisztikájának (valamint a kötete elé írt, már említett ajánlónak) felszínesen megragadható tanulságát: eszerint az itthoni társadalmi elmaradottság maga után vonja a művészet elsekélyesedését, így a „modern magyar lelkek" nyugaton keresnek „enyhülést".[21] A maga korában valódi re-

velációnak ható vagy adott esetben őszinte felháborodást kiváltó ugar-versek a mai napig meglehetősen nehezen képesek az évtizedeken át sulykolt, „politikai szitokszóvá”[22] lefokozott fogalom századfordulós életvalóságra vonatkoztatott összefüggéseitől szabadulni. Nem kétséges persze az életmű ezen szakaszának gyakori allegorikussága, ahogy az sem kérdés, hogy az egyes versek poétikai-retorikai strukturáltsága más-más hatásfokkal ellensúlyozza vagy bizonytalanítja el az „üzenet” egyértelmű megfejthetőségét, azaz a jelentés voltaképp a cikkíró Ady alapján történő újrafelismerését, ugyanakkor joggal mutat rá Eisemann György arra is, hogy ez a sematikus olvasat meglehetősen leegyszerűsíti az ugar-szimbolika otthonosság-idegenség kérdésének összetettségét.

A magyar Ugaron nyitóverse, *A Hortobágy poétája* jobbára az önmagára záródó, transzparens jelentéstulajdonítás példája, s mint ilyen, úgy vált tankönyvi alapszöveggé, hogy általa kevésbé az egymásnak ellentmondó jelentések lezárhatatlan játéktere, vagyis az Ady verseire gyakorta jellemző nyitott versszerkezet kerülhet a látóterünkbe. A vers jól kirajzolható alapképlete Király István óta a kétszer is előforduló ellenpontozó struktúra révén áll össze: az egyik oldalon található a „vágyak” és a „szépség” embere,[23] másikon a művészet számára kedvezőtlen szociális társadalmi környezet, a sivár magyar kulturális közeg, melyet a Hortobágy testesít meg. A költemény beszélője azonban aligha redukálható egyfajta társadalomkritikai álruhába bújtatott művész-öntudat kifejezőjévé, annál is inkább, mivel már a címbeli deixistől fogva egy jól felismerhető költői hagyomány *olvasójának* bizonyul, identitása akaratlanul is ezen keresztül, az örökséghez való viszonyulás által határozódik meg. Azonban nem annyira a bálványrombolás, a táj romantikus idilljének deszakralizálása[24] az Ady-vers, noha az értékek átértékelésének nietzscheiánus gesztusa közismerten ugyancsak nem idegen a szerzőtől. A puszta romantikusan bensővé tett, stilizált, illetve annak mondhatni „realista”, az elmaradottságot kifejező távlatának összevetésénél sokkal közelebb is juthatunk az elkülönböződés mibenlétének megértéséhez. A Király-féle szociológiai perspektíva ugyanis épp a vers lényegét fedi el: a táj Petőfi-féle megélése a személyes odatartozáson alapul, a vele való tulajdonképpeni azonosulás egyfajta – magát a beszélő távlatát is kijelölő – birtokbavételi gesztus.[25] Az otthonosságnak az iménti megfellebbezhetetlen evidenciája az, ami az Ady-vers központi alakja számára már nem immanens tulajdonság, hanem kulturális hagyaték, méghozzá egy olyan kultúráé, melyhez ő maga eleve idegenként kell, hogy viszonyuljon („Kúnfajta, nagy szemű legény volt”). Úgy tűnhet, a hangsúlyozott keleties vonásaiba kódolt kevert identitás határozza meg mindenekelőtt a magyarságtudat egyik kultikus („híres”) tájához és azon keresztül a művészethez fűződő, mellesleg – utóbbit tekintve, ahogy erről szó lesz – kissé kétséges kapcsolatát is, melyet így aligha lehet kizárólag a „piszkos, gatyás, bamba társak” visszahúzó természetével magyarázni. Főleg mivel a „Hortobágy poétája” nem különbözik szellemi értelemben olyan látványosan társaitól, mint ahogy elsőre gondolnánk: pásztorból „költővé” voltaképp terméketlen merengése avatja, vagyis a később a beszélő által kárhoztatott jellemvonás („bamba”) is inkább a poéta improduktív, „mélázó” cselekvésének feleltetődik meg, így ennek révén épphogy nem kiemelődik az adott miliőből, hanem ellenkezőleg, hozzá hasonlatossá válik.

A „csordaszellem" vers végi eluralkodása, noha látványos bizonyítéka a „délibábszerű", illuzórikus művészi tevékenység révén önmagát felülmúlni hangsúlyozottan nem képes ember nietzschei embertípusának, mégis a szöveg többet mond e kudarc lehetséges okairól annál, hogy megelégedne annak egyszerű regisztrálásával. A „légy azzá, aki vagy"[26] imperatívusza ugyanis rögtön a vers elején az idegenség konstatálásával írja fölül az egyik legsajátabb hazai tájjal voltaképp önmagát azonosító magyar öntudat romantikus hagyományát, kétségessé téve egyúttal az Alföld általi megszólítottság, a rajta keresztül történő (egykor) identikus művészi megszólalás lehetőségét is. Ilyen módon a poéta idegenszerű kinézete nem feltétlenül a környezetből kirívó művész alkat evidenciáját támasztja alá, ahogy a kritika korábban megállapította, hanem a kulturális idegenség olyan összetett jelét hagyja a szövegben, amely egyszerre érinti a kultúra – mint identitásalkotó – antropológiai és esztétikai vonatkozásait. Nem véletlen, hogy az önkifejezésre való képtelenséggel tűnik ki a poéta rögtön a vers első soraiban („Kínzottja sok-sok méla vágynak"), ahogy a puszta jelenségei sem a lélek felszabadulásának, a költői én Petőfi-féle szárnyalásának előidézői immár: az alföld (mint jellegzetes domborzati viszonyrendszer) általi ihletettség ahhoz a beszédmódhoz tartozik, ami utoljára a romantika én- és tájszemléletében volt az önkimondás autentikus lehetősége, mely egy olyan énhez kötődött, aki a hazai tájjal való feltétlen azonosulás révén ismert saját magára.[27] Hogy mindennek a tehát nem sajáttá tehető tapasztalatnak a központi figura kizárólag örököse, idézője, azt az is mutatja, hogy a művészi önkibontakoztatást éppen a táj egy másik – Petőfi tájverseiben az ihletettség szerves – „eleme", a konkrét és metaforikus értelemben állatként és (mindenekelőtt mint nietzschei metafora) emberként egyaránt olvasható „csorda-nép" gátolja, miközben már maga a tájhoz kapcsolódó (elsősorban a romantikában kitüntetett) ihletfogalom ugyancsak egy korábbi költői toposzt, a szívben növő virág képét hívja elő. Magyarán a művészi érték eme szimbólumának elvi lehetőségét számolja fel a kulturális okokból felülíródott idilli összetartozás beszélő és a táj között, ami az immár költőileg inautentikussá vált alföldi látkép megszokott, bensőséges viszonyt biztosító tényezőit az idegenség indexeivel látja el. Ami korábban a sajátként felfogott természetben a „lírai realizmus" ihletforrásává tudott válni, az itt éppen a táj – a központi alak keleties vonásaiban, kevert identitásában – kulturálisan elsajátíthatatlan jellege folytán íródik felül, és ezen a ponton óhatatlanul a „Kompország" metaforája, a sehova se tartozás fájdalma hallatszódik be a költeménybe.

Kétségtelen, hogy az említett publicisztika még tovább erősíti az elmaradottság közkézen forgó szólamának allegorikus olvasatát. Ugyanakkor azt is észre kell vennünk, a Hortobágy általi meg nem szólítottság azon romantikus művészideál felől tűnik költői kudarcnak, ahol Petőfi részéről a haza (és a nép) iránti elköteleződés nem pusztán lírikusi, hanem egyenesen a közösség összetartásának funkcióját betöltő politikai állásfoglalás, ami értelemszerűen inkább elmossa, mintsem előtérbe helyezi (a hazafiságot egyszersmind érzelmi, nem etnikai alapon határozva meg) a náció alapvető heterogenitásának (és saját kevert identitásának) tényét. Hogy *A Hortobágy poétája* látványosan ellenáll ennek a költészeteszménynek, az az nem a romantika idealizált én- és tájszemlélete alapján határozódik meg a saját haza-definíciója, hanem az etnikai és művészi eredetű kulturális idegenség nyomai

válnak a hazához (Hortobágyhoz) tartozás jelölőivé, voltaképp a fenti nietzschei maxima teljesüléseként fogható fel. Vagyis a poéta valójában azáltal válik azzá, ami, hogy a táj, még ha a költői örökség folytán meg is ragadja képzeletét, mindez nem lesz attól ihletett, immár nem identikus megszólalássá, hanem a társak jelentette környezethez hű káromkodásba és fütyörészésbe fordul. Innen nézve nem különösebben indokolt az alföldhöz kötődő identikus megszólalás elvesztése fölötti panaszkodás szövegbeli jelenlétére gyanakodni: a hiteles művészi önkimondás éppúgy kötődik térbeli, mint időbeli koordinátákhoz, azaz éppen akkor lesz sajáttá, mikor tudtán kívül sikeresen határolódik el a megelőző korok már túlhaladott, kódolt beszédmódjától. A „költővé", és nem pedig puszta utánzóvá, válás folyamatát jól szemlélteti a harmadik versszak, amelyben paradox módon annak köszönhetően rögzül a poéta önazonossága, hogy éppenséggel nem lehet konvencionális költői témák (halál, bor, szerelem) „szent dalnoka", és nem azért, mert mindez az esetében a gondolat szintjén reked, hanem ellenkezőleg, azért marad mindössze méla (azaz nem szavakba önthető) vágy a lírai beszéd ezen formája, mert az egy másik költészeteszmény sajátja. Meglehetősen árulkodó anakronizmus a versben a „szent dalnok" kifejezés: olyan művészt sejtet, aki az ihletettség fenti, korábban érvényes formáinak önazonosként képes hangot adni (a „Minden táján a világnak" sor tehát talán nem annyira térbeli, mintsem időbeli struktúrára vonatkozik). A „Hortobágy poétája" azonban láthatóan távol van ettől az idealizált költőképtől, ami viszont éppen nem jelent identitásvesztést, így a „szent dalnok" elérhetetlensége sem tekinthető kudarcnak. Ennek köszönhető, hogy Ady verse végül nem folytatja a nem identikus térbeli és időbeli létezés meglehetősen régi, Janus Pannoniustól (aki mellesleg maga a „testté vált" kulturális megosztottság) Reviczkyig (*Pálma a Hortobágyon*) érvényes művészallegóriájának sorát. Nem, mert miközben megidéződik az idegenbe tévedt, ezért pusztulásra ítélt természeti jelenség hagyománya,[28] Ady figurája öntudatlanul túl is lép mindezen azzal, hogy a neki idegen romantikus klisékkel terhelt közegben mégis képes „gyökeret ereszteni", vagyis önmagával identikussá válni.

Ha igaz az, hogy az *Ismeretlen Korvin-kódex margójára* a magyar identitást egyfajta önmagaság nélküli állapotként látta meghatározhatónak, úgy a szóban forgó vers eme sajátos paradox léthelyzet pozitív feloldása felé tett lépésként is tekinthető: az íródeák alakjában színre vitt nem identikusság a poéta esetén a magához hasonlóakkal történő azonosulásban számolódik fel. Nem kérdés, persze, hogy a környezetbe olvadás, a „csorda-népek" követése nem vetít előre nietzschei értelemben az emberen túlmutató művészi teljesítményt, így az elmaradottság (költészetet is értintő) allegorézise felé is nyitott marad az interpretáció. Ady figurája ennek ellenére költő abban az értelemben, hogy nem a számára idegen, átsajátíthatatlan tájköltészeti hagyományok utánzója, hanem – utalva újfent az Adycikkre – saját „lelkének" megszólaltatója lesz a vers végére. Egyszerre mutat mindkét mű irányába az az észrevétel, hogy nemcsak a konkrét poétának, hanem valamennyi magyar költőnek önmagával, saját kulturális heterogenitásával való szembenézése lehet az elsődleges feltétele annak, hogy majd teremtsen is „[v]alamit, ami a miénk, ami nemcsak más, mint – más, de méltó ékessége lehet felemelt fejünknek".[29] A környezettel szembeforduló, ám kezdettől fogva attól ihletett vers-

beszéd hangsúlyozása[30] azért is lényeges, mivel a hamar pejoratív konnotációval rögzült „magyar Ugar" képzete máris a ciklus elején a „dalok" eredeteként, sőt azok feltételeként határozódik meg, nem tagadva, persze, hogy a kiemelkedő művészi alkotásnak a haza identitásteremtő funkciójának elismerése szükséges, de nem elégséges feltétele. Noha a vers végkicsengése az elmondottak tükrében kevésbé hangolható össze a szerző saját kötete elé írt ajánlásban foglaltakkal („Egyazon erő űz el a Duna tájáról, ami a magyar parasztot. Menni, menni akárhová, mert itthon rossz."),[31] ugyanakkor a költői terméketlenséget sem lehet az autentikusság magyarázatával megfosztani annak minden negatív tartalmától. El kell ismerni, Ady 1906-os verseskönyve egyfajta társadalmi felelősségvállalásról is tanúbizonyságot tesz,[32] nem hallgatja el, hogy szemléletváltásra van szükség a költészet felfrissítéséhez, ám mindezt távolról sem a „régi Magyarország" romjain (s főleg nem az otthontudatot kiiktató reflektálatlan nyugatrajongás formájában) képzelte megvalósíthatónak.[33]

A ciklus másik híres verse, melynek olvasata ugyancsak a hazai állapotokat kritizáló költő mítosza körül rögzült, *A magyar Ugaron*. A széleskörűen elfogadott társadalompolitikai értelmezésért itt is részben alighanem Ady cikkírói múltja okolható, melynek világossá tett tételei könnyedén „rámenthetőnek" bizonyultak a szavak szótári jelentését ugyan reflektáltan nem-abszolutizálható módon kezelő költői szöveg üzenetére is. Ady meglehetősen „hangos" cikkírói tevékenysége persze óhatatlanul megnehezítette a költői munkásság leválasztását a publicisztika olvasatáról: Király István forradalmiság-retorikája (kiegészülve a „tiltakozás", „tehetetlenség érzés" stb. kifejezésekkel) jól láthatóan épült erre, illetőleg a verset cselekedtető erővel felruházó romantikus líra kritika nélküli folytonosságára (nem véletlen, hogy Petőfiben talált rá a monográfus Ady versének közvetlen előzményére).[34] A kép valóságvonatkozását (azaz a „félfeudális magyar világ látomását") Király értelmezésében megerősítő, semmint elbizonytalanító tropológia kikerülhetetlenül vezetett a referenciális interpretációhoz, így az abba nehezen sorolható jelenetek (például a versvégi kacagás) is könnyűszerrel feloldódtak a különösebben nem problematizált „kísértetiesség" semmitmondó magyarázatában. Ugyanakkor a publicisztika már szóba hozott gyakori homályossága, az értelmezhetőség szándékolt kisiklatása óva intheti az ennek alapján egyértelmű jelentéseket kereső olvasókat, miközben a líra titokszerűségét felmutató, adott esetben a szemantikai koherenciát megbontó szakaszok épphogy nem a szöveg köznapi jelenséggel való megfeleltethetőségét, referencializálható jellegét erősíthetik.

Minderre elsőként, kézenfekvő módon az „Ugar" nagybetűvel ellátott alakja hívhatja fel a figyelmet: a művészet olyan bizonytalan jelentésmezője nyílik meg e tipográfiai kiemelés által, melyet a szakirodalom az allegóriától megkülönböztetett (a fogalmi magyarázatot eltávolító)[35] szimbolizmus fogalma alatt már Ady korában is bőségesen tárgyalt.[36] Noha az „ugar-problematikában", az iménti vers esetén is láthattuk, valóban felfedezhetünk politikai természetű üzenetet a művészet létrehozásának hazai lehetőségeit érintő kérdések kapcsán, ám mégsem állítható, hogy bármelyik költemény kultúraszemlélete a magyar táj művészi értelemben vett totális terméketlenségét hirdetné. Különös módon annak ellenére az elmaradottság „szimbólumaként" rögzült a vers a köztudatban, hogy a recepció alkalmanként re-

gisztrálta az ugar köznyelvi jelentését, ami nem a termékenység végpontját, ellenkezőleg, annak alapfeltételét, a jövőbeli még intenzívebb termés lehetőségét hívja elő (ahogy a *dudva, muhar* szavak sem pusztán a gondozatlanság, de épp a termékenység, a vitalitás kifejezői is lehetnek). Ám nemcsak ez a belátás volt képtelen kimozdítani helyükből az évtizedes társadalomkritikai jellegű interpretációkat, hanem a nagybetűs változat „mediális üzenete" és rajta keresztül a hozzá kapcsolódó ellenpontozó metaforakészlet sem vált ilyen módon olvashatóvá.[37] Alighanem akkor járunk el helyesen, amennyiben a tipográfiailag kiemelt szóalak hátrahagyott üzenetét a költői szó köznapi jelentésstruktúrán túlmutató potenciáljának jeleként értjük, és nem a „magyar valóság" (ugyancsak tisztázatlan, téves előítéletektől terhelt) fogalmára vezetjük vissza annak művészileg megformált, szimbolikus tartalmát.

Az elmaradottság képzetét keltő megműveletlen környezet egyértelmű negatív konnotációit minden bizonnyal *A Hortobágy poétája* kézenfekvő konklúziója is alátámasztotta: a gaz „lehúzó" jellegében így gond nélkül lehetett fejlődést megakasztó tényezőt felismerni. Ady közhellyé vált „nemzetostorozó" attitűdjével (melyet ekkoriban a haza hátrahagyásának szükségessége mellett érvelő publicisztika is erősíthetett)[38] ugyanakkor már kevésbé összeegyeztethető az „elvadult táj" bujasága, még kevésbé annak „szent humus"-ként történő aposztrofálása. Az ellenségesnek tűnő közeg rögtön a vers elején az énnel való szoros *összefonódás*sal azonosítódik, és a vadság kétszeresen is kiemelt jelzője az idegenségélmény helyett az én önszemlélésének alapját képező ismerős, sőt, otthonos, belakott világ képét ölti magára[39] („Ezt a vad mezőt ismerem"). Ezen a ponton azonban azt is fontos megemlíteni, hogy ez az ismerősség nem jelent egyszersmind feloldódást a táj buja flórájában, az én fenntartja önmaga és a környezet határait, ilyen módon az utóbbi mégiscsak az idegenség, a másság indexeivel látható el. Jól mutatja mindezt a második szakasz, ahol a lehajlás, a földhöz való hozzáfordulás mozdulata mindjárt az én által felfogott táj színeváltozását eredményezi, és az érinthetetlenség, a kiismerhetetlenség élményét hívja elő („E *szűzi* földön *valami* rág."). Ugyancsak a „vad mező"-ben való jártasság felülíródásának tűnhet az utolsó két sor („Hej, égignyúló giz-gazok, / Hát nincsen itt virág?").[40] A figyelem tehát fokozatosan a magyar Ugar és az én viszonyára terelődik, annál is inkább, mivel a harmadik versszakban a nemcsak buja, élettel teli, hanem immár megelevenedő környezet az ént körbefonó, magába olvasztó erőként jelenik meg („Vad indák gyűrűznek körül"), észrevétlenül felszámolva a vers elején még jól kitapintható távolságot kettejük közt.

Úgy tűnhet, az ábrázolt közeg és az én szoros, képileg is színre vitt összefonódása sokkal közelebb visz minket Ady versének rejtélyéhez, mint Király István „látomásos allegória"-értelmezése,[41] ami a „közönségességben való elveszés, a lelki elzüllés" belátását a „félfeudális magyar világ" magyarázatához kapcsolta hozzá. Az ennek eleve ellentmondó, többértelmű tropológia mellett sokkal lényegesebb összefüggése a versnek, hogy az identitást kezdetben kijelölő ismerősség élmény („Ezt a vad mezőt ismerem") voltaképpeni idegenségtapasztalatát, én és táj elválasztottságát a kettejük összefonódását mutató jelenetsor rendezi újra, méghozzá épp a föld „alvó lelkének" szemlélése közben. Ám a táj „mélyére" tekintés rögtön a harmadik sorral már az én önmagába nézésének perspektíváját ölti magára,

amint a csakis az emlékezet révén, elmében (és nem pedig közvetlenül a tájban) megőrizhető, ám segítség nélkül nem előhívható érzékszervi tapasztalat („régmúlt virágok illata") mintegy *emlékezteti* az ént kettejük eredendő összetartozására, de legalábbis korábbi kapcsolatára. Így az előző versszak én és az „elvadult táj" távolságát is kifejező keresés-jelenete, melyhez pusztán implicit módon, sejtésszerűen tartozott hozzá annak a gyanúja, hogy *valamikor* a táj integráns része volt a virág, a harmadik strófában e különállás felszámolódásával, az összetartozásra történő emlékezés révén fordul át immár nem öntudatosan kinyilatkoztatott, sokkal inkább kettejük másságát rögzítő otthonosság-érzésbe (mint a vers elején), mintegy a maga idegenségében ismerős tájban való feloldódás során válik a jelenet az utolsó szakaszban valódi „hazaérkezéssé" („Csönd van. A dudva, a muhar, / A gaz lehúz, altat, befed."). Ez az egybeolvadás ilyen módon távolról sem az idegen, nihilközeli világgal való eredménytelen viaskodás értelmében vett legyőzöttség eredménye, ellenkezőleg, az önmagára eszmélés, az immár elidegenedett saját identifikációja, annak (újra) „elsajátítása" ismerhető fel benne. A csábító virágillat emléke (vagyis materiálisan, érzékszervileg nem létező kapcsolat) teszi tehát jelenvalóvá újfent a táj és az én összekötöttségét. Eközben kettejük egymásrautaltsága is szembetűnő lesz: az én oly módon válik médiumává a táj közvetlenül nem érzékelhető, mégis benne lévő, „eltárolt", ám csak az emberi entitás által felfejthető titokszerűségének (virágillatának), hogy mindennek „bódító" tapasztalatához (emlékéhez) kizárólag a természet őt körbegyűrűző mozgása segítheti hozzá.[42] Innen nézve szó sincs arról, hogy a „magyar Ugar" az ént megfojtó honi körülmények (*A magyar Ugaron* pedig az elvágyódás) jelképe volna, lévén éppen ember és táj egylényegűségének belátását hagyja hátra a vers, vagyis azt, hogy sem az én, sem a környezet nem ismerhető fel a másik nélkül önazonosként. Míg előbbi csakis az „elvadult táj" idegenné lett, a benne-létet megnehezítő érintettsége folytán jut hozzá a „bódító" illatok otthonosság-élményéhez, addig az utóbbi kizárólag a beszélő „befedése", önmagába zárása, a felidézés antropológiai adottságának „kihasználása" révén tudja saját (és ami immár ugyanaz: az én) múltjáról (a virágról) referáló emlékezetét aktivizálni.[43]

Hogy a vers végére a természet által végbevitt dezantropomorfizációs folyamatot nem szükségszerűen kell a magyar földdel analógiás viszonyba vont kilátástalanság érzésével magyarázni, és *A magyar Ugaron* túlmutat az ideológiai megalapozottságú valóságra vonatkoztatás allegorikus líraértelmezői gyakorlatán, arra nem pusztán az „ugar" – az efféle olvasatot könnyedén elbizonytalanító – köznyelvi jelentéstartalma lehet a bizonyíték. A szólamszerűen ismételt „lelki elzüllés" tragédiáját, amit az elhanyagolt földhöz hasonulás tett a korábbi elemzésekben explicitté, éppen, ahogy Király István mondta, „a képek néma beszéde"[44] cáfolhatja. Ha a „buja föld" vagy az „égignyúló giz-gazok" szintagma esetleg még nem is árulkodott a jelzők stiláris értékéről, a harmadik strófa képi világa már nem hagy kétséget a felől, hogy a finom erotikával átitatott jelenet a szecessziós művészet öntükröző alakzataként olvasódik, annak ellenére, hogy a verset nem gyakran emlegetik mint Ady korai pályaszakaszának jellemző nyelvi technikákat működtető művészi törekvésének mintadarabját. Holott erre minden okunk megvan, igaz, nem elsősorban a feltűnően dekoratív stilizáció, vagy épp a felfokozott érzékszervi

effektusok szövegbeli jelenléte miatt. Az ént lassan körbeölelő, magába fogadó, nemcsak „buja", élő, de egyenesen megelevenedő természet ugyanakkor éppenséggel kiemeli az emberi alakot a hétköznapi közeg jelentésmezőjéből, és egy hangsúlyozottan festői, művileg megkomponált világ díszletei közé helyezi. Vagyis pontosan az ellenkezője történik annak, amit a kritika a vers üzeneteként mintegy jóváhagyott (és ami a tankönyveket a mai napig uralja): én és a táj összeolvadásának mozzanata[45] nemhogy nem mutat az egyéniséget visszahúzó negatív erők irányába, de a jelenet szecessziós metaforikája látványosan az énnek a valóságból történő kikülönülését, egy másik, a művészet által teremtett alternatív világba való áthelyeződését támasztja alá. Mindez pedig távolról sem önelvesztés, hanem – és ezt a „bódító virágillat"-ra emlékezés körüli fejtegetéseink is igazolhatják – tulajdonképp önmagára találás, melynek ebben az összefüggésben tagadhatatlan a szecessziós művészet lényegeként emlegetett „szubjektív igazsághoz"[46] fűződő kapcsolat. A szecesszió, ismeretes, mindenekelőtt a konvenciók alól felszabadított művészi önkifejezés[47] melletti állásfoglalás (a konzervatívok szemében lázadás), így nem elsősorban a külsőségekben mutatkozik meg a lényege (Ignotus szerint irányzatként „mint *olyan* nem is létezik"),[48] a fontos az, ami a mélyén valamennyi művészi ágat egybefűzi: ez pedig a külvilág objektív ábrázolásán túlmutató látásmódban foglalható össze. Hogy *A magyar Ugaron* valóban a művészet kitüntetett, a megismerés lehetőségeit kitágító, a létezés titkait feltáró területének lehet az allegóriája s nem pedig a honi elmaradottságé, hogy tehát a valóságvonatkozása helyett egyfajta organikus, különféle művészi kifejezésmódok közti átmenetet elismerő felfogás jut benne érvényre, azt nemcsak a természetábrázolás jellegzetes, festészetből, illetőleg az iparművészetből kölcsönzött trópusai, hanem a vers más alkotásokra tett feltételezhető hatása is mutatja.[49] Még akkor is, ha (fennmaradt dokumentumok híján) mint közvetlen ihletforrás nem bizonyítható, Ady verse kétségkívül illeszkedik a „másként látók" (itthon) szecessziójaként emlegetett művészi törekvésének sorába.

Ezzel együtt, a költemény egyetlen, valóságra visszamutató deixiséről sem feledkezhetünk meg az olvasás során: a táj nem egy meg nem nevezett, absztrakt, légies világot képez le, hanem konkrétan a magyarságét (az elmondottak fényében persze több, mint kérdéses, mennyiben feleltethető meg mindez bármiféle „valóságnak"). Bizonyosan más konklúzióhoz jutott volna a recepció, ha a szóban forgó területi meghatározottság egyszerűen a köznyelvi jelentés alapján az időszakosan szándékoltan „parlagon hagyott" haza szimbólumaként értelmeződik, melynek (a művészetre vonatkoztatható) üzenete (hasonlóan A *Hortobágy poétájá*nak allegorikus végkicsengéséhez), hogy mindez a jövőben remélt társadalmi/művészi fejlődés lehetőségfeltételét jelentheti. Ennek nem mond ellent a fenti fejtegetés sem. A (magyar) tájba végül visszaíródó, vele egylényegűvé váló beszélő dezantropomorfizációja végeredményben identitástalálás, akkor is, ha annak feltétele a korábbi én elvesztése.[50] A szecessziós művészetszemlélet jegyében olvasható költemény, mely tehát szervesen kapcsolódik az *Új versek*kel meghirdetett, a sajátá tett művészi igazság keresésének modern programjába, a kifejezés mindenek felett álló szabadságát mégsem látja elválaszthatónak a származás jelentette determinációtól. Az Ugarral történő együvé válás nem kizárólag az imént említett, szemantikai megalapozottságú fejlődéselv akceptálása, az ebben való (tevékeny) rész-

vétel kinyilvánításaként érthető. Emellett olyan kulturális meghatározottságról is szó van, amely az identikus művészi tevékenység kinyilvánítását, a nietzschei „önmagává válás" axiómájának elsajátítását sem mentesítheti a haza iránti elköteleződés, a nemzet felemelését megcélzó művészi program romantikus emlékezetétől. Az identitás elvesztését/elnyerését invenciózusan színre vivő összeolvadás-jelenet úgy olvassa újra Vörösmarty *Szózat*ának ismert első sorait, hogy annak hazafeltő művészi üzenete rámenthetőnek látszik a vers hangsúlyozottan modernista távlatára, oly módon, hogy a szecessziós tájábrázolás megőrzi annak emlékezetét, de már egy előre tekintő szemlélet jegyében, saját kérdéseinek horizontján aktualizálja azokat, egyszersmind szép példáját hagyva hátra az Ady-féle „dal" „új és magyar" alapkövetelményének.

A korábbiak fényében ugyancsak érdemes a versben megszólaló magyar tájhoz fűződő kapcsolatának vizsgálatát a *Lelkek a pányván* esetén is visszautalni a jelentéstulajdonítás poétikai formációihoz. Különösen amiatt lehet indokolt a megjelenő magyarság-problematika („tiltakozó dacot ébresztő, konkrét magyar táj")[51] túlzó allegorézisétől óvakodni, mivel a vers tropológiája hangsúlyozottan a „magyar Mező" mint a romantika óta fontos lírai toposz (újra)olvasását hívja elő, az azzal való párbeszédet téve az értelmezés gyújtópontjába. Ha általánosságban elmondható az Ady-korpusz ezen részéről, hogy a versek távol tartják magukat a hazaszeretet romantikusan idilli ábrázolásától, miközben a hazához való sokféle természetű kötöttség gátolja is az érintettséget tagadó gesztusok eluralkodását (illetőleg annak retorikája mögött minduntalan e kapcsolat elszakíthatatlan jellege lepleződik le), úgy ez a megállapítás úgyszintén igaz a szóban forgó költeményre.

Azért is terelődhet a figyelem mindinkább a végtelen pusztai tájhoz kötődő irodalmi hagyomány újraértésére, mert a „magyar Mezőn" Petőfi tájköltészete óta tradicionálisan szárnyalni hivatott lélek ezúttal „csikói tűzben" irányítatlanul „ficánkoló" természete alapján ismerhető fel. Hogy e tulajdonság alapján megképzett lélek-csikó azonosítás (mely Horváth János értelmezésében azért lehet szimbólum és nem metafora, mivel a csikó a vers végén „megelevenül", „egy *valóságos* szemléletnek lesz a tárgya")[52] a második versszakban mégsem a honi közeg korlátozó negatív tartalmait (illetőleg ennek allegorikus társadalombíráló üzenetét) hívja evidensen elő, azt az első versszakbeli metaforika (és persze a Menyhért Anna által is szóba hozott grammatikai struktúra)[53] ellentmondásossága támaszthatja alá. A vers végi felszabadításra való felhívás nehezen érthető ugyanis a kezdő képsor felől, amelyben már a megnevezetlen általános alany elvégezte „kipányvázás", valamint az első sort követően az éntől grammatikailag mintegy elváló lélek korbácsolásának oka és célja is kétséges.[54] Az első magyarázat („Mert ficánkolt csikói tűzben") már csak azért sem jelenti feltétlenül a lélek szabadságának erőszakos elvételét, mivel a lélek romantikus eredetű költői fenoménjének örökségével – „csikói" minősége folytán – eleve nem is rendelkezik eredeti formájában. Míg Petőfi versében az „alföld tengersík vidékének" látványa jelentette otthonosságérzés hívja elő a lélek azonosítását a „börtönéből szabadult sas" képzetével, így az énnek a szabadon szárnyalás jelenti az önazonos mozgásformáját, addig Ady versében a csikóként elénk tűnő lélek esetén a „pányvázás" épphogy annak érdekét szolgálhatja: noha a pányva kétségkívül behatárolt mozgásteret biztosít, mégis a megzabolázatlan,

nem irányított, célnélküli mozgás leküzdésének jövőbeli feltételét is jelentheti.[55] Ám ennél is lényegesebb különbség, hogy a Petőfi-verssel szemben már nem a lélek megfelelője az én, különös módon attól a pillanattól kezdve, hogy megfosztják szabadságától, ami a romantikától eltérően nem pusztán önkiteljesítő, hanem önpusztító erő is lehet.

*Az alföld*ben szabad, ám grammatikailag rögzített léleknek épp a fordítottját látjuk Adynál: itt a rögzítettség a vers képi szintjén valósul meg, miközben annak grammatikájában egyáltalán nem. Erre pedig nem kizárólag az első szakasz már említett szétválása mutathat (az én „űzi", „korbácsolja" a lelkét egy nyitva hagyott cél érdekében), de a második versszak tropológiai-retorikai struktúrája is. A mén és a lélek azonosítása részben a ménhez kapcsolt jelzők („Véres, tajtékos, pányvás") – azaz ezeknek a romantikus kliséket felülíró, a lélekre visszaolvashatatlan jellege folytán –, részben viszont a lélek és az én ugyancsak a romantika óta evidens összetartozásának a megszűnése okán szorul rá a (mindenkori olvasóval behelyettesíthető) megszólított („Ha láttok…") a beszélő magyarázatára. Pontosan azért, mivel ez a megszólaló nem bizonyos, hogy ugyanaz az első versszaknak a kettő oszthatatlan összetartozását grammatikailag is igazoló alanyával. Az utolsó sorban már kizárólag a vers trópusainak (mindenekelőtt az említett jelzők) retrospektív olvasása teremtheti meg az első sorban még önazonosként tételeződő én-lélek-mén metaforalánc érvényességét. Hogy a szóban forgó „mén" nem feltétlenül az első szakaszban látott csikóval azonosítódik, azt a hasonlítottként „használt" ló már nevében is jelzett eltérő fejlődési szakaszai is jelzik,[56] ám ennél is fontosabb, hogy az utolsó sorban személyrag nélkül szereplő „lélek" rögzíthetetlen, egyetlen énhez nem hozzárendelhető tulajdonságát a cím ugyancsak személytelen – ráadásul többes számú, így duplán referencializálhatatlan – alakja nyomatékosíthatja. Az én éppúgy, ahogy a vers elején a lélek kipányvázására nem tudott hatással lenni, a lélek és az én (a mén lélek azonosításon keresztül történő) „újraegyesítése"[57] fölött sem rendelkezik hatalommal (lévén hiába „árulja el" a kettő egylényegűségét, annak szövegbeli-tropológiai biztosítékai már nem adottak, hanem azok az olvasó interpretatív teljesítményére vannak bízva). Ezen a ponton kérdésként merülhet fel, hogy a kötelék átvágása mire is vonatkozna. Minthogy a mén fenoménjének illuzórikusságát mutatja fel a 'mert' kötőszóval bevezetett magyarázat (azaz: a látszat ellenére az *nem* mén, hanem „bús magyar lélek"), így inkább a szimbólumlétesítés uralhatatlan jellegének leleplezését végzi el ilyen módon a mindenkori megszólított, a felhívás tehát kevésbé a lélek felszabadítására vonatkozik (annál is inkább, mivel a szabadság, korábban láthattuk, az énnel önazonos, tehát nem az Ady-versben látott léleknek az attribútuma).

Összegzésként elmondható, hogy noha a *Lelkek a pányván*ban már egy másfajta (az énre való visszaolvashatóságot inkább elbizonytalanító, semmint rögzítő) lélek-definíció működik, nem jelenti azt, hogy teljesen elszakadt volna romantikus gyökereitől, ám az is bizonyos, hogy miként a szárnyalás nem (a táj végtelenségéből adódó) eleve adott képessége immár, úgy a szöveg kontrollálható retorikai struktúrája sem a romantika mintázatait követi. Feltételezhető az is, hogy a vers végi felszabadításra való utasítás talán kevésbé a „megkötözöttség" (ideologikus megfogalmazásban: röghöz kötöttség) és a „magyar Mező" egybekapcsolását

emeli ki, hanem annak a metaforikus azonosítást lehetővé tevő „köteléknek" az átvágását is jelentheti, ami a lelket korábban csikói alakban tette felismerhetővé: a lélek teremtő energiáit visszafogó, illetve helyes irányba terelő egykori nélkülözhetetlen kötöttség ugyanis óhatatlanul gátjává is válhat a „bús magyar lélek" önkiteljesítésének. Mindebből azonban nem az eredet megtagadásának szándéka olvasható ki. A vers inkább arra mutat rá, hogy „vágtatásra alkalmas",[58] élettel teli mén még ha kiteljesedni csakis kötöttségeitől megszabadulva képes is, annak feltételét mindig a (lélek-csikó azonosítást voltaképp földrajzi értelemben determináló) „magyar Mező" fogja biztosítani. Így a *Lelkek a pányván* üzenete sem feltétlenül kell, hogy a hazát elmarasztaló tartalmú „bús magyar lélek" szintagma körül összpontosuljon. Az efféle nézőpont-módosítás persze még nem érvényteleníti a kötetben a haza képzetéhez kapcsolt, valóban néhol túlsúlyba kerülő negatív tartalmakat, ugyanakkor árnyalhatja azok társadalombíráló implikációit, s mentesítve a szövegek értelmezői távlatát voltaképp a kezdetektől fogva uraló ideológiai teher alól, láthatóvá válhatnak a hazához tartozás szükségszerűségén túl annak értéktelített vonatkozásai is, melyek képesek olykor a nyugat jelentette csillogás bűvöletét is ellensúlyozni.[59]

Az elsajátíthatatlan idegenség vonzása és taszítása – Párizs „helye" az én és a „daltalan Kelet" relációjában

Az iménti fejtegetések arra mutathattak rá, hogy *A magyar Ugaron* ciklus verseinek az eddig belátottaknál strukturáltabb jelentésrétegei tárulnak fel, amennyiben nem a publicisztika üzenetére való „ráolvasással" hagyjuk figyelmen kívül a versek szembetűnő többértelműségét, szemantikai paradoxonjait: ezek ugyanis nemcsak az ént a hazához fűző, elszakíthatatlan implicit kapcsolatról árulkodnak, hanem egyenesen az elmaradottság felszámolását ismerik el a művészi fejlődés feltételeként (szemben az ország hátrahagyását sugalló cikkek tanúságával). Míg az eddig elemzett szövegek mások mellett azt mutatták fel, hogy az itthoni elmaradottság tagadhatatlan jelzései nem mindenáron késztetik a beszélőt radikális elhatárolódásra, *A daloló Páris* ciklus már-már a Kelet–Nyugat közti közhelyszerű szembeállítás megfordulásáról, de legalábbis relativizálódásáról ad számot.

Ahogy a ciklus és a címadó vers címe is rögtön figyelmeztet, immár Párizs és nem pedig az énekes a dalok „hazája"; a hagyományosan értékként tekintett költészet tehát nem-identikusként, vagyis a város „szép ámulásának" idegen ragyogásában tűnik a szemlélődő elé. A művészet ideája, ami a korábbi ciklusban a honi környezet kedvezőtlen feltételei ellenére is távoli, ám elérhető ígéret volt az én számára, a nyugati nagyváros jelezte konkrét-szimbolikus térben immár észrevehetően az éntől elválasztott egzotikum formájában ismerhető fel, és minden izgalma, borzongató vonzása ellenére az idegenség állandó konstatálásának kényszerét vonja maga után.[60] Az identitás azonban nem megkérdőjeleződik, hanem ellenkezőleg, az én a mássággal való találkozás eseménye során önmaga idegenségére eszmél, méghozzá úgy, hogy noha mindez nem lesz sem a másik sajáttá tételének, sem a szubjektivitás felszámolásának kiindulópontja, mégis a neki idegen közegben a megtalált saját sem marad a másiktól teljesen érintetlen.

A ciklus *A Párisi hajnalon* című (1904 tavaszán, Ady első párizsi tartózkodása idején született) nyitóversében a Párizs utcáin „pogány papként" magára ismerő megszólaló számára idegenül zúgó harangszó keresztény jelképe nem mint az én létét veszélyeztető elem jelenik meg, hanem első pillantásra – részint az idegen város előidézte ismétlődő önmeghatározási törekvések folytán („Ki vagyok?") – az önmagává válás élményében részesíti a beszélőt. „Egy vén harang megkondul. Zúghatsz. / Én pap vagyok, de pogány pap, pogány." Ugyanakkor látható, hogy még ha az identitástalálás nem is bontja meg a „pogány" keletet nyugattól elválasztó határvonalat, különneműségük – a napszakokhoz hasonlóan[61] – az érintkezés ellenére is szilárd marad, sőt, ha lehet, kettejük differenciája e találkozás révén hangsúlyozódik csak igazán, miközben az én immár jelzetten a nyugati nagyváros szellemét követve, vagyis éjszaka tesz eleget „keletiségét" stabilizáló gyakorlatának („Ki vagyok? A Napisten papja, / Ki áldozik az éjszaka torán."). A szubjektivitását kikezdő ellentmondásos szituáció nem hagyja érintetlenül az én eredetéhez fűződő viszonyát sem. Noha az identitás rögzülni látszik a nyugaton is kelet felé tekintő én „sápadt" arcára rávetülő felkelő nap sugarai által („Szent Napkeletnek mártirja vagyok, / Aki enyhülést Nyugaton keres, / Táltosok átkos sarja talán. / Sápadt vagyok? Oh, fess pirosra, fess."), mindez azonban már egy olyan bevallottan nyugat felé tartó mozgás jegyében zajlik, amelynek feltétele, s ahogy látni fogjuk, egyszersmind következménye a sajáttól való elidegenedés. „Boldog Adüköm pirosabb legény / Volt ugyebár, mikor papod volt? / Hej, sápadok már ezer éve én."

A Napnak isteni attribútumot tulajdonító, megidéződött keleti hitvilág általi átlényegülés végbe megy ugyan, és idegenben az én újfent rögzíteni képes identitását, az önazonossá tétel ellenben éppen az azt ellehetetlenítő másság folytán válik távolivá. A Nyugat–Kelet közt állandóan oszcilláló tekintet révén megosztott személyiségről elmondható, hogy a felejtés, a szubjektivitás elvesztésének különféle fázisait szenvedi el: a keletről hozott saját nyugaton pusztán az idegenségélmény felerősítését vonja maga után, mialatt a nyugaton-lét teljessége éppen az idegen világban már csak nem-identikusként felidéződő, keletről hozott múlt „zöreje" miatt nem élhető meg sajátként. „Hogy volt? Mindegy. Fáradt a vérem, / Imádom a fényt, lángot, meleget, / Keresek egy csodát, egy titkot, / Egy álmot. S nem tudom mit keresek. […] Egy nóta csal. Rég dalolhatta / Szent Ázsiában szép, vad barna lány, / Egy illat űz, csodavirágból / Lehelte tán be egyik ősanyám." Azt láthatjuk tehát, Párizs egzotikus, vágyott idegensége felismerhetővé teszi ugyan önmaga számára az én másságát, ám saját világától való elszakítottságának kitörölhetetlen emléke mégsem teszi azt mindenestől elsajátíthatóvá. Még ha az én felszámolódásának a veszélye el is kerülhető a haladéktalan távozás árán („Várok. Lesz egy végső borzongás / Napszállatkor jön, el fog jönni, el / S akkor majd hiába ébresztenek / Könnyes csókkal és csókos könnnyűvel."), a vers tanúsága szerint eme paradox helyzetből nem létezik valódi kiút. Kelet –Nyugat párhuzamos és egyidejű vonzása és taszítása, ilyen módon az összefonódás jelentette megállapodás lehetetlensége a szubjektivitás helyett az arról való lemondás kényszerét hagyja a „legkoldusabb nomádnak" osztályrészül. „Új csatára indul az Élet […] Én is megyek, kóbor, pogány hős […] Ki, mi van is, írtja, kiszórja / Önlelkéből az áldott álmokat."

A csábító, mégis átsajátíthatatlan másság tehát örök ígéret marad; miközben felmutatja egy teljesebb élet lehetőségét, egyúttal vissza is utalja az ént saját megtagadhatatlan, ám egyszersmind már nem is birtokba vehető hagyományához.

A ciklus két másik verse ugyancsak a fent említett ellentmondások nagyban hasonló színrevitelével bizonytalanítja el a nyugatra vágyódás – a századfordulón felértékelődő művészvilág vonzása távlatából – evidensnek tartott modernségbeli antropológiai képletét. Míg *A párisi hajnalon* című versben, láthattuk, az én nyugat iránti vonzalmát a keletről magával hozott leküzdhetetlen identitás, az idegenül „daloló" nagyváros tükrében értelmét vesztő otthoni világ képei zavarják össze, addig az *Este a Bois-ban* esetén a múltba tekintés nosztalgiája, *A Gare de l'est-en* című versben pedig a hazatérés kényszerének szemügyre vétele késztetheti az olvasót a francia fővárosról Ady kapcsán kialakult beidegződések újragondolására.[62]

Az iménti darabnál jóval sikerültebb *Este a Bois-ban* című versben Párizs ismételten nem pusztán a dalok idilli hazája, hanem az én idegenségélményének előidézője, ami végül az álomszerűvé, megfoghatatlanná váló saját elidegenedésének lesz a forrása. A nagyváros otthontalanságát, az éntől elválasztottságát jól mutatja a vers indító képe, melyben különálló tartományként tételeződik a lélek és a város, a melankolikus hangulat külön-külön uralkodik el rajtuk. „Befödte lelkemet és Párist / Muzsikás, halk, szomoru este." Az ént magába fogadni képtelen tér és a benne idegenül bolyongó beszélő viszonya képezi az *Este a Bois-ban* alaphelyzetét, amelyben a párizsi – konkrét és metafizikai szinten is érthető – eltévedés-jelenet által felébresztett magány-tudat („Eltévedtünk. A nagy Bois-ban / A kocsim az utat kereste. / És mintha rólunk ki se tudna, / És mintha minket ki se várna, / Baktattunk álmos gördüléssel.") az otthon iránti vágy explikálásába torkollik.[63] A szomorúság feloldódására hivatott – a biztonságot nyújtó mindszenti szülői házzal azonosítható – „kis, fehér ház" azonban csak az ismerős utáni álomszerű vágyódás szintjén fogalmazódhat meg célként, méghozzá annak árán, hogy a távlatot nem nyújtó, idegen, „lármás" párizsi éjszaka maga is egy bizonytalan, konzekvens téridőt nélkülöző álomvilág képeit ölti magára. „Nagy éjszakába mintha hullnánk, / Csoda-világba, végtelenbe, / Új titkos földre, új időbe, / Új létezésbe, új jelenbe, / Szent árnyak kerengtek előttünk." Hogy a valós és az elképzelt közti szövegbeli mozgás – az otthonosság emlékétől izgatottá váló dikciótól övezve – végül a kocsis alakján keresztül („Hahó, kocsis: kis, fehér házba / Amott, amott. Hahó. Repüljünk. / Hajts, hajts. A multba, ifjúságba.") visszautalja olvasóit az idegen világot leképező nyugati nagyváros alapproblémájához, az a vers egyik tagadhatatlan erénye. Ehhez kapcsolódik az a fontos észrevétel, hogy a második strófa jelenete részben éppen a „kalauz-szerepet" öltő kocsis nyelvi – és ezzel összefüggően kulturális – idegensége miatt válik valóban irreálissá, s a már-már megpillantott, távoli otthonosságot a bensőségesség ezen formáját szükségszerűen meg nem értő, kulturálisan kívülálló másik idegensége számolja föl végül. „Ott. Látom. Jaj. Villámos élet, / A nagy Bábel útjára hágtunk. / Sírtam. A kocsis fütyörészett."

A nyugat ellenállhatatlan vonzása és a kelet nem feledhető taszítása, láthattuk, nemritkán a visszájára is fordul, és az előbbi varázsa válik idegen, önazonossá nem tehető ellenerővé, míg utóbbi a maga ellenséges attribútumaival egyaránt az otthonosság vágyott érzését jelenti a beszélő számára. Részben ez a paradoxon figyelhető meg egy későbbi vers, a *Páris, az én Bakonyom* esetén is. Az eredetileg 1906. július 1-jén, a *Budapesti Napló*ban *Új Bakony* címmel megjelent, már a soron következő, 1907-es kötetben, a *Vér és arany*ban fellelhető költemény azért érdemel ezen a ponton figyelmet, mivel azt a jellegzetes viszonyt mutatja fel nyelvi-poétikai eszközökkel, melyet a korábbi Ady-versekben az elsajátíthatatlan másság vonzása által elidegenedő saját jellemzőjével összegezhetnénk.

A megváltozott cím már rögtön jelezheti számunkra, hogy ezúttal nem annyira a kétféle érintettség folytán kétfelé szakadt beszélő osztottságát, ugyanakkor rejtélyes összetartozását mutatja fel a vers geográfiai paradoxona („Vár a Szajna s elrejt a Bakony"), mint a későbbiekben *A Szajna partján* esetén látni fogjuk, hanem egyszerűen a nagyváros és a „vadon", mondhatni funkcionális hasonlóságára épülő metaforája tesz egyenlőségjelet a két, nagyon is különböző terrénum közé. Észre kell azonban vennünk, hogy ezáltal a „szájas Duna pandur-hada elől" történő menekülés eleve kudarcra ítélt vállalkozás kell, hogy legyen, mégpedig azért, mert a beszélő saját nyelvi-kulturális determinációi folytán észrevétlenül is reflektál arra az örökségre, amelytől a vers szerint szabadulni kíván. Arról van szó, hogy amint biztonságban kezdi érezni magát „Páris szívén" a kelet jelentette kifejtetlenül hagyott veszélyforrástól, abban a pillanatban utoléri a saját világban-lét által uralt nyelv kiiktathatatlan automatizmusa, melynek során voltaképp nem az én, hanem annak nemzeti-kulturális hovatartozása szólal meg. Így Párizs mint „ember-sűrűs gigászi vadon" a maga biztonságot jelentő idegenségét éppen azáltal veszíti el, hogy azt az én csakis korábbi világának „másaként", az azzal történő metaforikus azonosítás révén képes megnevezni, a hasonlóságban oldva fel kettejük eredendő különbségét (ti. Párizs és a „vadon" egyaránt alkalmas arra, hogy az én észrevétlenné váljon). Ennélfogva kétséges, mennyiben jogos a harmadik versszakban a feltételezett eltűnés folytán a beszélő magabiztossága („Jöhetnek. Páris szívén fekszem."), lévén Párizs idegensége olyan „vadonnak" tetszik, ami „hunnia új szegény legénye" előtt rögtön a hazai tájból felrémlő metaforával tételeződik ismerősként, és fordítódik le a saját tapasztalat nyelvére.

Innen nézve az „üldöző" kiléte is árnyalható valamelyest. A szerzőt ért itthoni támadásokra tett utaláson, valamint az arra önigazolásaként adott második szakasz kézenfekvő olvasatán túl[64] az én „hitszegő" magatartásának („Hitszegő vagyok Álmos fajából") illuzórikusságát, a kinyilvánított hagyományellenesség ellenkezőjét is jogos feltételezni, amennyiben az idegenbe menekülés hazatagadó gesztusa is a nyelvi-kulturális identitást stabilizálja, annak felmutatásával fejeződhet csak ki. Nem véletlen, hogy a beszélőt Párizs rejti el ugyan, ám ténylegesen „láthatatlanná" végül mégsem a metropolisz, hanem az antropomorfizált (persze metaforikusan éppúgy olvasható) képben, a Bakony által válik („S beszórja virággal a Bakony").

Az elrejtőzést, ugyanakkor magát a temetést előhívó kép viszont már egyúttal át is vezet a következő szakaszban vizionált halál-jelenetbe („Hív majd a Szajna s egy csöndes éjen / Valami nagy-nagy, / Bús semmiségbe beleveszek."), ahol a felszámolódást jelentő eltűnés tehát éppúgy nem függetlenítődhet a haza vonzásától, a hagyomány eleve kijátszhatatlan örökségétől. A beszélő szemét, ha nem is „csúf kezek" zárják le, ám – és erről árulkodik voltaképp a vers – minden (képzelt, ám kérdéses, mennyiben valós) vágya ellenére sosem semmisülhet meg teljesen idegenben az én: a halálban való misztikus feloldódása után is szükségképp a letagadhatatlan nyelv oldja majd magába. „Engem borít erők erődje / S halottan is rejt / Hű Bakony-erdőm, nagy Párisom."[65]

Míg az iménti vers esetén azt láthattuk, a beszélő nem mentesülhet a világlátás nyelvi megalapozottságának következményei alól, addig például *A Gare de l'est-en* című versnél utóbb indokolhatóan nagyobb karriert befutott *A Szajna partján* a Kelet–Nyugat általi megosztottság jelentette tapasztalat deklarációjának tűntethető fel.[66] A korábbiakkal egybehangzó módon ismételten egy stabilnak tetsző hierarchia látszik kiépülni a versben, ám a mérleg nyelve ezúttal (is) csak első pillantásra dől egyértelműen Párizs javára. A Szajna finom álomszerűségével kontrasztban álló Duna-part durva, romboló, erőtől duzzadó mámora csak annak árán értékelhető le, hogy megfeledkezünk Nietzsche azon – a korban aligha ismeretlen[67] belátásáról –, hogy a dionüszoszi mámorban megnyilvánuló életerő mértékfeletti áradása több, mint fontos összetevője a modern lírafelfogásnak, sőt abban az értelemben egyenesen feltétele a művészet fejlődésének, hogy e nélkül a költészet megmaradna a „belső fantáziavilág" apollóni típusú látszatánál.[68] Mármost amennyiben a versben színre vitt kettőzöttségnek e nietzschei alapú szemlélet jegyében tulajdonítunk jelentést, akkor Eisemann György „hasonmás-techikára" vonatkozó javaslata[69] pusztán a költemény párbeszéd-struktúráját érintheti indokoltan. Vagyis még ha a pragmatikai felépítettségét tekintve meg is állja az észrevétel a helyét, fenomenológiai szempontból már félrevezető lehet, mivel nem annyira hasonmások értelmében beszélhetünk az én megkettőződéséről, hanem inkább oly módon, hogy egyazon én két, egymással éppen ellentétes alakba íródik szét. Az én és a „Másik" különböző (szintúgy egymás ellenpontjaiként felfogható) territoriális meghatározottsága az én megosztottság-tapasztalatát úgy viszi színre, hogy a kétféle én radikális másságának jelzései kezdettől fogva e két alak egylényegűségéből indulnak ki. Ami azt is jelenti, hogy valójában nem két, egymástól független, különálló életet élő én tűnik fel a versben, ellenkezőleg, az egyik alakváltozatban eleve jelen van annak fordítottja is és viszont.[70] „A Szajna partján él a Másik, / Az is én vagyok, én vagyok, / Két életet él két alakban / Egy halott." Az alábbiakban azt fogjuk látni, hogy a vers sajátos retorikai megoldásai folytán a két énhez tartozó perspektíva fokozatosan egymásba oldódik, leleplezve kettejük összetartozását, vagyis pontosan azt, hogy differenciájuk valójában lényegi azonosságot takar. Ilyen módon az első versszak végi halálban való „találkozás" még ha fel is fogható az ismeretlenben való feloldódás – szimbolista programban már-már előírásszerű – vágyott állapota értelmében,[71] sokkal inkább e két alak hangsúlyozott különállásának szól, melyből tehát épphogy nem a teljes életben való részesülés lehetősége következik. Minthogy a vers látszólag a halálból az élet sajáttá tétele felé látszik

mozogni, fontos észrevennünk, a vers elején még különálló, kétféle lényegiség művészi úton történő egymásba oldódása arra mutathat, hogy a mindenség megélésének egyetlen esélyét a művészet hordja magában, az én e kettő találkozása által juthat önmaga valódi megtapasztalásához.[72]

A Szajna partján tehát azért lehet fontos vers, mivel a Kelet–Nyugat együttes vonzása jelentette megosztottság hangsúlyozottan nem pusztán politikai, hanem művészeti dilemmaként kerül megválaszolásra, méghozzá úgy, hogy a vers nem egyszerűen ráíródni látszik a nietzschei modellre, hanem annak hátterében mintegy a költészet saját eszközeinek tudatos működtetésével viszi színre az asszimilálódás, az egymásba olvadás felé haladó „két alakban egy életet élő" én ambivalens képletét. Hogy ez a közeledés valóban megtörténik a versben, az nemcsak a kétféle művészi teremtőerőt jelképező pólus versvégi találkozásán, hanem az élet és halál közt ingázó figurán is lemérhető: míg a vers elején az elválasztottságot felmutató alak halottként tételeződik, végül mégis annak az élettel való közvetlen viszonya fejeződik ki (azzal együtt, hogy a vers nyitott marad az ellentétes pólusok felé, lévén a záró képben látható csók szimbolikus olvasatban egyaránt lehet az élet üdvözlésének és elbúcsúztatásának a gesztusa). Ady izgalmas szerkezeti megoldása, hogy az egymásra „felelgető" szakaszokban csupán a világos territoriális hozzárendelés utal egyértelműen valamelyik pólusra, ennek hiányában csak a második versszakban rögzült értelmezői sémák (ti. a Szajna alapvetően pozitív, a Duna pedig negatív értékkategóriába sorolható) vezérlik az 'itt', 'ott' helyhatározószók referens funkcióit, holott az én kettőzött perspektívája miatt ezek pragmatikai szempontból nem köthetők egyértelműen egyik pólushoz sem, pontosabban egyszerre rendelhetők mindkettőhöz.[73] Így nem az adott én önnön kilétét felfedő megnyilatkozása alapján társítódik a versben valamelyik világhoz (nem véletlenül: voltaképp egyik „én-alak" sem közvetlenül referál önmaga helyzetéről, hanem az őket mintegy egyesítő én beszéli el azok sajátságait), hanem az egyes rögzített szemantikájú territoriális meghatározottság kapcsolja magához a különféle éneket és „írja elő" voltaképp a vers „felelgető" struktúrájának – az értelmezést ugyancsak irányító – olvasatát. Ez a sajátosság ott szembetűnő, ahol a Szajna/Duna mint referenciapont látszólag megszűnik. A harmadik szakasz – egyfajta „feleletként" is érthető – kezdő sorai („Rákacag Párizs / S a boldog Másik visszakacag"), valamint az arra felelő záró sorpár („Itt röhejes mámorba kerget / Vijjogó, éji csapat") mégis-csak a megelőző versszak emlékezete által töltődik fel jelentéssel, holott valójában nyitott retorikai-szemantikai struktúráról van szó. Nincs kifejtve ugyanis a „kacagás" pontos forrása, illetőleg célzottja, miközben a „boldog Másik", „röhejes mámor" mind olyan deixis a versben, melyeket csak a megelőző szakasz előfeltevései alapján tudunk jelentéshez (azaz énhez) juttatni (ehhez hasonlóan az 'ott' helyhatározóval kezdődő negyedik versszak jelzőit – „szebb", „nemesebb", „hősebb" – is kizárólag e szerint kapcsolja az olvasó a Szajna-menti énhez). Ahogy elviekben az sem bizonyos, hogy az ezt követő negyedik versszakban is a vers elején látott „felelgető" szerkezet érvényesül, azaz kérdés lehet, hogy a szakasz a legutóbbi „itt"-re adott válasznak tekinthető, vagy az „ott" még az előbbi, másik pólusra vonatkozó szólam *folytatása* lenne. (Ugyanez a dilemma látható az említett „itt" esetén: noha az olvasó a mámor emlegetése révén rögtön a Dunára tett utalásként érti,

mégis a „boldog Másik" és a „párbeszédes" retorika nem visszaigazolható vonatkozása folytán többszörösen is eldöntetlen az „itt" referenciája.)[74]

Minthogy *A Szajna partján* a közelre és távolra mutató határozószók kijelölő funkcióját a kétosztatúság szemantikai-retorikai struktúrája kezdettől fogva felülírja (másképp szólva az „ott" egyszersmind „itt" is, melyet így nem lehet egyetlen énhez rendelni), ennek a létesülő jelentést befolyásoló természetéről az értelmezés során nem tekinthetünk el. Mert ugyan a Szajna és a Duna a vers tanúsága szerint összetéveszthetetlen módon formálja az ént, és ezek elválaszthatósága még az utolsó előtti versszakban is stabilizálódni látszik („A Duna partján / Céda lányhoz hajt durva öröm"), a hozzájuk kapcsolható értékrelációk korántsem tekinthetők meghatározottnak.[75] Úgy tűnhet továbbá, mindkét pólus az ellentettje révén válik megítélhetővé: a Szajna part „szűz szerelmét" a Duna „céda lányokhoz" terelő „durva öröme" állíthatja más megvilágításba, méghozzá oly módon, hogy az előbbi álomszerűségét, mértéktartó képzeletvilágát az utóbbi mámorának felfokozott vitalitása, annak hangsúlyozott fiziológiába ágyazottsága látja el a hiány indexeivel. A Szent Cecília mítoszt[76] felidéző, a testi közvetlenséget teljességgel kiiktató művészetszemlélet mégiscsak korporális metaforikával ábrázolódik („Sejtelemcsók minden dalom"), így a (Nietzsche felfogásában az önmegtalálás útjának tekintett) önfeledtség Duna-parti távlatából egyszersmind illuzórikusként lepleződik le. Ez azonban nem megmérgezi a Szajna-part „szép látszatvilágát", hanem a két nézőpont összefonódása, keveredése a művészet és az élet körkörös, egymást feltételező természetét képezi le, ahol az élet művészetté, a művészet életté válik.[77]

A kettő közt szimbolikus viszonyt feltételező szecessziós-szimbolista költészetszemlélet, melyhez innen nézve (eszmeileg) csatlakozni látszik a vers, elsősorban a kétféle térképzethez tartozó én egylényegűsége révén töltődhet fel tehát jelentéssel, mindezt pedig a fentebb megfigyelt rögzülő-felülíródó, azaz mozgásban lévő referenciastruktúrák mutatják föl. A vers pragmatikai-retorikai, szemantikai felépítettsége ragyogóan leképezi a „két alak" eredendő összetartozását kifejező költői szándékot. A hozzárendelés evidenciáját felszámoló struktúra leglátványosabban az utolsó versszakban mutatja fel mindezt. A szakasz hangsúlyos, kettőspont által kiemelt helyhatározója, azáltal is, hogy megakasztja az olvasás ritmusát, önfelhívó funkciót tölthet be, és azt erősítheti meg, hogy a kijelentés egyaránt vonatkozik mindkét félre, magyarán egyszerre mutat a Keletet és Nyugatot leképező szimbólum irányába.[78] A „két életet egy alakban" élő beszélő ebben a kitüntetett részben nem véletlenül a költészet romantika óta egyezményes „helyét", azaz az *én lelké*t nevezi meg a Duna „durva örömének" és a Szajna sejtelmes álomlátásának voltaképpeni találkozási pontjaként, ahol méltán zeng fel az ellentétek diszharmóniájából az életre rezonáló „muzsikás alkony szent zsivalya" (kiem. H. Á.). Noha, ahogy említettük, a csók gesztusa hagyományosan a búcsúzásé is lehet, ezen a ponton nem kérdés, hogy inkább az élet és ezzel együtt a művészet melletti elköteleződés ismerhető fel benne. Az „élet csókja", vagyis az én és az élet metonimikus összefonódása ugyanis a Lédának adott csók hasonlatán keresztül fejeződik ki a versben („S úgy csókolom meg az életet, / Mint orkideát a Léda haján."), ilyen módon, a hasonlatot megfordítva, Léda mintegy az élettel (és általa a művészettel) azonosítódik; az a Léda, akinek alakja nem más, mint a művészet

és a tőle elszakíthatatlan (ezzel Ady életrajzában sose titkoltan összetartozó) húsvér valóság találkozásának, mintegy metszéspontjának szimbóluma.

Az elmondottak azt a következtetést engedik megfogalmazni, hogy az Ady-vers a létezés teljességét megragadni kívánó művészetfelfogás jegyében szólal meg, amint a Duna-part részegült mámoros állapota oly módon formálja át a Szajnamenti én emelkedett, ám testetlen költői tapasztalatát, hogy az utolsó versszakban már láthatóan az életben való feloldódás taktilis vonatkozásai teszik hozzáférhetővé a művészet felfokozott élményét és fordítva, a művészet az élet teljesebb megéléséhez nyit ajtót. Nemcsak Ady szóban forgó versében ismerhető fel, hogy a művészet az élettől nem elválasztható létmóddal bír, ami egyben azt is jelenti, hogy a költő (az önkimondásban valójában általános érzést kifejező romantikus lírahagyománytól) a saját belső világa felé fordul, arra keres szavakat. A századfordulón divatos, a konzervatív kritika által dekadensnek bélyegzett művészi életforma nem elsősorban a hétköznapok elleni lázadással azonosítható (természetesen azzal is), hanem a normasértésnél fontosabb a valóságon túllépő intuitív, egyéni érzékelés előszobája, melyhez az önpusztító, alkohol- és ópiummámor jellemezte kávéházi életmód egyfajta stimulánsként járult hozzá. Ady elhíresült *A magyar Pimodán* című cikkének tanúsága szerint a (magukat „koruktól elválasztó") francia művészek nem egyszerűen felejteni jártak a kultikus hotelbe (annak politikai konnotációit helyezve előtérbe), hanem „másként látni".[79]

A határtapasztalathoz, újfajta, a hétköznapi érzékelés által nem elérhető tudáshoz juttató narkotikumok ilyen módon művészi eszközöknek tekinthetők, általuk pedig a lét rejtett, teljesebb megismerésére nyílik mód. Mindez persze azon túl, hogy elősegíti élet és művészet határainak lebontódását,[80] s a művészetet az élet totalitása iránti vágy lehetőségeként ismeri fel, az én romantikától eltérő énfelfogását is előhívja: az én a másként látás e határhelyzetében az önmagán való túllépés élményében részesül, s megszabadulva empirikus énjétől, ahogy Rimbaud utal rá,[81] mintegy médiummá lesz, melyen keresztül a létezés mélyére lehet látni. Aligha független a szimbolisták művészi törekvése Nietzsche azon belátásától, mely szerint a líra valójában attól válik kitüntetetté, hogy általa a művész – mintegy önmagát téve műalkotássá – elemelkedhet önnön reális énjétől, s miközben megszabadul a szubjektivitás béklyóitól, a tapasztalati valóság látszatként lepleződik le, és képessé válik a létezés felszín alatti mélyrétegeit (az „ős-egy" örökké változatlan világát)[82] is megszólaltatni. Vagyis a művészet immár nem pusztán valamely természeti tárgy vagy szubjektív érzelem megmutatására hivatott, nem (ön)kifejezésmód, hanem a megismerés eszköze, melynek révén – minthogy a művész nem alkotója, hanem médiuma a művészetnek – az ember képes túllépni saját érzékszervei jelentette korlátain.[83] *A Szajna partján,* ha eszközkészletét tekintve látványosan nem is tükrözi a századforduló újfajta művészi változásait, mégis egy olyan líraszemlélet jegyében szólal meg, mely már az individuumról való *megfeledkezés* feltételéhez köti az érvényes költői beszéd alapformáját.

JEGYZETEK

1. Vö. Kulcsár Szabó Ernő, *Budapest – Bécs – Berlin: a Nyugat és a közép-európai modernség* = *Uő., Megkülönböztetések*, Akadémiai, Budapest, 2010, főleg 186–190.

2. Uo., 179.

3. Mindezt Kosztolányi visszaemlékezéséből tudjuk (*Nyugat,* 1919. március 1.). „Nekem több ízben említette, hogy az úgynevezett »művészettel« keveset törődik, s a versei életmegnyilatkozások, melyeknek értékét a bennük foglalt élet határozza meg, az életet pedig ezerszer többre becsüli minden tintás és papiros művészetnél." Kosztolányi Dezső, *Egy ég alatt*, Szépirodalmi, Budapest, 1977, 211.

4. „Viszont ő sem dolgozhatik egyéb mozgatókkal, mint amelyek iránt való fogékonyságot, felkapó, felvevő, vele rezgő képességet és hajlandóságot tehet fel felebarátaiban; az ő izgalmas, mámoros, ráhibázó munkája voltaképp nem egyéb, mint egy új megegyezési folyamat megindítása ember meg ember között, vagyis maga között és közöttünk, olyasmik felől, amiket egyelőre csak hanggal, szóval, kézzel, lábbal, rímmel, zengéssel, százféle eszünkbejuttatással tud valahogy – ő tudja, és szerencséje dolga, hogy hogyan – kimesterkedni azt, hogy ugyanazon forrongások támadjanak mibennünk, mint amik őt verték fel és hajtották volt szája kinyitására." Ignotus, *A fekete zongora* = Uő, *Válogatott írásai*, Magvető, Budapest, 1969, 500–501.

5. „Mert ne feledjük: ami ma szótár, az tegnap még értelmetlenség volt; ami ma használati eszköz, tegnap még boszorkányos machina volt…" Vö. Ignotus, *i. m.*, 502.

6. Kulcsár Szabó, *i. m.*, 192.

7. Isztray Simon, *Nietzsche. Filozófus születése a tragédia szelleméből,* L'Harmattan, Budapest, 2011, 25.

8. „Határtalan gőggel beszélt verseiről. Volt benne valami a hódolatot követelő primadonnából. Már az is szokatlan volt, hogy mint költő akart magának a magyar irodalomban elismerést szerezni, amikor ennek az irodalomnak mellékes, csenevész hajtása volt a költészet. Legmagasabb csúcsán ott volt Kiss József, de az ő presztízsét sem egyedül versei szerezték, hanem *A Hét* című kritikai lapja. S a magyar irodalom minden számottevő egyénisége regényíró, vagy novellaíró volt." Bölöni György, *Az igazi Ady,* Magyar Helikon, Budapest, 1974, 39.

9. Hogy Ady már megtette az első lépéseket a korai pályaszakasztól való távolodás felé, jól bizonyítja, ahogy azt Kenyeres Zoltán is megemlíti, hogy hat verset (más címen) felvett a későbbi kötetébe. Kenyeres, *Ady Endre,* Korona Kiadó, Budapest, 1998, 14–15.

10. Ismeretes, Ady kötete elé írt ajánlójában már a közízléshez való igazodás veszélye kapcsán távolítja el magától saját korábbi köteteinek (alapvetően pozitív) fogadtatását. „Majdnem kilenc évvel ezelőtt jött fel Debrecenből az irka alakú könyv, mely – tetszett. A húszéves diák már szkeptikus volt, s érezte, hogy a versei rosszak. A rossz versekért megveregették a vállát, s emiatt hosszú évekig nem mert verseket írni. Merre induljon az ember, ha olyan jeleket kap, hogy máris lecsücsülhet a jámbor költők kollégiumában?" Ady Endre, *Író a könyvéről = Ady Endre összes prózai művei VII.,* s.a.r. Kispéter András, Varga József, Akadémiai, Budapest, 1968, 111.

11. Olyan versek, mint a *Dózsa György unokája* és a *Nekünk Mohács kell* nemcsak képi-retorikai szintű parafrázisai emblematikus romantikakori daraboknak, hanem egyszersmind a romantikus versolvasási hagyományokkal, öröklött fogalmainkkal („ostorozó hazaszeretet" stb.) való szembenézést is megkerülhetetlenné teszi.

12. Nem hallgatható el ezen a ponton Karátson Endre meglepően keveset hivatkozott dolgozata, melyben lényegében egyedüliként – számos izgalmas elemzési szemponthoz jutva ezáltal – tesz javaslatot az *Új versek* hagyományszemlélete kapcsán a költő és a cikkíró Ady különbségtételére és így a versek műalkotás-jellegének differenciáltabb vizsgálatára. Karátson Endre, *A magyar költői nyelv megújulása és Ady szimbolizmusa = Mégis győztes, mégis új és magyar*, szerk. R. Takács Olga, Akadémiai, Budapest, 1980, 37–48.

13. Ignotus, *i. m.*, 317.

14. Vö. Kulcsár-Szabó Zoltán, *A líra(olvasás) lehetőségei a 90-es években* = Uő., *Az olvasás lehetőségei,* JAK–Kijárat, Budapest, 1997, 128–134.

15. Erről bővebben: Teslár Ákos, *Betegség és kultusz Ady utóéletében = Amihez mindenki ért…*, szerk., Menyhért Anna, Vaderna, Gábor, L'Harmattan–JAK, Budapest, 2006, 106–115.

16. Ady Endre, *Ismeretlen Korvin-kódex margójára = Ady Endre összes prózai művei VII.,* s.a.r. Kispéter András, Varga József, Akadémiai, Budapest, 1968, 16–21.

17. Ez, megjegyzendő, az egyik híres – bibliai eredetű – nietzschei felszólításra is rezonál: »Légy azzá, aki vagy!« = Friedrich Nietzsche, *Így szólott Zarathustra,* ford. Kurdi Imre, Osiris, Budapest, 2000, 285.

18. Ady, *i. m*., 19.

19. Király István, *Ady Endre* (1. kötet), Magvető, Budapest, 1970, 226–229.

20. Nem mellesleg, ennek akkoriban maga Ady lehetett a bizonyítéka. Bölöni feljegyzése többször is arról tanúskodik, a költő első párizsi tartózkodása alatt nemcsak hogy külsőségekben nem tagadta meg magyar identitását („Ady mindebbe – ti. a párizsi divatba – nem kóstolt bele, ő nem vett magára Párizsból semmiféle divatot. Ő magával hozta Nagyváradról a magyar vidéki város európaias, kissé keresett eleganciáját, még Debrecenből a színészt és újságírót a többi halandótól megkülönböztető, borotvált arcot, és megmaradt ennél a viseletnél."), de olykor Magyarország hazaszeretettől mentes vonzását se tagadta. Vö. Bölöni, *i. m*., 80.

21. Vö. Ady, *Író a könyvéről.*

22. Eisemann György, *Modernitás, nyelv, szimbólum = A magyar irodalom történetei,* szerk. Szegedy-Maszák Mihály, Veres András, Gondolat Kiadó, Budapest, 2007, 692.

23. Király, *i. m*. (1. kötet), 219.

24. *Uo*., 170.

25. Pándi Pál – Pálmai Kálmán, *Petőfi Sándor,* Gondolat Kiadó, Budapest, 1973, 50.

26. Nietzsche, *i. m*., 285.

27. A pusztai vidék valódi „élet-tér"-ré emelkedése, az én létét az első perctől az utolsóig kitöltő, azt mintegy leképező természete jól szemlélhető Petőfi záró soraiban, ami egyúttal a megelőző szakaszokban a tájhoz kötődés idealizált, ám nem irányítható, elrendelt viszonyrendszerét is felmutatja. „Szép vagy, alföld, legalább nekem szép! / Itt ringatták bölcsőm, itt születtem. / Itt boruljon rám a szemfödél, itt / Domborodjék a sír is fölöttem."

28. A „csodaszép" jelen szövegkörnyezetben – a szent dalnokhoz hasonlóan – kissé eufemisztikus hatást keltő melléknév például Janus Pannonius *Egy dunántúli mandulafáról* című verséből vett idézetként ismerhető fel.

29. Ady Endre, *Ismeretlen Korvin-kódex margójára = Ady Endre összes prózai művei VII.,* s.a.r. Kispéter András, Varga József, Akadémiai, Budapest, 1968, 19.

30. Eisemann, *i. m*., 693.

31. Vö. Ady, *Író a könyvéről = Ady Endre összes prózai művei VII.,* 111.

32. Ebből a szempontból jogosan hasonlította Bori Imre egyszerre Petőfi és Baudelaire irodalmi jelenlétéhez a szerző költői indulását. Bori, *Új versek = Bori Imre huszonöt tanulmánya,* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1984, 15.

33. N. Pál József, *Modernség, progresszió, Ady Endre és az Ady-Rákosi vita,* Jyväskylä, 2008, 141.

34. Király, *i. m*., (1. kötet) 187–192.

35. Horváth János, Ady szimbolizmusa = *Tanulmányok II.,* Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1997, 324.

36. Vö. Schöpflin, *Ady Endre*, Nyugat kiadás, 67.

37. Eisemann György, *„Nietzsche és Ady" = A hermeneutika vonzásában,* szerk. Bónus Tibor, Eisemann György, Lőrincz Csongor, Szirák Péter, Ráció, Budapest, 2010, 154.

38. „Egyazon erő űz el a Duna tájáról, ami a magyar parasztot. Menni, menni akárhová, mert itthon rossz." Vö. *Író a könyvéről*, 111.

39. Oly módon, hogy voltaképp ez az elidegenítő tájkép válik az otthonosság jelölőjévé.

40. Meglehetősen nehéz egyértelmű retorikai intencióhoz rendelni a szóban forgó részt, már csak azért is, mivel a kétféle növénytípus viszonya (ahogy „jelentése", funkciója) sem tisztázott (noha a gazos föld rendszerint nehezíti a virágok fejlődését, mégsem zárja ki annak lehetőségét). A felkiáltó, indulatkifejező elemek (hej, hát) pedig olyan meglepettséget is kifejezhet a virágok meg nem léte kapcsán, ami leginkább egy korábbi tapasztalat tükrében fogalmazódhat meg (vagyis nem látni virágot, pedig *emlékei szerint* kellene, hogy legyen).

41. Vö. Király, *i. m*., (1. kötet), 191.

42. Láthattuk, az előző versszakban – a „vad indák gyűrűznek körül" sort megelőzően – ez a virágillat nem állt az én rendelkezésére.

43. Megkockáztatható, a „kacagó szél" képében antropomorfizálódó természet vers végi „látványa" ugyancsak ama eredendő viszonyrendszer újra létesülését felismerő olvasatnak rendelődhet alá.

44. *Uo*., 190.

45. Ez a mozzanat mellesleg közismert alapvonása a szecessziónak. Vö. Szabó Zoltán, *A magyar szépírói stílus történetének fő irányai,* Corvina, Budapest, 1998, 178.

46. „A tudományban nincs helye az egyéniségnek, mert a tudományban csak egy igazság van. A művészetben annyi igazság van, ahány ember. Ha Rippl-Rónainak tetszik a világot hupikéknek fölfogni, én csak abba szólhatok bele: meg tudta-e csinálni. Szidhatom a piktort, de az *irány* fölötte áll a puvaromnak. A művészetben kivétel nélkül minden irány jogosult." Ignotus, *Még egyszer a szecesszióról* = i. m., 183.

47. Ady korai, 1899-es cikkében az elnyomott egyéniség harcának tekintette a szecessziót, miközben ő sem feledkezik meg szót ejteni arról, hogy a lassan „divathullámmá" váló művészi „forradalom"-ként indult törekvés már távolodóban van eredeti célkitűzéseitől. Vö. Ady Endre, *Szecesszió = Ady Endre összes prózai művei I.,* s.a.r. Vezér Erzsébet, Akadémiai, Budapest, 1990, 130–131.

48. A dekorativitással azonosított szecesszió értelmezésének veszélyeire nem kizárólag Ignotus hívta fel a figyelmet (vö. Ignotus, *i. m.*). Az ismételhető, utánozható, ekképp egy idő után óhatatlanul modorrá váló stílus eszközkészletére fókuszálás ugyanis elvéti a belülről jövő művészi törekvés lényegét, ami éppen az érzékelés szubjektivizálása, a látás sajáttá tétele körül keresendő. (Erről lásd pl. Hermann Bahr, *Az igazi és a hamis szecesszió = A szecesszió*, szerk. Pók Lajos, Gondolat, Budapest, 1977, 382 395. Kosztolányi szintén több alkalommal tért ki a közvetlen ábrázolást képviselő, a valóságot mintegy leképező alkotásmóddal szembeni, „titkokat" fürkésző művészi tekintetről. Vö. Kosztolányi Dezső, *Az új irodalom* = Uő., *Gyémántgöröngyök,* Magyar Könyvklub, Budapest, 2001, 48–52.; „Te a szemeddel és az ecseteddel csodálatosképpen hozzá tudtad adni az arcomhoz azt, ami hiányzik belőle, s nem azt festetted le, amit látsz, hanem amit látsz benne […] Ebben a festményben művészet van. Nem a valóságot adja, hanem valamit, ami azon túl van. A művész mindig hűtlen a valósághoz." Kosztolányi Dezső, *Én és a festő = Álom és ólom,* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1969, 275.

49. Részletes komparatív elemzésre itt nincs mód, mégis érdemes a vers kapcsán megemlíteni Gulácsy Lajos és Csáth Géza egy-egy közismert művét. Hogy esetükben talán többről lehet szó a szecesszió formakultúrájának puszta működtetésétől, arra a *Varázslat (Varázsló kertje)* [1906 1907] és *A varázsló kertje* (1907) rövid, legfeljebb egy-másfél évnyi keletkezéstörténete mellett Ady és Gulácsy 1906-os párizsi, viszonylag gyakorinak mondható találkozásai is szolgálhatnak történeti érvekkel. (Ismeretes, a festészet iránt nem különösebben fogékony költő párizsi barátja, Bölöni György révén ismerkedett meg a korabeli festészettel és művészvilággal, akinek lakásán a kint élő alkotók – köztük Gulácsy – gyakran összegyűltek. Mindehhez az *Új versek* – művészkörökben számottevő – sikere is hozzájárult: szintén Bölöni beszámolójából tudjuk, Ady első rajongói Párizsban élő magyar festők voltak, akik között Ady új kötete „kézről kézre járt". [Vö. Bölöni, *i. m.*, 87.]) Csupán egy párhuzamot kiemelve (eltekintve ezúttal a különbségek, elmozdulások számbavételétől), a természet és ember közelsége, a kettő határainak elmosódása, illetőleg a természet érintettsége által újrarendeződő emberi érzékelés, egyfajta sajátos érzékfelettiség létrejötte válhat mindhárom műben szembetűnővé. Ady versében, részben láthattuk, az egymásba olvadást az antropomorfizálódó tájkép („föld alvó lelke", „kacagó szél") és a (nemlétező) virágillat érzékszervi tapasztalaton túli, elfeledett emlékeket felébresztő, „bódító" varázslata mutatja fel, miközben az identitásvesztés és -létesítés paralell játéka megy végbe a beszélőben. Az illat emlékké történő átlényegülése jelentette mindenségélmény fontos mozzanata Csáth novellájának is, ami a gyermeki fantáziát tűnteti ki mint a birtokolható érzéki teljesség terepét, s benne a képzelet munkája alakítja a kertet a lélek (szadizmussal és erotikummal átitatott) rejtett terévé, melyben a valóságon felülemelkedve megélhetővé válik a burjánzó virágok és az emberi alakok (a fiatal lányok) közti átváltozás irrealitásának izgalma. A varázsló és az éjszakánként fiatal nőkké alakuló virágok által előhívott érzékiség narkotizáló, „bódító" tapasztalata pedig mintha egyszerre „olvasná" Ady és Gulácsy művét. Míg előbbiben a bujaság, a szerelmes illat részegítő élménye, utóbbi esetén a férfit ölelő nőalak igéző tekintete árulkodhat minderről. A Na Conxipan nevű, a lélek belső tájainak irreális művészvilágát később megálmodó Gulácsy remekművén ráadásul a vörös palástot viselő („varázsló-szerű") férfi testét míg balról faágak ölelik körbe, addig jobbról a nőalak virágokba tűnő alakjának ölelése hálózza be, így az egymásrautaltság harmóniát sugárzó jelenete (vö. Szíj Béla képelemzését = *20. századi magyar festészet és szobrászat*, Képzőművészeti Kiadó, Budapest, 1986, 173.) az érzékeket felkorbácsoló nő „örvénybe rántó" erejét is felvillanthatja. Mindez nem írja fölül az Ady-vers belátását, melyet a természet és az ember egymásrautaltsága kapcsán fogalmaztunk meg, csakhogy látni kell, ez az összeolvadás mindkét alkalommal a természet (illetve a vele voltaképp egylényegű nő) csábításával veszi kezdetét,

méghozzá úgy, hogy egyformán egy a természet/nő felől érkező illat (virág, illetve a nő oldalán lévő tömjénégető) képezi részben azt az előreláthatatlan bódító fenomént, amely a percepció pillanatban már rögtön ki is fejti hatását. Az önelvesztés mondhatni észrevétlen történése a nyelv révén megszólaló műben tűnik kevésbé radikálisnak, lévén az a harmadik szakaszban egyfajta önmagára találás élményével indul, így ezzel akár felül is íródhat az ember eltűnésének tragikuma a záró versszakban. A „Gulácsy arcán" (mert a képen magát az alkotót látni) tükröződő „bizonytalanság", ahogy a művészettörténész, Szíj Béla állítja, valójában néma, ugyanakkor mégiscsak beszédes jele a létezés ismeretlen titkait kutató, mégis borzongató, ellentmondásos (egyszerre felemelő és mélybe rántó) tapasztalatnak, melyet a jelenet a szecesszió jegyében színre vinni látszik.

50. „Utat akarsz találni önmagadhoz, magányos barátom! […] Akarnod kell, hogy elégj saját lángjaid között: hogy is akarhatnál megújulni, míg hamuvá nem leszel elébb!" Nietzsche, *Így szólott Zarathustra*, 81.

51. Király, *i. m.*, 194.

52. Horváth János, *i. m.*, 322–323.

53. menyhért Anna, *Kipányvázott lótuszok vára = Tanulmányok Ady Endréről*, 120–121.

54. Joggal említi Menyhért Anna, hogy kétséges, „vajon a »ficánkolás« megakadályozására, vagy a »pányvázók« elől menekülés sebességének fokozására irányult-e" a korbácsolás. (Uo., 120.) Elsősorban alighanem a „mert" kötőszó kétszeri megismétlése okoz zavart. Így nem dönthető el, hogy a kezdő kijelentésre, vagy már az arra adott válaszra („Mert ficánkolt csikói tűzben") adott válaszként érthető a harmadik, negyedik sor. Utóbbi esetben a „hiába" elem mint olyan temporális deixis funkcionál a versben, amely valamiféle utólagosságot sejtet, így a végeredmény („kipányvázták a lelkemet") az azt megelőző hiábavaló korbácsolás és űzés voltaképpeni következményeként érthető.

55. Ebből a szempontból a lélek nem annyira a röghöz kötöttség (a „pányvázás") miatt képtelen önmaga lenni, lévén eredendően nem rendelkezik azokkal a romantikusan idealizált tulajdonságokkal, melyekkel a Petőfi-féle költői hagyomány a „magyar Mező" vonatkozásában felruházta.

56. A 'mén', más néven „csődör", a csikóval szemben már kifejlett példányt jelent.

57. Menyhért, *i. m.*, 121.

58. A 'kipányvázott ló' kifejezés ugyanis egyaránt jelent megkötött, valamint felnyergelt, készenlétben álló lovat.

59. A romantikus toposzoktól, a dekadens líra halálkultuszától terhelt, nem túl jelentős *Költözés Átok-városból* ezen a ponton azért említendő meg röviden, mivel benne – még ha a kevés eredetiséggel bíró túlvilági jelenet önmagában nem is érdemel kimondottan nagy figyelmet – a központi (halott) figura Budapesthez való elszakíthatatlan odatartozását láthatjuk megfogalmazódni. Különös, hogy a nyugatimádattal vádolt Ady „vallomását" nem vette tekintetbe a korabeli kritika: ezen az álláspontón árnyalhatott volna ugyanis az említett vers azon jelenete, amelyben az én az általa mindhalálig, sőt azon túl is szeretett rejtélyes alak sokszori invitálására sem képes otthagyni az „Átok-várost", ahol „nem lehet szépeket álmodni". A haza vonzása bizonyul tehát erősebbnek, ilyen módon a hívás megmarad az ént kísértő, boldogtalanná tevő örök mementóként. „S azóta déli temetőbe / Készül egy szegény halott, halott."

60. Érdemes lehet szóba hozni, hogy Ady szokatlan szerkezeti megoldása, melynek során három cím nélküli Baudelaire-szonett, valamint a világirodalmi kánonból utóbb kiszorult Jehan Rictus verseinek jelzés nélküli fordítása is bekerült az Ady-versek közé, ugyancsak az idegenség transzparenssé tételében tehető funkcionálissá. Hogy a versek tekinthetők a másság átsajátítását célzó törekvés költői gesztusaként, azt a fordítás gyakorlati alapvetéseinek, valamint elemi filológiai követelményének negligálása is megerősítheti. Mindennek ellenére utóbb mégsem váltak „önálló" versekként az Ady-kánon szerves részévé, ami viszont épp az idegenség nem leküzdhető jellegét mutatja. A recepció ugyanis alig tesz róluk említést: a gyakran konstatált *átköltés*t a korban kimondottan (Babits például egyenesen rossz, Benedek Marcell „költőibb") fordításnak tekintették – és mint nem saját verset hagyták lényegében figyelmen kívül. Király, *i. m.*, (1. kötet), 328.

61. Megjegyzendő, a korai Ady szimbolikus látása valóban többrétegű interpretációt tesz lehetővé. A Kelet–Nyugat dichotómia Párizs referenciális szövegbeli jelenléte miatt rendre a két pólus földrajzi értelmű olvasatát hívta elő. Azonban látnunk kell, ahogy a szakirodalmi közhely szól, az Ady-líra „nagybetűs" fogalmai nem feltétlenül zárhatók rövidre azok szótári jelentése alapján, miközben persze nem is iktathatók ki a jelentésképzés folyamatából. Így a párizsi „hétköznapi" hajnal alaphelyzet, ami a keletről jött beszélő által egyben két világkép mitikus találkozását is színre viszi, a pogány természetkul-

tusz felől olvasva fölfogható a nappalok és éjszakák váltakozásának, azaz két ősi ellentét viaskodásának szimbolikus jeleneteként, ahol az „éjszaka felriadó" nagyváros és a napfelkeltével érkező „pogány pap" ambivalens összetartozásának lehetünk szemtanúi.

62. *A Gare de l'est-en* a város elhagyásának ambivalens késztetését mutatja fel, noha meglehetősen transzparens módon, ami ilyen formán Király István elemzése óta alighanem sokat veszített felhajtóerejéből. A ma már inkább romantikus túlzásáról és a dekadencia halálkultuszának hatásáról, az „elátkozott haza" („Elátkozott hely. Nekem: hazám. / A naptalan Kelet. // Mégis megyek. Visszakövetel / A sorsom.") kikerülhetetlen hívásának túlzottan direkt explikálásáról árulkodó vers nem annyira a „daloló Páris" és a „naptalan", „daltalan" kelet a fentieket megközelítő összetettségű oppozíciójának kiaknázható poétikai belátásaival hívja fel magára a figyelmet, ezért túl sok szót nem is érdemel. A nyugatot idealizáló, semmint annak idegen csillogását problematizáló költemény zárlatában kétségkívül már az sem ébreszt különösebb érdeklődést, hogy a beszélő képzelt halálát közvetlenül végül mégsem a „daltalan szivek" hazája, hanem a mámorkeltő város elhagyása okozza, mégis a vers erőtlensége ellenére is fontos eleme lehet(ett volna) a hazatagadás vádja elleni retorikának. „Óh, az élet nem nagy vigalom / Sehol. De ámulni lehet. / Szép ámulások szent városa, / Páris, Isten veled."

63. A különös mindebben, hogy a reálisból irreálisba hajló, megfoghatatlan tapasztalat („Nagy éjszakába mintha hullnánk, / Csoda-világba, végtelenbe") nem az idegen világ ismeretlen, eljövendő tartományaira vonatkozik, hanem a múltba réved vissza, és az otthon-lét érzésének elfeledett emléke jelenti az én számára valami újnak az izgalmat jelentő, remélt eljövetelét („Új, titkos földre, új időbe / Új létezésbe, új jelenbe").

64. Közismert, hogy Ady, aki 1904 és 1911 között majdnem minden évben visszatért és hosszabb időt töltött Párizsban, ahol nem ritkán „[i]lgazi undorral beszélt a pesti életről, a magyar helyzetről, politikáról és írókról". (Bölöni, *i. m.*, 91.) Ahogy az is tudható, második, 1906 júniusában tett látogatását (ehhez az időszakhoz köthető a *Vér és arany* kötet jelentős részének megírása) alighanem beárnyékolta a darabont kormány közelmúltbeli bukása, aminek következtében megszűnt Ady szerkesztői állása a *Budapesti Napló*nál, jelentős anyagi nehézségeket vetítve előre.

65. Az Ady művészi kibontakozását testközelből követő Bölöni György következőképp látta (a vers keletkezésének idején) Ady párizsi hazatudatát: „Bakonya (ti. Párizs): mert most kezdi kiérlelni világfelfogását, ami abban áll, hogy a rokontalan, kicsi nemzetből jövő magyarnak Nyugat, Párizs soha nem lesz új ígéretföldje. Ez a magyar Párizsban sem vedlik át nyugativá és franciává. Keletiek és magyarok maradunk, és magunkat nyugatiaknak éreznünk, csupa smokkság." *Uo.*, 153.

66. Ahogy persze joggal ismerhetjük fel a „kétosztatúság" hasonló paradox antropológiai képletét a *Páris, az én Bakonyom* esetén is.

67. A századelő nem különösebben szűkölködött Nietzsche-értelmezésekben: a róla szóló tanulmányok, kritikák meglehetősen biztos műveltségi anyagot jelenthettek az arra nyitott értelmiségi réteg számára. Már 1898-ban könyvnyi terjedelmű értekezés jelent meg a német filozófusról Schmitt Jenő Henrik jóvoltából, melyet számos hosszabb-rövidebb írás követett a századforduló után (és nem kizárólag az 1907-ben szenzációnak számító Fényes Samu-féle magyar *Zarathustra*-fordítás körül volt élénk diskurzus). Hogy az ezekben valamelyest bizonyosan járatos Ady a *Vér és arany* megírásakor ha nem is feltétlenül „értő", ám annál elhivatottabb (s feltételezhetően a korabeli reflexiók alapján tájékozottnak is mondható) Nietzsche-olvasó volt, arról az 1908. március 5-i *Budapesti Napló*ban megjelent, *Zarathustrá*ról szóló cikke is árulkodhat. „Ő volt az első nagy alkotó, aki rombolásával megalkotta a mi bátorságunkat […] S nekem az elfelejtett der-die-das sem volt akadály, hogy tudatlan árnyékából tudatos árnyéka legyek." Ady, *Nietzsche és Zarathustra = Ady Endre összes prózai művei IX.,* s.a.r. Vezér Erzsébet, Akadémiai, Budapest, 1973, 182–184.) A századelőn egyre élénkebb magyar nyelvű Nietzsche-recepciót Laczkó Sándor munkája dokumentálja, amely a század első felének számottevőbb recepcióját közreadó fontos kötetben jelent meg. Laczkó Sándor, *A magyar nyelvű Nietzsche-irodalom bibliográfiája 1872–1995-ig = Nietzsche-tár. Szemelvények a magyar Nietzsche-irodalomból 1956-ig,* szerk., Kőszegi Lajos, Pannon Panteon, Veszprém, 1996, 563–588.

68. Erről bővebben: Friedrich Nietzsche, *A tragédia születése avagy görögség és pesszimizmus,* ford. Kertész Imre, Magvető, Budapest, 2007; Isztray Simon, *Nietzsche. Filozófus születése a tragédia szellemében,* L'Harmattan, Budapest, 2011.; Ricarda Huch, *Apolló és Dionüszosz = Újragondolni a romantikát,* szerk. Hansági Ágnes – Hermann Zoltán, Kijárat Kiadó, 2003, 13–36.

69. Eisemann, *i. m.*, 693.

70. Nietzsche egyik monográfusa az alábbi módon foglalta össze a két szemlélet egymásra utaltságát. „Az apollóni legélesebb ellentéte tehát magából az apollóniból származik. A forma magamagából termeli ki abszolút ellenlábasát – és fordítva. Az önmagával szembeni igényeket támasztó individualizáció nélkül, a stilizált meghasonlásban nem állna elő a dionüszoszi önfeladásban érzett kábult gyönyör." Völker Gerhardt, *Friedrich Nietzsche*, ford. Csatár Péter, Latin Betűk, Debrecen, 1998, 63.

71. Emellett tűnik érvelni a szakirodalom régi megállapítása, mely szerint a halál voltaképp egy másnemű élet kezdetét jelenti, „e kettő együtt teszi a végtelen élet fogalmát". Vö. Horváth, *i. m.*, 333.

72. „Az apollóni szépségvilág, amikor találkozik a dionüszoszival, a saját elrejtett alapjaiba nyer bepillantást." Isztray, *i. m.*, 52.

73. *A Szajna partján* referenciális struktúráját éppen a *kétféle* én és kétféle pólus szövegszerű jelenléte miatt nem oldhatja fel a cím, melynek implicit pragmatikai tartalma csak abban az esetben köthetné – az én helyzetének függvényében – a Szajnához a közelre mutató „itt" határozószót, ha nem volna *másik* én is a versben.

74. Köszönhetően annak, hogy e retorikai megoldásnak nincs szövegszerű „nyoma", egyértelmű utasítás híján többször is az olvasó feladata dönteni a „párbeszédes" szerkezet interpretációs dilemmájáról. Ez azért is fontos értelmezői manőver, mivel gyakran ennek alapján töltődik fel egy-egy sor/szakasz jelentéssel. Ugyanakkor ennek eldöntetlensége többféle olvasatot is lehetővé tesz: a harmadik versszakban például az „itt" vagy az őt megelőző (grammatikailag elvben tehát összetartozó) teret, vagyis a „boldog Másik" terét (azaz a Dunát) képezi le, vagy újfent a Szajnához kötődő másik fél nézőpontjára utal, mindez nagyban függ e retorika következetességéről hozott olvasói döntéstől (ugyanez figyelhető meg az utolsó szakasz esetén). Jellemző eljárása továbbá a versnek, hogy egy-egy rögzíthető megállapítás a következő szakaszban minduntalan feloldódik a viszonylagos referenciális értékű helyhatározószavak uralta játéktérben, ilyen módon a Szajnához és a Dunához kapcsolt képzetek folyamatosan egymásba íródnak (azaz nem dönthető el például, hol „szebb, nemesebb, hősebb" az én, pontosabban melyik énhez köthetők ezek a tulajdonságok).

75. Talán nem véletlen, hogy az egyik tulajdonság, amelyik a határozószó említett kétséges utalói funkciója miatt nem kötődik látványosan egyik pólushoz sem, illetve egyszerre köthető a mámor és az álomszerűség terrénumához, az épp a boldogság attribútuma.

76. Különös, ám Ady önmitizáló hajlamát ismerve nagyon is következetes módon esett a választás épp a római ókeresztény szűz vértanúra, akinek ünnepét a hagyomány szerint épp Ady születésnapján, november 22-én tartják. Ismeretes, hogy miután a szent életű hajadont valamikor a harmadik század közepén erőszakkal férjhez adták, férjén és annak testvérén kívül még számos hitetlent Krisztus mellé állított a legenda szerint, mielőtt kivégezték. Ady önmaga költői tudata és a megváltás transzcendens tapasztalatát közvetítő Cecília tettei közötti párhuzamot már pusztán a szimbolizmus közismert esztétikai miszticizmusa, a művészetet egyfajta rejtett lényegiség után kutató vallásként felfogó szemlélete is indokolhatja. A „lélekre hajoló" Cecília gesztusa pedig egyszersmind saját, mondhatni megváltásra hivatott költészetének önigazolását is rejtheti magában. A szimbolista művészet transzcendens felfogásáról lásd: Komlós Aladár, *A szimbolizmus*, Gondolat, Budapest, 1977, 40.

77. A kettő egymásba forduló, tautologikus jellege ugyancsak nem függetleníthető Nietzsche szellemi hatásától. Gerhardt megfogalmazásában: „A művészetet nyilvánvalóan meg kell ahhoz *él*ni, hogy kifejthesse jótékony és gyógyító hatását. Azonban mihelyt erre kísérletet teszünk, magát az életet kezdjük el művészetként élni: a művészet mint élet és az élet mint művészet – ez Nietzsche üzenete." Vö. Gerhardt, *i. m.*, 66. Hogy a művészet és az élet határainak egymásba oldódása mint művészi program nem volt Ady számára ismeretlen, azt Kosztolányi visszaemlékezése („versei életmegnyilatkozások, melyeknek értékét a bennük foglalt élet határozza meg", vö. Uő., *Egy ég alatt*, 211.) és Ady barátja, Földessy az ős Kaján kilétét firtató kérdésre adott válasza („az Élet vagy ha úgy tetszik: a Költészet", vö. Földessy Gyula, *Ady minden titkai*, Magvető, Budapest, 1962, 69–70.) mellett főként saját (írásaiban) büszkén vállalt betegsége, annak művészetté alakítása mutathat rá. (A „művészi elhivatottság bélyegeként" értelmezhető betegségről mint „költő-imidzs"-ről lásd: Teslár Ákos, *Betegség és kultusz Ady utóéletében = Amihez mindenki ért…*, szerk., Menyhért Anna, Vaderna Gábor, L'Harmattan–JAK, Budapest, 2006, 106–115.)

78. Méghozzá az „ott" helyhatározó ismétlődése révén a Szajna, szintaktikai okokból pedig a közvetlenül előtte álló, utolsó előtti szakaszhoz tartozó Duna felé mutatva.

79. Vö. Ady, *A magyar Pimodán = Ady összes prózai művei IX.,* s.a.r. Vezér Erzsébet, Akadémiai, Budapest, 1973, 157.

80. Ennek jól látható jelei a „megrészegítő" költészet és ehhez hasonló, gyakran használt metaforák. Az egyfajta izgatószerként működő líra a kettő tükörszerű viszonyát is felmutatja: eszerint nemcsak elősegítik a tudatmódosító szerek a költészetet mint a másként látás médiumát, hanem voltaképp az is működhet drogként.

81. „A lehető legnagyobb züllésnek indultam. Hogy miért? Költő akarok lenni, és azon dolgozom, hogy *látnokká* tegyem magam." Arthur Rimbaud, *A látnok levelei = Arthur Rimbaud összes költői művei,* ford. Somlyó György és mások, Magyar Könyvklub, Budapest, 2000, 280. Vö. Isztray, *i. m.,* 91–101.

82. Nietzsche, *A tragédia születése*, 49.

83. Ezért is kitüntetett Nietzsche szemében a művészet mint „az ember egyetlen voltaképpeni »metafizikai tevékenysége«", ahol az ember képes túllépni önmagán. Vö. Isztray, *i. m.*, 26.

GINTLI TIBOR

Apróságokból összetákolva

ANEKDOTIKUSSÁG ÉS MELANKÓLIA A *BOLDOGULT ÚRFIKOROMBAN* CÍMŰ REGÉNYBEN

Az anekdotikusságra mint Krúdy narratív eljárásainak egyik alapvető elemére már korán felfigyelt a recepció. Kelemen László doktori dolgozata, amely a módszeres Krúdy-kutatás kezdetének tekinthető, az asszociatív és a hangulati szerkesztés mellett az író legfontosabb struktúraalkotó poétikai módszereként említi.[1] Az anekdotikus – vagy ahogy Kelemen fogalmaz: adomázó – előadásmód szerinte a *Boldogult úrfikoromban* szövegében jut a legmeghatározóbb szerephez. Mivel Krúdynak ezt a regényét egyben az író világának végső kiteljesedéseként értékeli, s az adomázó szerkesztésmód konstatálásához nem kapcsolódik negatív hangsúly, Kelemen László megállapításaira e dolgozat is fontos előzményként tekint: a *Boldogult úrfikoromban* megítélésem szerint is Krúdy egyik legjelentősebb regénye, s magam is úgy látom, hogy a mű szerkezetét és az elbeszélés modalitását meghatározó eljárások az anekdotikusság jelenségéből vezethetők le.

Ha áttekintjük a Krúdy-irodalomnak az anekdotikusságot részletesebben tárgyaló írásait, több tendenciára figyelhetünk fel.[2] Egyrészt az anekdotikus elbeszélésmód iránti érdeklődés az utóbbi három évtizedben jelentősen csökkent. Az ezredforduló környékétől örvendetesen megélénkülő recepció – amely több *Boldogult úrfikoromban* értelmezéssel is gazdagította a szakirodalmat – vagy nem tárgyalta az anekdotikusság jelenségét, vagy nem tekintette a narratív technika meghatározó eljárásnak. (A kérdés ismételt felvetése tehát az újabb szakirodalomban kibontakozó iránytól eltérő közelítésmódot képvisel.) Az 1980-as évek második feléig viszonylag gyakori az anekdotikus beszédmód jelenlétének konstatálása, illetve szerepének értelmezése. A recepciónak ebbe a vonulatába tulajdonképpen két, egymástól eltérő irányt képviselő közelítésmód tartozik. Az egyik az anekdotikusságot olyan műfaji hagyományként fogja fel, amely számos narratív megoldást őrzött meg a közvetlen előzményeként értelmezett 19. századi változatából, a másik az anekdotikus regény kifejezés alatt tulajdonképpen egyetlen szerkezeti sajátos-

ságot ért, azt hogy a regény cselekménye epizodikus struktúrájú, nem követi a realista nagyregény szoros oksági összefüggésre épülő egységes történetképzését. Az anekdotikusságot nem csupán a mellérendelő narratív szerkezet szinonimájaként felfogó közelítésmód, a többnyire a realizmusra jellemző leleplező narratíva eszközei közé próbálta besorolni ezt a poétikai jelenséget. A társadalomkritikát elvárássá, normatív esztétikai előírássá emelő marxista ideológia hatásának tudható be, hogy a Krúdy prózáját nagyra értékelő irodalomtörténészek igyekeztek eloszlatni a gyanú árnyékát e kétes hírű műfaj felhasználásával kapcsolatban. Azaz arra törekedtek, hogy az anekdotikusságot olyan elbeszélői eljárásként mutassák be, amely az elbeszélő saját szólamát nagyrészt érintetlenül hagyja, csupán a megjelenített alakok világát jellemzi. Ezzel a megoldással a narratíva mentesül az anekdotához fűződő negatív képzetektől, a hipotetikus szerzőnek tulajdonított nézőpont kizárólag az ábrázolt világra és annak alakjaira vet negatív árnyékot.

Az alábbiakban igyekszem összefoglalni saját elképzeléseimet a regényben érvényesülő anekdotikusság megjelenési formáiról, valamint e beszédmód Krúdyra jellemző sajátosságairól és funkcióiról. Elsőként azokról az anekdotikus vonásokról fogok szólni, amelyekre az eddig született interpretációk kevésbé tértek ki. Ezek közé tartozik a regényben megjelenített világ családias, patriarchális jellege, illetve a narrátor szereplőkhöz fűződő familiáris viszonya, valamint az elbeszélő olvasóhoz forduló közvetlen modora. E jellegzetességek bemutatása során arra törekszem, hogy kiemeljem a szereplők világában és szólamaiban tapasztalható jelenségek, valamint a narrátori szólam sajátosságai között felfedezhető párhuzamokat – annak a meggyőződésemnek a jegyében, hogy a narrátori és a szereplői szintek mereven hierarchikus elgondolását nem támasztja alá a regény narratív szerkezete.

A szereplők közötti patriarchális viszonyok egyik legkézenfekvőbb eleme az ismerősség. A külföldi urakon kívül szinte mindenki ismer mindenkit a Bécs városához címezett sörházban.[3] Ennek megfelelően a törzsvendégek „»a bizalmasoknak« fenntartott udvari bejáraton át" (135.)[4] közlekednek. Többen közülük letelepednek Vájsz úr családi asztalához: „A lovag, mint régi kocsmajáró vendég: természetesen Vájsz vendéglős asztalánál foglalt helyet, miután körülbelül mindenkivel kezet fogott a belső és a külső szobákban." (233.)[5] A családiságot kedvelő urak nem csészében kérik a levest, hanem „valódi családi porcelántálban" (204.) és olyan „porcelán tányérban, amilyeneket a családi ebédeknél szoktak használni" (218.). Itt nem érheti őket meglepetés, mindig a jól bevált, régi minőséget kapják, erre utal lovag Tokió megjegyzése: „ezen a helyen, hál' istennek olyan biztos vagyok, mint vasárnap délben a nagymama asztalánál. Mint a Grószmutterkámnál" (233.). Némelyek meglepően bizalmaskodó gesztusokat is megengednek maguknak, mint alábbi példánkban a Vájsznéhoz forduló ismert éjjeli pincér, aki az idegen urakat kíséri: „Anyám, anyukám – szólt a belső szobában Dallosi a tolóablak elé állva s halkan kopogtatva." (225.) Irma úr, az Andrássy úti trafikos egy alkalommal „vén kujon"-nak nevezi Vájszt, és baráti gesztusként „mutatóujjával hasba döfte a vendéglőst". (261.) A sörházba betérő törzsvendégek gyakran hangoztatják összetartozásukat: „Hál' istennek, megint együtt vagyunk valamennyien, mi, régi jó pestiek, mert sohase hagyjuk el egymást. A jó testvérek összetartanak."

(223.)[6] Mint Dallosi most idézett szavai is mutatják, a családiasság szereplői kinyilatkoztatásai nem nélkülözik a teátrális vonásokat.[7] A szcenírozásban megmutatkozó irónia ugyanakkor nem törli el e patriarchális gesztusok érvényességét. Bármennyire is színpadiasak és részben formálisak ezek a gesztusok, van egy olyan vetületük, amely kapcsolatba hozható azzal a nézőponttal, amely az egész narratívának kitüntetett aspektusa. A narrátori szólam és a szereplők szólamai egybecsengenek abban a vonatkozásban, hogy minden rituálisan ismételt cselekedet, minden újra elbeszélt régi történet a haláltudat háttere előtt történik. A figurák összetartozását a múlthoz tartozás közössége, a mulandóság élménye alapozza meg: „Utóvégre a pestieknek össze kell tartani, hiszen az idegenek bármely percben elmehetnek a városból. Miért legyen hát két jó ember egymással ellenséges viszonyban három idegen miatt? – »Mi már csak abban a jó pesti sárban fogunk nyugodni mind a ketten Irma bácsi. A pestiek nem lehetnek el egymás nélkül. Béküljünk ki, Irma bácsi.«" (260.) Persze ennek a nézőpontnak a hangoztatása sem mentes némi iróniától, ami megítélésem szerint arra a megközelítésre vezethető vissza, mely szerint a halállal szemben végül mindenki magányossá válik, azaz a közösségre apelláló stratégia egy ponton szükségszerűen értelmét veszti. Úgy vélem, ennek a nézőpontnak az inszcenírozásaként fogható föl a cselekményszerkezetnek az a sajátossága, hogy az elbeszélés a vendéglőbeli történéseket a társaság felbomlásának bemutatásával, a magánytudattól kedvetlenné váló szereplők elszivárgásának megjelenítésével rekeszti be.

Bár Vilmosi Vilma és Podolini Lajos csupán egymásnak régi ismerősei, Kacskovics úr révén egy igazi régi ember vezeti be őket a társaságba. A regény eseménysora akár annak elbeszéléseként is olvasható, hogy a Podolinból érkezett szupplikánsok miként válnak a vendéglői társaság tagjaivá, hogyan avatódnak be a sörház zárt világába. Miután Vilma a vendéglőben tanúsított viselkedésével Kacskovics úr előtt kiállta a próbát, nincs akadálya annak, hogy a törzsvendégekből álló társaság befogadja a fiatal párt, hiszen a szereplők e két körét benső rokonság fűzi egymáshoz. A podoliniak ugyanúgy a múlt felidézésében élnek, mint a Bécs városához címzett kocsma vendégei, s miként Podolini Lajos visszaemlékezései mutatják, a boldogult úrfikor elbeszélésének hangneme, modalitása is összeköti őket.

A megjelenített világ familiáris viszonyaival hozható összefüggésbe a szereplők többségének túltengő beszélőkedve. Szinte mindenki mindenkivel szóba elegyedik, még az omnibusz kocsisa is megszólítja a Terézvárosba igyekvő társaságot, mert „láthatólag szeretett beszélgetést kezdeni az utasaival" (126.). Nem különben a nyájas, vidéki kalauz, aki közlékenyen számol be pesti tapasztalatairól, s akiről kiderül, hogy szintén a Szepességből származik. Ez a beszélőkedv a narratíva szerkezetének kialakításában alapvető szerephez jut, hiszen a regény narrátora a másodlagos elbeszélők szövegeit fűzi össze egymással. Mint látni fogjuk, a beszélgetésre hajló családiasság korántsem az idill jegyében alakul, ugyanis a szereplők egy része elsősorban elbeszélői szerepre pályázik, hallgatóként olykor türelmetlen vagy figyelmetlen. Mint azt a szakirodalom már korábban megállapította,[8] a figurák szinte küzdelmet folytatnak a szó megszerzéséért és megtartásáért, folytonosan rivalizálnak egymással.

A narrátor maga is osztozik a familiáris attitűdben, aminek egyik szembeötlő jele az olvasóval kialakított viszony. A *Boldogult úrfikoromban* narrátora gyakran fordul képzeletbeli olvasóihoz barátságosan társalkodó, közvetlen, vagy éppen játékosan kötődő hangon: „»Precíz olvasóim« megnyugtatására mindjárt jelenthetem is, hogy Vájsz vendéglős eltűnése csupán rövid ideig tartott" (165.), „ezt majd a következményekből tudja meg a mélyen tisztelt olvasó" (165.); „Olvasóim engedelmével be kell vallanom" (173.); „és akár hiszik, akár nem, a trafikos hangja kellemetes volt" (259.). Néhány alkalommal a bizalmas tegező formát választja: „Szidhatjátok az esti lapot, kedves olvasóim, mert néha nem mindenkinek »ír kedvére« az esti lap, de magánosan söröző vendéget az esti lap nélkül alig lehetne elképzelni." (255.) A táncjelent leírásakor háromszor is mondat kezdő helyzetben használja a „Ne kérdezzétek" felkiáltást, melynek enyhe retorikussága egyszerre hivatott érzékeltetni a vendéglőbeli események csúcspontját, s az exclamatio veretes archaizmusa révén a játékos iróniát.

Az olvasónak felkínált familiáris viszony jele az elbeszélőt és a befogadókat a „Mi" közösségében összekapcsoló többes szám első személyű igealakok szerepeltetése: „Hagyjuk tehát az irigyeket, az emberiség e tehetségtelenebbjeit, maradjunk a »Bécs városá«-hoz címzett vendégfogadó vendégei közül azoknál a tehetséges embereknél, akik ezt a vidám napot szerezték nekünk." (250.) Ez a forma mintegy feltételezi, hogy a képzeletbeli olvasó és a narrátor azonos álláspontón vannak, értékrendjük és tapasztalataik hasonlók. Olykor a szereplőkre tett utalásokban is megjelenik a többes szám első személyű birtokos személyjel („álmatlan barátunk" [Kacskovics úr], „a mi ismerőseink"). Ez a megoldás már nemcsak az olvasókat és az elbeszélőt kapcsolja össze egyfajta közösségben, de a regény alakjait is úgy állítja be, mint akikhez személyes viszony, személyes ismeretség fűzi nemcsak a narrátort, hanem a befogadókat is. (A későbbiek során még többször szó esik majd arról, hogy milyen nyomait találjuk a szövegben a narrátor bennfentességének.)

Az anekdotikusság egyik markáns stiláris jellegzetessége az élőbeszédet idéző szavak és nyelvi fordulatok gyakori felbukkanása. Ez a sajátosság nem csupán a szereplői szólamokban érvényesül,[9] hanem a narrátor nyelvhasználatát is jellemzi. Egyes kifejezések estében nem jelöli az íráskép a szereplő vagy az elbeszélő szövegében a szó vagy szófordulat idézet jellegét,[10] máskor azonban idézőjel hívja fel rá a figyelmet, hogy a pesti zsargon egykor divatos kifejezéseit építi szólamába a szereplő, illetve narrátor.[11] Mint az már néhány eddigi példánk alapján is érzékelhető volt, a narrátor és a szereplők olykor egy-egy utalással, szinonimával világítják meg a régi idők divatos szófordulatait, argószerű kifejezéseit. A szereplők mintha egymás előtt fitogtatnák, hogy mennyire ismerik a régi divatos szójárást. A narrátor nyelvében ezeknek a kifejezéseknek a használata hasonló funkciót tölt be, mint a szereplők szólamában, hangsúlyozza az elbeszélő régi világhoz tartozását, illetve abban való bennfentes jártasságát. A narrátor nem egy alkalommal, hosszabb kommentár révén avatja be olvasóit a régi pesti zsargon divatos fordulatainak értelmébe, tehát mintegy bevezeti őket a múltnak csak a régi emberek előtt ismert rejtelmeibe: „– »Szintén zenész?« / Az előadó, miután éppen az Andrássy úti trafikos volt, nyomban megértette az Esperes patriarchális célzását. A »Szintén zenész?« célzás alatt meglehetős gorombaságot is gondoltak magukban

azok a pestiek, akik Ferenc József alattvalói voltak." (209.) Egy másik szöveghelyen hasonlóan részletező magyarázattal szolgál: „[Dallosi] ekkor valamely különös meglepetéssel kedveskedett a királyoknak, hercegeknek és a »többi grófoknak«. (Pesten ez idő tájt arra az utcai kérdésre, amelyet az emberek legtöbbször intéznek egymáshoz: »Hogy vagy?« – akkoriban így feleltek: »Mint a többi grófok.«" (234.) A narrátor ebben a vonatkozásban feltűnően hasonló szerepet vállal Kacskovics úrhoz, aki Vilma kisasszony számára világítja meg igen alaposan egy szólás értelmét: „– Én magam sem tudom pontosan és biztosan annak a mondatnak a jelentőségét, amelyet a borbély oly vakmerően kivágott. »A kabátom a fogason függ.« Igen régi pesti embernek kell lenni annak, aki nyomban megérti ezt a sértést, amely a mondatban rejtőzik. Állítólag még abból az időből származik ez a mondás, amikor az Újvilág utca és a Rostély utca sarkán lévő »Ferenczy kávéház«-ban a hamiskártyajátékosok tartózkodtak. Eleinte a hamiskártyások használták egymás között a mondást, ha idegen került a körmeik közé. »Kabátom a harmadik fogason függ«: jelentett tercet a kártyajátékban. Jelentett hiszékeny vidéki embert, akit hölgyismerősei a »Ferenczy kávéház«-ba kormányoztak. De a mondás is ama pesti mondások sorsára jutott, mint a legtöbb pesti kitalálás. A találmány a pincérek, kávések, kávéfőzők és kocsmárosok nyelvén később jelentette azt a gyanús vendéget, akitől idejében meg kell szabadulni, mert előbb-utóbb valamely huncutságot csinál. Ezért sértődött meg az urak társasága, amikor a borbély azzal búcsúzott el tőlük, hogy kabátja a harmadik fogason lóg. Csak egy borbély lehet ilyen szemtelen." (239.) Mindez arra figyelmeztet, hogy azok az értelmezések, amelyek egyes szereplőknek (Kacskovics úr, Pista úr) elbeszélői, illetve a történetet alakító, „írói" funkciót tulajdonítanak, meggyőző érvekre hivatkozhatnak.[12] Mindez még inkább alátámasztja azt a meggyőződésemet, hogy nem célravezető olvasási stratégia a szereplői és elbeszélői szint, illetve nézőpontok radikális elválasztása.

A kollokviális nyelvi megoldások között említhetők a narrátornak azok a visszatérő fordulatai is, amelyek élőszóban történő előadásmódra emlékeztetnek. Visszautalásként gyakran bukkan fel a „mondom" szófordulat (pl. 138, 147, 160.), amely egyébként Pista úr beékelt elbeszélésében is szerepel (172.), akárcsak Irma úr előadásában (213.). Ugyancsak többször találkozhatunk az elbeszélést tovább lendítő, újabb cselekménymozzanatot, körülményt vagy témát bevezető „No de most végre" (144.), „No de még volt"-típusú (150.) közvetlen hangú, elbeszélőkedvről tanúskodó mondatkezdő felütéssel.

Az anekdotikus elbeszélésmód örökségére utalnak vissza a narrátor szólamában megjelenő életbölcsességek, amelyek az elbeszélői modor konvencionális, kollektív jellegét idézik meg és alakítják át.[13] Az életbölcsesség ebben az összefüggésben a leülepedett életszemlélet, az egyszerű alapigazságokra épülő világnézet és életvezetés műfaja. Krúdy regényében a régi, nyugodt, rendezett világ nosztalgikus óhaja azonban ennek az igénynek az egyidejű ironizálásával kapcsolódik össze. Miközben az elbeszélő szólama sem mentes a nosztalgikus múltidézéstől, a narrátor saját nosztalgikus gesztusai fölött is ironizál. Ennek megfelelően az életbölcsességek Krúdy regényében gyakran önmaguk paródiájaként is funkcionálnak: „Egy kézimunkázó nő majdnem olyan szükséges egy barátságos szobába, mint a magvakat ropogtató madár a kalitkába." (112.) Idézett példánkban az első

tagmondat patriarchális idilljét, a második mondat ellenpontozza. A hasonlító ironikus fényt vet az első tagmondatbeli kijelentésre, mivel a nő otthonteremtő szerepét egy háziállatéval állítja párhuzamba. Abban az esetben, ha a bezártságot közös jegynek tekintjük, e maszkulin elgondolás önző voltára is rávilágít a hasonlat. A kissé groteszkre hangolt idill a nőt ugyanúgy a szoba foglyának mutatja, ahogy a madarat a kalitka rabjának. Olykor a szövegkörnyezet illeszt komikus indexet a szentenciához. Az alábbi megjegyzéssel a narrátor Vilmos Vilma egyik közbeszólását kommentálja, amikor az megszakítja Podolini Lajos Fajkis bodegája köré szőtt terjedelmes előadását: „Vannak ilyen nők a világon, akiknek a legregényesebb férfiak sem tehetnek a kedvükre." (117.) Az alkoholista Ferenc páter sör és hagymás heringkonzerv kettős vonzása nyomán kialakult belső meghasonlásának előadása sem a pátert, sem a történet elbeszélőjét nem állítja be regényes férfiként, így a bölcs mondás tartalma is érvénytelenné válik. Máskor nehéz eldönteni, hogy érdektelennek tetsző apróságot emel az elbeszélő az életbölcsesség rangjára, vagy a szentencia műfaját parodizálja: „az okos emberek megvárják, amíg a sör némileg leülepedett" (140.). Ez a sok szöveghelyen visszatérő Krúdy-toposz egyszerű megfigyelésként is olvasható, amely azonban első pillantásra jelentéktelen volta miatt nem tekinthető életbölcsességnek. A műfajnak ez a humoros paródiája akkor kap komorabb tónust", ha olvasatunk ezt a megjegyzést mégis szentenciának minősíti. Ekkor az élet jelentéktelenségére nyílik rálátás: az élet egésze jelentéktelen apróságokból szerveződik össze, így az életbölcsességtől sem várhatunk nagyszabású elveket.[14] Itt utalnék a narrátornak arra a – megítélésem szerint a narratíva egészét tekintve is – meghatározó jelentőségű megjegyzésére, mely szerint „az apróságokra jobban kell vigyázni, mint a nagy dolgokra, mert apróságokból van összetákolva az ember élete." (258.) (A későbbiekben még visszatérek rá, hogy milyen következményei lesznek e perspektíva következetes érvényesítésének a regény szerkezetének és az alakok jellemének értelmezésekor.)

Mivel a regény recepciójában tulajdonképpen konszenzus mutatkozik abban, hogy a szereplői szólamoknak meghatározó alkotóeleme az anekdota, illetve az anekdotikus előadásmód, ennek a jelenségnek a bemutatásától most eltekintek. Arról azonban, hogy a narrátori szólamnak szintén jellegzetes poétikai vonása az anekdotikus beszédmód, már ritkábban esik szó. (A realizmus felől közelítő leleplezés-narratíva számára ugyanis alapvető fontosságú a szereplők és az elbeszélő szemléletmódjának éles elválasztása. Miként lenne lehetséges a hipotetikus szerzőnek ilyen kritikai attitűdöt tulajdonítani, ha az auktoriális elbeszélő szólama sem képviseli ezt a perspektívát?) Az anekdotikus elemeket nem meggyőző csupán a megjelenített világ, illetve a szereplők adekvát ábrázolásának eszközeként beállítani. Az elbeszélésmód ugyanis elsősorban a narráció perspektíváját jellemzi, szemben például a cselekménnyel, amelynek kapcsán lehet amellett érvelni, hogy az előadott heccek, rituális veszekedések a szereplők bejáratott produkciói, ezért egy realista narratívában is helyet kaphatnának. Az elbeszélő nyelv modalitásának kialakításában azonban ez az ábrázoló, referenciális funkció nem játszik jelentős szerepet, a narráció poétikai karakterében annak saját horizontja ölt testet. A leleplező-távolságtartó bemutatás vélelmezett szándéka aligha magyarázza meg az elbeszélői szólam és a szereplői szólamok nyelvi megformáltságában mutatkozó

párhuzamokat. (Ez csak abban az esetben lenne lehetséges, ha az elbeszélői szólamot és ezzel együtt a narratíva egészét paródiaként fognánk föl – ez a megközelítés azonban nem tűnik megalapozottnak.) A narrátor beszédmódja osztozik a szereplők előadásának abban a sajátosságában, hogy minden tárgy, személy, jelenség említése szinte automatikusan vonja maga után valamely hozzá kapcsolódó történet előadását. Vilma kisasszony aprópénzeket oszt a Teréz-templomnál a koldusoknak, ezt a rövid jelenetet Kacskovics úr kommentárja követi, amelyben előadja a terézvárosi koldusok természetrajzát. (129.) Pista úrnak megakad a szeme az idegen urak cipőjén, s rögtön előadja az ilyen típusú cipők előállításának munkafolyamatait. (206.) Holchwart Ede hotelportás Dallosi, az ismert éjjeli pincér modorát jellemezve indíttatva érzi magát, hogy a Roter Stadl fogadó történetével világítsa meg habitusának jellegét: „Nem ismerem ugyan ezt a Dallosit, de modorából úgy ítélem meg, hogy a »Roter Stadl«-nál is megfordulhatott valamikor, annál a »Roter Stadl«-nál, amelyről Springer báró úr elnevezte versenylovát, ahol a princeket igazándiban mulatni tanították. Mert igaz, hogy az útba eső kalksburgi kolostorban mindent tudnak a jezsuita atyák, amely tudományok egy előkelő családból származó ifjúnak a korrekt neveléséhez szükségesek. Idegen nyelvet, zenét, vívást, görögöt, latint és vallásosságot mégiscsak a kalksburgi kolostorban tanítanak a legjobban Európában, de mulatni és táncolni a közeli »Roter Stadl« nevű országúti csárdában lehet megtanulni. Nem, uraim, százszor nem. A kolostorban nem lehet táncolni tanulni, még ha a leghíresebb bécsi táncmesterek járnak oda hetenként, mikor a leckerend táncórát mutat. De a »Roter Stadl«-ban, a kocsma kertjében Ottó főherceg rendezte a francia négyest, és Károlyi Pesta volt a legjobb csárdástáncos. Ó, du lieber Augusztin. Ó, te kőrösi lány! Ó, te szép világ, amelyet többé sohase látunk.” (229.)

Ugyanezt a Dallosit jellemezve a narrátor szintén egy indázó elbeszélésbe fog, melynek keretében nemcsak a pincért mutatja be, de a korszak magyar pincéreinek műveltségére is részletesen kitér: „A herceg mögött Dallosi, az ismert éjjeli pincér jött. / Ez a Dallosi arról volt nevezetes Pesten, hogy ő volt a legmulatságosabb ember a fővárosban. Ő »megelőzte korát«, mint mondani szokás, pincéri minőségében olyan műveltségre tett szert, hogy az éjjeli zsurnaliszták, akik kínjukban, pénztelenségükben szeretik a groteszk ötleteket: már többször fölvetették azt a kérdést, hogy miért nem választja meg valamely irodalmi társaság tagjai sorába Dallosi D. Adolfot. A pesti pincérek már abban az időben is Európa legjobb pincéreinek neveztetnek a szakértők között. Könnyen tanulják meg az idegen nyelveket, beutazzák az egész világot, Párizsban, a nagy mulatóhelyeken vagy az óceánjáró gőzösök fedélzetén mindenütt találkozhatni magyar származású pincérrel, akit gazdái megbecsülnek társadalmi modoráért, előzékenységéért, becsületességéért. Míg akad külföldön olyan magyar pincér, akinek megélhetési forrása az »alagér« nevű biliárdjáték vagy az ugyancsak kézügyességet igénylő makaójáték volna: szívesen látják őket olyan helyeken, ahol becsületes munkával kereshetik meg a kenyerüket. Dallosi, az ismert éjjeli pincér az egész világot bejárta, mielőtt Pesten véglegesen megtelepedett… Szinte természetes dolog, hogy a »herceg« pesti kíséretéhez tartozott.”

Mint látható, az alak szereplői és elbeszélői jellemzése megegyezik abban, hogy mindkettő komótos tempójú, kitérőkkel tarkított, más történetfragmentumokat is bekapcsoló előadásmódot alkalmaz. Minderre nem a regény egyik főszereplőjének, hanem egyik mellékalakjának bemutatása során kerül sor. A narrátor kitérők iránti fogékonysága akkor is nagyon látványosan mutatkozik meg, amikor a Szerkesztő figuráját röviden bemutatva szót ejt a hóna alatt cipelt ócska könyvekről, majd ennek apropóján a főváros egy korszakának jellemzésébe fog: „(Volt egy időszak Pest éjjeli életében, amikor az ilyen könyvcsomaggal érkezett vendégeket az éjféli órában a pincérek »doktor úr«-nak szólították, a legkényelmesebb asztalokat kínálták nekik, amelyeket egyébként disznóságig lerészegedett bácskai náboboknak tartogattak, tintát és tollat tettek az asztalra, megelégedtek annyival, hogy a vendég csak feketekávét rendelt, amelynek az árát nem is várták pontosan a fogyasztás után, a kávés messziről köszönt, mert tisztelője volt ő is a tudománynak, költészetnek, kultúrának. Egy-egy Ady Endrét vagy Bányai Elemért sejtettek még akkor is a könyves vendégben, mikor a nevezettek már régen halottak, és az életrajzuk közkézen forog: hol és mikor, mely bormérő helyen fordultak meg?)" (152.)[15] Az idézetből az is kitűnik, hogy nemcsak a szereplők, hanem maga a narrátor is mutat hajlandóságot a nosztalgikus múltidézésre. Ennek az attitűdnek a működtetése és egyidejű ironizálása az anekdotikussághoz fűződő viszony megfelelője, amelyet az elbeszélés ugyancsak szimultán gyakorol és parodizál.

E kettős elbeszélői stratégiának egyik szembetűnő jele a stilizálás. A narráció gyakran nagyon látványosan, mintegy eltúlozva alkalmazza az anekdotikus narráció kellékeit. A stilizálás révén a narrátor az azonosulás és az eltávolítás kettős mozgásával viszonyul saját anekdotikus elbeszélői modorához. (Ennek a kettősségnek a szereplők beékelt elbeszélésein belül az előadásmód teatralitásában találhatjuk meg a megfelelőjét. A beszédmód színpadiassága ugyanis, nem csupán az elbeszélői irónia jeleként értelmezhető, hanem játékos öniróniként is. Mintha a figurák részben egyfajta bohóckodásként, mutatványként fognák fel saját szereplésüket, fontoskodó, túlságosan is rituális múltidézésük némiképp önparódia-jelleget kölcsönöz megszólalásaiknak.) A narrátor és a szereplők e kettős viszonyulásának okát saját elbeszélő tevékenységükhöz abban látom, hogy az anekdotát a regény a múltidézés műfajaként fogja fel. Az anekdota az idővel szembeni védekezés narratív stratégiája, amelynek hiábavalóságát ugyanakkor nemcsak a narrátor, hanem a szereplők többsége is belátja. A boldogult úrfikor visszaidézését a mulandóság élménye, végső soron a halálra vonatkozó – többnyire beszédes hallgatásban megnyilvánuló – reflexió indokolja. Az ironikus gesztusokban részben e múltidéző stratégia kudarcra ítélt voltának belátása nyilvánul meg, részben az időnek kiszolgáltatott emberi állapot, a pusztulás groteszk komikuma.

Az anekdotikusság a múlt megidézésnek egy sajátos modalitása, amelynek sajátszerűsége abban jelölhető meg, hogy a haláltudatot egyfajta rezignált kedélyességgel ellensúlyozza. Egyoldalúnak vélem azt a megközelítést, amely a figurák rituális cselekedeteiben és anekdotikus történeteiben valamiféle leleplezendő élethazugságot lát; amely nem érzékeli a figurák múlandóság felé forduló csöndes reflexióját, s úgy mutatja be őket, mintha naivan vagy önáltató módon valóban elhinnék: az anekdotákba menekülve végleg megfeledkezhetnek az időről. Ez a meg-

közelítés nem számol azzal, hogy mindaz, ami a Bécs városához címzett söröző-ben Pista úr asztaltársasága körül történik – eltekintve a hercegek megjelenésétől – a szokásos „durchmarsok" rituális ismétlése. Az asztalbontás, a szétszéledő vendégek elé időződő magány és életunalom ugyanúgy a jól ismert ismétlődések sorába tartozik, mint a pincér leckéztetése vagy a vendéglős hergelése. Amit a Bécs városához címzett söröző-ben látunk, olyan játék, amelynek hátterét mindig a haláltudat és az emberi élet jelentéktelenségének érzése adja.[16] Minden hecc és anekdota erre a léthelyzetre adott reakcióként értelmezhető. Pista úr bölcsessége abban a szemléletmódban rejlik, amely az emberi élet jelentéktelenségének tudatában is kedvet tud adni az élethez. Teátrális, komikus bölcselkedését ezért egyszersmind bölcs belátásként is pozícionálja a narratíva: „Ide nézzetek, barátaim, ahol a két szemgödör, a két könnygödör, a szomorúság árkai között a kiemelkedő orrcsonton a jó bornak, a ritka önfeledkezésnek, a megnemesedett jókedvnek, az aranyos bölcsességnek kell jelentkezni, pirosan, mint a nap…" (193.)[17] A mulandóság érzésén úrrá levő pillanatnyi önfeledkezés a hipotetikus szerző megközelítésében nem gyávaság vagy hazugság, hanem képesség. A melankóliával átitatott kedélyesség a végesség rezignált elfogadása mellett is megteremti az öröm átélésének lehetőségét. A kedély az emberi lét végessége fölött érzett tompa egykedvűség meghaladása, létünk marginális természetének kinevetése. A narratíva szembe állítja egymással Stranszki[18] és Pista úr alakját, erre utal az a megoldás is, hogy Kacskovics úr a Végszóban ezt kérdezi a Vájszné kiszemelt utódjától: „Elvállalja Vilma kisasszony? Stranszkit és az elnököt?" (258.) Aki belép ebbe a világba, amelynek szinte egyetlen „története" az idő múlásának érzékelése, annak két beállítódás között kell folytonosan választania: az állandósult örömtelen egykedvűség és a pillanatnyi örömöt, a pillanatnyi önfeledkezést megcélzó anekdotázó, heccelődő bohóckodás között. Aki ehhez a világhoz tartozik, aki azonosul a Bécs városa vendégeinek létszemléletével, a két állapot közötti ingadozásban tölti el az életét.

A kedélyes hang, a mesterségesen kreált tréfák olyan gesztusok, amelyek a végesség élményén való időleges felülkerekedést, a halálfélelem és az életunalom érzelmi meghaladását célozzák. Ezért – ismét Kosztolányi versével teremtve kapcsolatot – az anekdota kedélyességéről is elmondható, hogy „komor e vígság". Meggyőződésem szerint nincs akadálya annak, hogy a regényalakok, illetve az elbeszélő haláltól elfordított tekintetét, tréfában és kedélyességben kedvét lelő mentalitását az *Esti Kornél éneké*ben megjelenő paradoxonok párhuzamaként közelítsük meg. Bár a regényben nem jut szerephez a heroizmusnak semmiféle változata, így sem Pista úrnak, sem a narrátornak nem jár ki a „hős" minősítés, de mind a regényfigurák többségéről, mind a narrátorról elmondható, hogy olyan (narratív) magatartást képviselnek, amelynek lényege a halálarcot elfedő víg álarc. (Bár a halál inkább egykedvűen szemlélt, ismerős és unalmas figuraként, semmint rémként jelenik meg előttük.)

A narrátor és a szereplők közös vonása a hangsúlyozott elbeszélőkedv, amely azonban nem egyszerűen az örökölt anekdotikus eszköztár kötelező kelléke. A szereplők azért rivalizálnak egymással, azért vetekednek az elbeszélés jogáért, mert – az alkohol mellett – ennek az elbeszélő tevékenységnek a hatására tudnak

feloldódni, az elbeszélőkedv teszi képessé őket arra, hogy átéljék a melankolikus életöröm rövid pillanatait. Ezért valóban „létkérdés" számukra az elbeszélés, a szólás lehetőségének megragadása és megtartása. Az anekdotikus előadásmódnak ez a változata – legalább is a szereplők esetében – nem annyira szórakoztatni, mint inkább szórakozni akar. A másodlagos elbeszélők legfontosabb célja nem a többiek, az asztaltársaság közönségének mulattatása, hanem az elbeszélő saját mulatsága. A beszéd kitölti az idő üres és fenyegető közegét, pillanatnyi értelmet ad az egyébként céltalan életnek. Az elbeszélés során átélhetővé válik egy sohasem létezett, fiktív világ, melybe mindaddig át lehet lépni, amíg tart az „előadás". A szereplők azért is türelmetlenek vagy érdektelenek olykor egymás elbeszéléseit hallgatva, mert mindegyikük a maga saját fikcióját igyekszik megteremteni, így az elbeszélt boldogult úrfikorok a múltidézés közös gesztusa ellenére törvényszerűen eltérnek egymástól, mivel – ahogy a Vilma kisasszony táncához fűzött narrátori kommentár fogalmaz – „[m]indenkinek van külön mennyországa". A szereplők vonakodnak egymás fikciójába belépni, ezzel az anekdota elbeszélőjének és közönségének hagyományos kollektív egysége felbomlik, a közösség bizonyos értelemben atomizálódik.

A szereplők anekdotikus történeteinek kétes hitelére mind a narrátor, mind a többi szereplő gyakran tesz utalást. A regényalakok egy része azzal az elbeszélői stratégiával él, hogy érdektelen és szürke történésekből igyekszik emlékezetes anekdotát teremteni. Ezt az eljárást talán a legszemléletesebben Podolini Lajos Fajkis bodegájáról szóló elbeszélése képviseli. Mások teljességgel hihetetlen dolgokat adnak elő, mint a borbély, aki szeretője, a „grófnő" arcán található kihajtható fedelű szemölcs mögött rejtőző, csigavonalban feltekert méteres szőrszál esetével igyekszik lenyűgözni hallgatóit. Maga az elbeszélő is bekapcsolódik az anekdoták létrehozásának kollektív játékába. A későbbi elbeszélésekre tett utalások is az anekdotaképzés folyamatát állítják előtérbe, s mint a történtek első számú elbeszélője tulajdonképpen maga a narrátor indítja el ezt a folyamatot. Az elbeszélés nemcsak a szereplők előadásának megbízható voltát kérdőjelezi meg játékos iróniával, hanem saját hitelességét is szándékosan gyanúba keveri – elsősorban a herceg alakja köré szövődő események előadása során. Nem pusztán azért, mert még a narratíva teremtette világ keretei között is igencsak valószínűtlen, hogy a Bécs városához címzett fogadóba betérhet egy hercegi rangú szereplő, különösen a velszi herceg; hanem azért is, mert a narrátor folytonosan felhívja az olvasó figyelmét a történések meglepő, sőt boszorkányos voltára: „Ámde a váratlan elcsendesedésben most ismét olyan dolog történt, amelyre senki sem volt elkészülve, mint általában ez a nap a meglepetések, az ördöngösségek napja volt" (247.)[19] Az ilyen és ehhez hasonló metaleptikus gesztusok révén a narráció tudatosan lebegteti a történtek státuszát: szándékosan kétségek között tartja az olvasót, hogy a regény világának vonatkoztatási rendszerében a táncjelenetben csúcsosodó eseménysort a „megtörtént történet" fikciós sémája vagy a saját kitaláltságát hangsúlyozó történet fikciós sémája szerint olvassa. Az események elbeszélése így hasonlóvá válik a többi szereplő anekdotáihoz, amennyiben kétes hitelűnek mutatkozik. A narrátor egyfelől hangsúlyozni látszik saját történetmondói hitelét, amikor a Bécs városában történtek más elbeszéléseinél autentikusabbnak állítja be saját előadását,

másrészt azonban játékosan provokatív jelzéseivel rendre meg is kérdőjelezi az események „hiteles" voltát.

Az olvasóhoz forduló, szándékosan zavart keltő megjegyzések mellett ugyancsak a történet kitaláltságának, nem „valós" voltának jelzéseként értelmezhetők a narrátor „önkényes" ötletei, amelyek a cselekmény alakításában jutnak fontos szerephez. Az elbeszélő a táncjelenet valcereinek leírása során egy hasonlattal él, melyben feltűnik a kucséber alakja. Alig fejeződik be ez a múltat idéző kommentár, a regény cselekményidejében nyomban feltűnik e jellegzetes hajdani foglalkozás egyik képviselője. A narrátor az emlékek idejéből hirtelen előlépteti a kucsébert, mintegy jelezve: úgy alakítja a cselekményt, ahogy kedve és hajlamai diktálják. A hasonlatból előléptetett figura valószerűtlenségére egyébként egy rövid elbeszélői megjegyzés is felhívja a figyelmet: „A valcerek azonban egymás után jöttek a zongora felől, mintha valamely régi szellemalakok lengenék körül a lovagot, akiknek mulattatására ezen zenei áldozatot hozta. Az Uff király, a Bőregér, a Hoffmann meséi valcerei közben olyan valcerek is elandalognak, amelyekhez csak egy »zöld bécsi kocsmát« lehet elképzelni, ahol még mindig petróleummal világítanak esténkint, és kucséber várja, mikor kerül végre sor az ő kosarára is, amikor előléphet. / És a kucséber belépett a kocsmaajtón. / Teljes valóságában, amint a kucsébert a fantáziában el lehet képzelni." (239–240.) A narrátor játékosan jelzi: saját elbeszélésének keretei között szabadságában áll a múlt bármely jellegzetes alakját felidézni. Hasonlóan játékos megoldás a herceg színre léptetése, amely nem csupán az álherceg korábbi bevonulása révén jelzi a megismétel cselekményelem kétes valószerűségét, hanem azzal is, hogy a szereplők egy részének dédelgetett álmait váltja valóra.[20] A narrátor olyannyira omnipotens, hogy éppen ezzel hangsúlyozza a narratíva fikcionáltságát. A szereplők a velszi hercegre vágynak, ezért az elbeszélő játékos (ön)iróniával odavarázsolja a cselekmény jelenébe kívánságuk tárgyát. Ez a mozzanat ismét egymáshoz közelíti a narrátor és Kacskovics úr szerepkörét: míg előbbi saját emlékezésének idejéből hozza át a kucséber alakját a cselekmény jelenébe, Kacskovics az elnök úr elmélkedő visszaemlékezésében említett butéliákat teremti elő, és bocsátja az asztaltársaság rendelkezésére. A kétes hitelű táncjelenttel az elbeszélő a szereplőket anekdotikus történetek előadóiból egy klasszikus anekdota szereplőivé teszi: az öntudatos Vilmosi Vilma visszaadja a herceg ajándékát, mert egy férfitól csak karikagyűrűt fogadhat el. Azaz: ha nem jegyzi el a herceg, decens nő létére vissza kell utasítania az ajándékot. Az elbeszélő beteljesítette szereplői vágyait: az anekdotikus múlt felidézőiből egy a jelen időben történő anekdota részeseivé tette őket.

Ezzel a váltással hozható összefüggésbe az elbeszélés tempójának átalakulása. A regény korábbi értelmezései – különösen Fülöp Lászlóé – meggyőzően mutattak rá a lelassított előadásmódnak a narratíva jellegét meghatározó szerepére. Ugyanakkor az események felgyorsulásával a táncjelenet elbeszélésének tempója is felgyorsul. A regény az időtlenség mellett az illékony pillanatnyiságot is színre viszi. A narratíva időstruktúrájában e két kategória játszik meghatározó szerepet, a folyamatszerűség elve – Krúdy más regényeihez hasonlóan – nem formálja számottevő mértékben a regény időszerkezetét. Mindez azzal is összefüggésbe hozható, hogy a szöveg időviszonyait a szereplők és az elbeszélő állandósuló múltidézése, vala-

mint a szereplők álmait valóra váltó narrátori beavatkozás nyomán a múlt időleges visszatérése, pillanatnyi érvényű jelenné válása alakítja.

Krúdy regénye az „apróságokból van összetákolva az ember élete" elvének jegyében anekdotikus fragmentumokból építkezik. Ezeket a töredékeket azonban hibátlan kompozíció fogja össze, ami rácáfol arra az előítéletre, amely szerint az anekdota szükségszerűen szétzilálja, esetlegessé és ötletszerűvé teszi a nagyobb lélegzetű epikus szerkezeteket. A *Boldogult úrfikoromban* az újabb és újabb szereplői körök felléptetésével, a fikcionáltság jelzéseinek folyamatosan erősödő szignáljaival, valamint a múlt jelenné változtatásának narrátori „deus ex maichiná"-ja segítségével elkerüli a repetitivitás egyik legnagyobb veszélyét, a poétikailag motiválatlan, funkciótlan önismétlést, amely az olvasói érdeklődés csökkenését idézheti elő. A *Boldogult úrfikoromban* az anekdotával folytatott játékot egy virtuóz megoldással keretezi. Az ajtaján dörömbölő „szerelmesek" okozta hangzavarban Kacskovics úr megszabadul kínzó álmatlanságától, s hosszú idő óta végre ismét mélyen alszik. A regény ezzel az anekdotikus kerettel, ironikus gesztussal erősíti meg az apróságokból felépülő élet gondolatát, hiszen a regényzárlat akár úgy is olvasható, hogy mindaz, ami a regény cselekményidejében történt csupán egy – nem túlságosan jelentős, de nem is teljesen jelentéktelen – célt szolgált: hadd tudjon zavartalanul átaludni Kacskovics úr legalább egyetlen éjszakát. Ugyanakkor ez a játékos, anekdotikus keret nem kísérli meg oksági elven alapuló elbeszéléssé szervezni a narratíva egészét. Nincs szó arról, hogy a regény egy nagyra növelt, kitágított anekdota révén igyekezne átfogó cselekményszerkezetet teremteni. Az apróságok apróságok maradnak, s a nagyszabásúval szemben tanúsított szkepszis miatt nem is igyekeznek átfogó egésszé kerekedni.

JEGYZETEK

1. Kelemen László, *Krúdy Gyula,* Magyar Irodalomtörténeti Intézet, Szeged, 1938, 67.

2. Dolgozatom itt közrebocsátott változatából terjedelmi okok miatt elhagyom a recepciótörténet vonatkozó fejezetének részletes áttekintését, amely az eredeti verzióban a most közölt szöveggel közel azonos terjedelmű.

3. Vannak, akiket az egész város ismer: „Pista úr (akit az egész városban így neveztek)". (136.) A vezetéknevet helyettesítő keresztnév már önmagában is jelzi a viszonyok patriarchális voltát. Az ismerős és az idegen külön kasztot alkot a sörházban. A borbélyt például így provokálja az asztaltársaság egyik tagja: „Uraságod talán idegen? – kérdezte a kötekedő borbélytól, amely kérdéssel egykor Kossuth Lajos halála napján a jogászok kitessékelték az operaházból a színházlátogatókat." (167.) Az idegenek gyanúsak a törzsvendégek szemében, ezért az urakat jól ismerő hordár elővigyázatosságból „éppen az ajtó mellett helyezkedett el, hogy az »idegen vendéget« szemmel tartsa." (183.) Pista úr hosszú ideig gyanakvóan mustrálja a „trafikos vendégei[t], azok[at] a bizonyos idegenek[et]," (200.) még azzal is meggyanúsítja a herceg társaságát, hogy nem mások, mint vándor miskárolók.

4. Itt és az alábbiakban a következő kiadásra hivatkozom a főszövegben zárójelben megadott oldalszámokkal: Krúdy Gyula, *Etel király kincse. Regények* (Krúdy Gyula művei), Szépirodalmi, Bp., 1981.

5. Hasonló szöveghelyek: „Vájsz úr elhárító kézmozdulatot tett, mondván, hogy ismeri ő is azokat a bizonyos Reding Iteleket és Tell Vilmosokat, de úgy tudja, hogy azok is megisszák a frissen csapolt söröket, márpedig a friss csapolás ideje nyomban megérkezik, amint a portás úr megtiszteli asztalát, hogy annál helyet foglaljon" (211.); „az omnibusz régebben említett, tiszteletre méltó portása, aki időközben a »családi asztalhoz« telepedett" (219.); „a portás a »családi asztalnál« üldögélő Placot is a »személyzethez« számította, és ugyanezért bizalma volt hozzá" (220.).

6. Vagy másutt: „A jó szomszédoknak össze kell tartani, ez mára kötelessége a magunkfajta »régi embereknek« – felelt az Andrássy úti trafikos." (198.)

7. Irma úr így szaval egy alkalommal: „egyek leszünk valamennyien a hatodik kerületben". (261.)

8. Kompolthy Zsigmond, *A rejtőzködő fõmű,* Életünk, 1986/2, 165–166.

9. Például: „mit tud a pájsli" (142.) ['mennyire ízletes a szalontüdő']; „muszka kaviár (149.); „– Hajtsunk tovább, Sánerl »fáma vájta« – ismételte bomba hangon azt a pesti szólást, amelyet a kackiás fiákeresek hoztak divatba." (167.); „brúderkáim" (174.); „Vagy mint pesten mondják: a »tranglírozáshoz?«" (183) ['akasztáshoz']; „– Vlaszeng« – felelt most régi pesti humorral az Andrássy úti trafikos – »valószínűleg.«" (202); „Egyszóval mit »erdőzzek itt«: olyan »cirkusz« kerekedett" (203.); »kimegyek a divatból« (207.); »Gemacht luktos«, vagy magyarul: »jól csináltad, kedves mester!«" (208.); „– Ámde van itt egy fontosabb kérdés, amelyet nem tudok magamban sehogy se megmagyarázni. »Amit nem tudok magamban összeadni« – amint Pesten mondanák." (227.); „nem tudom magamnak megmagyarázni ezeket a »linci fiúkat«" (228.) ['előkelő úriembereket']; »vitte a hangot« (230.); „a »Markóban«" (230.) ['a Markó utcai fegyintézetben']; „Leteszi egy napon a »kulcsokat«" (233.) ['elpatkol']; „a fartőnek a vége, amit »serclinek« is mondanak" (233.); »mitmaholt« (236.) ['szenvedett'].

10. Ilyenek például: reszkírozott (110.) ['szentelt, áldozott']; pasasérok (127.); el volt intézve a produkció (131.); nem nagy kunszt (142.); krakéler (166); acélstrimpfli (172.) ['acélpersely']; überciher (171.) ['felöltő']; spekulál (198.), pesti policáj (198.); makk disznó (200.) ['makk ász']; böftök (235.) [bifsztek]; kaucsukgallérba pakolt, duzzadt tábornok (243.).

11. Vö: »spéci« (167.) ['alak, pofa']; »kübli« (172.) ['pezsgősvödör']; »speizcetli« (202.) ['étlap']; »kinyissa a száját« (213.) ['veszekedésbe kezdjen']; »ebben az életben« (213.); „ötven és hatvan között »laboráló« úriember volt" (216.); „szinte a »láb alá« zongorázott" (242.); „Vájsz »megveszett«" (245.); »heccmeisterség« (254.); »megölné a rézkígyót is« (258.); „a törzsvendégek »maltretirozása« (258.) ['inzultálása'].

12. A Pista úr elbeszélői szerepkörére vonatkozó recepcióbeli megállapításokat legfeljebb azzal egészíteném ki, hogy Pista úr egy alkalommal olyan elbeszélésbe fog, melynek ő maga az egyik főszereplője. A Plac rendőrségi afférját szellőztető előadásában saját magáról harmadik személyben beszél, azaz ugyanazt a formát választja, amelyben a regény auktoriális elbeszélője Pista úr és asztaltársasága viselt dolgait előadja. Vö. 171–172.

13. Például: „A nőknek külön véleményük van a férfiakról, de ők rendszerint titokban tartják a mondanivalójukat." (116.) „Okos asszony volt; igen jól tudta, hogy a szemrehányás fáj legjobban a férfiaknak." (253.) „Nem lehet cserbenhagyni egy asszonyt, amikor második fiatalkorát éli." (245.) Az anekdota komikus hangoltságának megfelelően ezek az élettapasztalatot megfogalmazó mondások többször humoros hatásúak: „(Vidéki ember pesten általában mindig a minisztériumba jár.)" (125.) „(Minden embernek a maga foglalkozása szerint működik a fantáziája.)" (153.) „Csak egy asszonynak lehet annyi bátorsága, hogy inkognitóban utazó uralkodó hercegek és tábornokok jelenlétében így »kinyissa a száját.«" (213.).

14. A most bemutatotthoz hasonlóan szintén a kocsmabeli életre vonatkoznak az alábbi életbölcsességek: „(Vannak ilyen fajtájú pincérek, akik első pillantásra vonzzák magukhoz a vendégeket. Mindig akad valamely megbeszélni való közös témájuk; ha más nem: egy lóversenyújság a zsebekben, amelynek hírmondásait megbeszélni lehet. Úgy vagyunk az ilyen pincérszerelemmel, mint bizonyos nők a macskákkal, amelyek az egész környékről felkeresik a bizonyos nőket, ha valahol megtelepednek.)" (234.) „Tudják azt jól a régi kocsmajárók, hogy vannak a borongásoknak olyan percei, amikor valamely nagy kő nehezedik az ember szívére, és valósággal megkönnyebbülést okoz a fizetővel való értekezés?" (259.)

15. Egy másik szöveghelyen a söröshordó csapolása indítja az elbeszélőt hosszas, anekdotikus kommentárra: „A »fejedelmi« asztalnál ezután bizonyos ünnepélyes csendesség támadt, mert halfogyasztás közben nemigen szoktak beszélgetni még a szószátyárok se. És éppen ezt a gyönyörű kocsmai csendet használta fel odakünn a söntésben Vájsz úr, a vendéglő tulajdonosa, hogy intézkedést tegyen új söröshordó megcsapolására. Nagyot puffantott a csaposlegény… Némelyek azt mondják, hogy nem szeretnek olyan vendéglőkbe járni, ahol a vendéglős és pincérei tolakodóan udvariaskodnak. »Nem azért megyünk a 'Fogas'-ba, a 'Kék Dunába'-ba vagy az 'Adriai hajó'-ba, hogy a vendéglős, addig bosszantson kérdéseivel, amíg egy halszálka szerencsésen a torkunkon akad.« – mondják az ilyen vendégek, akik még azt sem szeretik, ha a dologtalan pincérek szélvészként sürgölődnek, hogy használhatóságukról minden nap tanúságot tegyenek. De még nem akadt olyan vendég, aki idegességében lár-

mát csapott volna azért, hogy váratlanul nagyot puffant a söröshordó valahol a szomszéd szobában. A »Bécs városá«-hoz címzett vendéglő tulajdonosa tehát nem követett el ostobaságot, amikor előkelő hallgatásba merült vendégeit ily kellemes módon riasztotta: »Nálam nincs zenélő óra, hogy a Radetzky-marsot játsszam« – mondta ugyancsak évek múlva." (218–219.)

16. A halálra tett utalások átjárják a regény egész szövegét. A narrátor szólama a hóesés kapcsán asszociál a halálra: „A Király utcára nyíló ablaktáblák mögött ugyanis mind sűrűbben rengő–ringatózó hóesés keletkezett, néha olyan nagy pelyhet is mutatkoztak, amelyek bizonyára valamilyen meggondolandó üzenetet is hoztak magukkal a szép másvilágról." (173.) A hordár azzal védekezik a pálinka megdézsmálásának vádja ellen, hogy a boltos a sajátjából kínálta meg: „– Ő megkínált engem, de nem ebből az üvegből, ő azt mondta, hogy mielőtt elvinne a halál angyala, igyak egy pohár pálinkát útravalónak" (179.); „A »Szerkesztő« halott kislánya ujjáról vette emlékbe a gyűrűt, mielőtt arra a koporsófedelet rászögezték volna." (188.) A borbély ilyenformán számol be mesterségének különös körülmények között történt elsajátításáról: „Hát én holt embereken tanultam meg borotválni, ha megengedi excellenciád." (193.) Vájsz úr így jelzi a pontos időt: „Már temetésekre harangoznak a Teréz-templomban." (221.) Dallosi ekként elmélkedik, amikor a Dorottya napot bejegyzi naptárába a hivatalos „duchmarsok" közé: „Az ember csak egyszer él, és a túlvilágon amúgy sem tarthatja meg az ünnepeket." (228.) A regény utolsó, 10. fejezetében megszaporodnak a szereplők halálra vonatkozó utalásai. A beszédes nevű Kriptai úr az elnök rendelkezése ellen berzenkedve hozza szóba: „Jól van. Kimegyek az udvarra egyet járni, de azt ne kíván tőlem, elnök úr, hogy hazamenjek, mert ha ma hazamennék, totáliter az ajtókilincsre akasztanám magamat, ha azt esetleg a szállodás feledékenységéből zárva találnám." (256.) Lovag Tokiót is az öngyilkosság gondolata foglalkoztatja: „Mert ha ő egyszer istenigazában gondolkozni kezdene… ha leülne az ágy szélére, és elkezdené hosszadalmasan nézegetni »bandazsírozott« lábait, amelyek már akkor megrokkantak, mielőtt bármely »klasszikus versenyben« megpróbálkozhatott volna velük… ha forgolódni kezdene az ágyban, hogy megtalálja azt az oldalt, amely oldalon a legtöbb levegőt kapja a szíve… ha úgy tenne, mint más szerencsétlenek, akik a faliszőnyeg cifraságait kezdik nézni, és apránkint megállapítják magukban, hogy felkeléskor is gyógyíthatatlan fáradtak lesznek, mert halálosan betegek már évek óta… ha csak egy-két percre megfeledkezne a lovag például a »Vörös Májerről«, akinek csövekből van összerakva a gégéje, a tüdeje, a gyomra és a többi része, igaz, hogy ezüstcsövekből, és a vörös Májer mégis tud örvendezni a lovagnak, amikor majd megint futnak a lovacskák a pesti gyepen, és az ember személyesen láthatja Batthyány elemért, Csekonicsot, és Pejácsovicsot, mint ahogy az ezüstcsövű Májer ezért gyűjtögeti már télen a forintocskákat, ezért keresi a zálogházi emberek barátságát, ezért kártyázik hamisan a kávéházban… mondjuk, ha nem gondolna a lovag a vörös Májerre lefekvéskor: megtöltene egy vadászpuskát a legfinomabb francia pezsgővel, és úriember módjára szájába lőhetne a Kamaraerdőben." (257–258.) Plac hazaindulása is halálra való reflexióval kapcsolódik össze: „Plac öntudatos ember volt, tisztán látta a helyzetet, hogy ő már innen csak egyenesen hazamehet, haza, abba a reménytelenségbe, ahol nem várakozik rá senki, legfeljebb a halál. […] Nem volt melankolikus, nem volt mérges, csak olyan egykedvű, aki leszámolt mindennel a világon." (265.)

17. Hasonló tartalmú, semmit mondónak tetsző, de mégis érvényesnek beállított életbölcsességet fogalmaz meg Kacskovics úr, a másik olyan szereplő, akinek szereplői pozícióját ugyancsak az első számú elbeszélő „íróí" szerepköre felé mozdítja el az elbeszélés: „Nem kell búsulni, Vájsz barátom, még hosszú az élet, még várnak ránk vidám napok is." (265.) Ez a vigasztalás ismét az öröm rövid időszakainak ígéretével (napok vs. élet) igyekszik kedvet teremteni az élethez. E látszólag jelentéktelen megállapításoknak az ad mélyebb értelmet, hogy a nagyobb igényű életprogram lehetetlenségének tudatában tér vissza az evidenciának tetsző életelvekhez. Ha az élet ezer apróságból van összefércelve, nagyszabású életelveket hangoztatni nevetséges nagyzolás lenne. Ezért – Kosztolányi versének szavait variálva – e laposnak tetsző bölcsességről elmondható, hogy mély ez a sekélység.

18. „És mégis, mégis az történt, hogy a konok törzsvendég megérkeztével, letelepülésével, elfogyasztott sörével vége lett a kedélyességnek a »Bécs városá«-hoz címzett vendégfogadóban / Stranszki megitta a jókedvét mindenkinek. Ő volt a végzet embere. Ő volt a balsors, a bánat, a kiábrándulás." (252.)

19. Hasonló szöveghelyek: „(mert hiszen ez a farsang végi nap csupa meglepetéssel szolgált)" (196.); „Az élet néha megismétel ilyen meglepetéseket az álruhás hercegekkel és kísérőikkel, akik a közvélemény szerint már csak nagyon régi színdarabokban játszhatnák szerepüket, ha még akadna

színház, ahol ily színdarabokat játszanak – pedig ebben a percben még komolyabbra fordult a »Bécs városá«-hoz címzett vendégfogadóban ismétlődő régi színdarab." (210–211.); De ekkor nyílott a »Bécs városá«-hoz címzett vendéglő ajtaja, mint már annyiszor e történet folyamán, előzetesen és később is – és egy »arkangyal« lépett be rajta, mint későbbi években erről az eseményről megemlékeznek azok a nők és férfiak, akik a jelen szenvedései elől a múlt idők képzelt örömein vigasztalódnak." (211.); „Az olvasó bízvást azt gondolhatná e helyen, hogy most már elérkezett az időpont, amikor többé egyetlen üres szék sem maradt a »Bécs városá«-hoz címzett vendéglőben, együtt vannak mindazok, akikről Pesten általában beszélni szokás, más szóval azok a vendégek, akiknek névsora azt mutatná, hogy emeljék a díszét, hírnevét egy vendéglőnek. De nincsen olyan szénásszekér, amelyre még ne férne egy villával." (232.)

20. „[A] vendégszobában az Öregpincért vették munkába az elbizakodott uraságok. (Ugyan kinek ne volna kedvére megtáncoltatni egy szolgálatkész öreg embert, aki a sors kiszámíthatatlansága következtében a »Bécs városá«-hoz címzett vendéglőbe került, és ott a vendég nélküli hosszú délutánokon, valamely homályos sarokban arról álmodozott suttyomban, hogy nagyúri vendégek érkeztek a »házhoz«, akiket fiatal korában kiszolgált – eljött a velszi herceg Pestre, vagy legalábbis a fia, hogy átnyújtsa azt a melltűt, amelyet valaha az Öregpincérnek a »Kékmacská«-ban ígértek, ha a vendégeket figyelmesen kiszolgálta!)" (141.)

„Sok átvirrasztott éjszakának kellett elmúlni, amíg egy különben egészséges ember (a pincéri szolgálatban) ilyen »mágnásos« kopaszságra szert tehet. A velszi hercegnek volt ilyen kopasz a feje, amikor pesten járt." (191.)

Egy másik szöveghelyen a borbély hozza szóba a velszi herceget: „Én tudniillik darab ideig pártfogója voltam a hazai színművészetnek is, az ember mindent megpróbál, ha nincs özvegy édesanyja, árva testvérkéje, aki a jó útra, a takarékosságra, a téli tüzelőfára, a stafirungra emlékeztesse. Az ember úgy él, mint őfelsége, a velszi herceg." (183.)

Irma úr szólamában is előfordul egy rövid utalás a velszi hercegre: „Ezek a mostani divatgallérok, ezek a kikeményített »Pince of Wales«, »Lord Derby«, »Exotique«, »Takova« és más nevű gallérok ugyanis, csak a szakállát dörzsölik az embernek, de arról nem gondoskodnak, hogy a nyakat teljesen elzárják, a gallérrésen át minden bacilus, por, piszok, légy, pók, bolha bemászhat az ember ingébe." (199.)

VERES ANDRÁS

Németh Andor megtérése Kosztolányihoz

A 70 éves Szegedy-Maszák Mihálynak ajánlom.

Talán nem túlzás a Kosztolányi-recepció egyik legérdekesebb fejezetének tekinteni Németh Andor írásait, aki a *Nyugat*ot ugyan idejétmúltnak tartotta,[1] és Kassákhoz állt közel, ám rendkívüli érzékenysége és nyitottsága hozzásegítette ahhoz, hogy klasszikus és modern irodalmi jelenségekről egyaránt képes legyen megértő és időtállónak bizonyuló véleményt formálni. Az 1950-es évek elején írt emlékiratában Németh Andor megemlíti, hogy megmagyarázhatatlan bizalmatlanságot érzett Kosztolányival szemben: „Itt kell megemlítenem még egy tulajdonságomat. Bizonyos igen jelentős férfiakkal szemben való tartózkodásomat […] Ezek között voltak olyanok, akik egyenesen keresték a barátságomat, például Lukács György vagy Kosztolányi Dezső, én viszont elzárkóztam közeledésük elől. Ez odáig ment, hogy mikor például egyszer Kosztolányival telefonon kellett volna beszélnem, elváltoztattam a hangomat, hogy ne ismerjen rám. Ennek a magatartásomnak nem tudom a magyarázatát."[2]

Csakhogy nem biztos, hogy kései állítását készpénznek lehet venni. Hiszen Németh Andor azokról, akik igazán közel álltak hozzá, novellát (is) írt – kizárólag azokról (ami nem feltétlenül jelenti azt, hogy valamennyit nagy művésznek tartotta volna) –, így Somlyó Zoltánról is írt novellát, Karinthyról, József Attiláról, Kuncz Aladárról és Thomas Mannról is. Kosztolányiról pedig az a novella szól (*Két derengés között*, *Az Ujság* 1937. május 16-i számában jelent meg), amelyben a felesége a nagy íróhoz megy reggel, hogy az a gépbe diktáljon neki. Inkább csak egy hangulatképről van szó, de azt mindenképpen jelzi, hogy Németh számára Kosztolányi nemcsak kritikai tárgy volt, hanem emberileg is közel állt hozzá.[3]

Németh Andor recepciójának érdekességét mindenekelőtt az adja, hogy kezdetben korántsem rajongott Kosztolányiért, sőt súlyos morális fenntartásai voltak vele szemben, később azonban nemcsak megbékélt vele, hanem egyre inkább az író hatása alá került, akinek életművét *folyamatos művészi emelkedésnek* látta: „A Kosztolányi-művek egymásutánja így is ritka példája egy egyre magasabbra törő művész proteusi megújulásainak. Pályafutása során még a legfejlettebb ízlést képviselő kritika is úgyszólván fenntartás nélkül ünnepelte; önmagának kellett korrigálnia ízléseltévelyedéseit."[4] Lehet, hogy „a legfejlettebb ízlést képviselő kritikán" Németh (legalább részben) magát is értette, és arra célzott – egyébként alaptalanul –, hogy saját kritikusi gyakorlata sem bírta a tempót Kosztolányi művészi megújulásaival. Annyi bizonyos, hogy őt az „egyre magasabbra törő" írói teljesítmény térítette meg.

Itt csak a fő stációit mutatom be Németh megtérésének.[5] Kosztolányival korán személyes ismeretségbe került: Németh Andor *Veronika tükre* című egyfelvonásosát 1913 áprilisában mutatták be, és egyik szereplője Harmos Ilona, Kosztolányi felesége volt, Kosztolányi pedig föltehetően cikket írt a bemutatóról, név nélkül.[6] De nem foglalkozott Kosztolányi korai műveivel, talán azért nem, mert *A szegény kisgyermek panaszai* szecessziós-biedermeres világa távol állt tőle.[7]

Csak 1920-ban, bécsi emigrációja idején írt először Kosztolányiról, a baloldali *Bécsi Magyar Újság*ban, ezekben a cikkeiben a Szabó Dezső és Kosztolányi Dezső között kirobbant vitát ismertette és értékelte.[8] Kosztolányi 1919 őszén egyik szervezője a Szabó Dezső vezetésével alakult Magyar Írók Nemzeti Szövetségének,[9] majd 1919 végén a berendezkedő keresztény-nemzeti kurzust harcosan támogató *Új Nemzedék*nek lett belső munkatársa, s annak hírhedt, vitriolos-epés hangon vádaskodó glossza-sorozatát, a Pardon rovatot szerkesztette és részben írta. (A rovat névtelenül megjelent cikkeit föltehetően többen írták, de szerkesztőként őt terheli felelősség valamennyi cikk megjelenéséért.) Érthető, hogy a baloldal táborában árulásnak ítélték a korábban liberális elveket valló, szabadkőműves lapba író és páholytag Kosztolányi azonosulását új lapjának liberális-, szabadkőműves- és zsidóellenes álláspontjával.

Ugyanakkor Kosztolányi hű maradt a *Nyugat*hoz, s részben ez váltotta ki ellene Szabó Dezső goromba támadását. Szabó Dezső a *Nemzeti Újság* 1920. október 31-i számában megjelent nyilatkozatában kétkulacsosságot vetett Kosztolányi szemére: „Először is az emberről beszélek, erről a csupa-gerinc, csupa-harc, örökbuzgó keresztényről. Ha túl szenvedélyes antiszemitizmusának indulatos eszközeit nem is tartom célravezetőnek, de harcos értékét a keresztény táborban nem lehet

eléggé elismerni." Maró gúnnyal szólt arról, hogy míg nappal Kosztolányi újságírói körben kifakad a zsidók ellen, otthon mégis öt zsidóval vacsorázik együtt – nyilván azért, hogy „a sémi faj érelmeszesedését elősegítse".

Kosztolányi hasonló iróniával nyilatkozott Szabóról, és *Az elsodort falu* megsemmisítő stíluskritikájával válaszolt a támadásra.[10] Nemcsak a *Nyugat* állt ki Kosztolányi mellett, hanem az *Új Nemzedék* is. Németh Andor a ritka kivételek egyike, aki a két „pojáca" közül Szabót tartotta rokonszenvesebbnek, mert úgy találta: őszinte szenvedély vezérli, szemben Kosztolányival, aki „szívtelen, hideg, számító tudós és tudákos versművész", „minden ízében kulturált és fölényes ember", és „erkölcstelenül, hitetlenül s a maga igaz értékének pontos ismerésével mérgezi és fertőzi az olvasóközönséget".[11] *A pojácák* című cikkében Németh Andor még élesebben fogalmazott Kosztolányiról: „nagyanyja finom porcelánjai és az *Új Nemzedék* Pardon-rovatjai között nyilván csak jelentéktelen stíluskülönbségeket lát".[12] Éppen azért volt vele szemben szigorúbb, mert jelentős művészi tehetségnek tartotta.[13]

Németh Andor ezektől a kifejezetten *politikai célzatú,* pamfletbe hajló cikkektől jutott el később Kosztolányi műveinek irodalmi szempontú, értő olvasatához. Véleményének változása mindenkor követte a Kosztolányi-művekből általa kiolvasott változásokat.

Az első elmozdulást az 1921-es Nero-regény váltotta ki belőle, melynek címszereplőjét – szemben a legtöbb kortárs értelmezővel – nem azonosította Szabó Dezsővel, a könyvet szerzője önleszámolásként értelmezte.[14] Bár úgy vélekedik írásában, hogy a regény elismerése nem változtat Kosztolányi korábbi erkölcsi megítélésén (csak éppen „eltekint" attól), valójában a Pardon-korszak úgy jelenik meg itt, mint a mű *empirikus fedezete*: „Annyi igaz: hogy a Neró probléma, s vele együtt a Seneca felfogása nem születhetett volna meg: bizonyos eltévelyedések nélkül. Ezek az eltévelyedések nem tartoznak ezúttal ránk. Hogy súlyosan ítélendők-e meg, az szigorúan az etikus dolga. Művészileg: íme termékenyen hatott, mert létrehozta ezt a könyvet. Szenvedélyesebb és izgatottabb vádbeszédet más aligha fog mondhatni Kosztolányiról, mint amilyent Kosztolányi tart maga fölött a kötet némely oldalán. Hiszen odáig jut, hogy rossz költőnek érzi […] magát. Holott jó költő, illetve jó művész, sőt kitűnő művész."

Németh látszólag a művészi teljesítményt állítja szembe az író politikai-erkölcsi vétségeivel, valójában nyitva hagyja az erkölcsi kiskaput, amikor az önleszámolást helyezi középpontba. Sőt, maga a megközelítés is mindvégig *etikai szempontú* marad. Utóbb Németh úgy látta, hogy a Nero-regény mintegy *fordulópont* lett Kosztolányi pályáján, és a következő regényei egyre nyíltabban folytatják az író leleplező hadjáratát a múlt és közelmúlt magyar valósága ellen. Minthogy ennek tétjét súlyosabbnak ítélte, mint amit Kosztolányi húszas évekbeli lírája képviselt, Németh elsőként mondta ki, hogy prózaírónak jelentősebb, mint költőnek. (Kosztolányi líráját csak az 1928-as *Meztelenül* kötettől ismerte el jelentősnek.)

Németh Andor 1926 őszén tért vissza Magyarországra, tizenkét év után, s jóllehet mintegy újra kellett kezdenie pályáját, rendkívül gyorsan beilleszkedett a magyar irodalmi életbe.[15] Személyes kapcsolatba került Kosztolányival (s figyelemre méltó, hogy Kosztolányi is kereste Németh társaságát, pedig jól ismerte a *Bécsi*

*Magyar Újság*ban megjelent cikkeket), és kitűnő kritikákat írt jelentősebb műveiről. Ezekben már *az irodalmi-esztétikai szempont* dominál.

Az *Édes Anná*ról kétszer is írt. Az első, inkább csak a művet beharangozó cikkében[16] a regény naturalizmusát, illetve annak meghaladását emelte ki. Ugyanakkor a legtöbb kortárs kritikával szemben meg sem próbálta védeni a regényt a motiválatlanság vádjával szemben, mivel éppen a gyilkosság szándékos homályban hagyását tekintette az *Édes Anna* egyik fő értékének: „Ez a legújabb Kosztolányi-regény egy eszméletlen, buta kis cseléd története. Legalább azt hisszük, egészen a végső lapokig. Mert addig olyannak látszik, mint egy nagyon jó naturalista regény, amely mikroszkopikus pontossággal mutatja meg egy cseléd és legszűkebb környezetének életét. És ha valóban csak ennyi lenne ez a regény, akkor is oda kell állítani a mai magyar regényirodalom élére. Mert így is rendkívüli. Ez a regény azonban sokkal több, semhogy annyi legyen, mint egy rendkívül jó naturalista regény. A kötet legvégén ugyanis a regényíró egy hatalmas mozdulattal, igen, egy pirandellói gesztussal megcsóválja a realitások precíz szőnyegét, és ebben a villanásban kinyílik a mélység: most látod, ez nemcsak egy kis cseléd gondosan kirajzolt története volt, hanem a lélek olyan régióinak megközelítése, ahová regényíró még nem sok ereszkedett le velünk. […] Ez nem egy cseléd története volt, aki legyilkolja gazdáit, mert rosszul bántak vele – ez a lélektelenné tett gépember lázadásának története."

Újabb cikkében[17] valamelyest módosította álláspontját, „artisztikusan megcsinált, de homályos intenciójú regény"-nek nevezte, „melynek homálya rögtön felderül, mihelyt az író szubjektumából vizsgáljuk (innen nézve abszolút őszinte, írójával teljesen kongruens alkotás)". Lehet, hogy Németh olyasmire gondolt, amit kortársai közül Kárpáti Aurél írása fejtett ki legplasztikusabban, abból indulva ki, hogy a regény pontosan útba igazítja olvasóit, de nem belülről, hőse felől motivál, hanem kívülről. A gyilkossághoz vezető helyzeteket gondosan előkészíti és kiépíti, ám választott figurája, hőse alkalmatlan arra, hogy véghezvigye a tettet, mert soha, egy pillanatra sem ébred helyzete tudatára. Tehát nem Édes Anna gyilkol és áll itt bosszút a maga megsértett, lealázott, eltiport emberségéért, hanem az *író,* aki a szemlélt igazságtalanság ellen fellázadva, emberi méltóságában megbántva és felháborodva, hőse helyett maga szolgáltat kegyetlen igazságot.[18]

Németh Andor mindenekelőtt a magyar szépprózа szűkös hagyományaiból való kitörést ünnepelte Kosztolányi művében: „Hogy […] művészi jelentőségét érdeme szerint méltassam, meg kell néhány szóval emlékeznem a magyar epika elmaradt és elhanyagolt állapotáról. Íróink a legvigasztalanabb naturalizmust művelik, s könyveik levegője és tárgya mindig ugyanaz a sivatag, amit hol magyar életnek, hol Életnek tout court állítanak elénk, irodalmilag átformálatlanul, szemléltetőleg demonstrálva azt a néhány szociális igazságot, amivel a magyar viszonyok minden ismerője amúgy is tisztában van. Kosztolányi regénye kivétel. Teljesítménye annál elismerendőbb, mivel regényének anyaga szintén a hétköznap, ha egy szokatlanabb, kevésbé agyonírt rétegnek – a budai hivatalnokvilágnak – hétköznapja is. […] Itt minden felület és történés, s a naiv olvasó tán észre sem veszi, mennyire deformált ez a valóság. Pedig hogy mennyire tudatos s a regény életkörének szellemét híven tükröző ez a deformáció, arra jó példa mindjárt a regény alaphangját

megütő bevezető szakasz, melynek minden tárgyilagosan ható állítása szemenszedett hazugság, de atmoszférát teremt."

Ugyanakkor recenziója végén Németh Andor egy sajátos szemléleti ellentmondást is jelez a regényben: „Hogy a regény kicsengése nem harmonikus, az mindezek után természetes. Az olvasó, aki a mai időkben a disszonáns megoldások helyett vagy-vagyot várna, elégedetlenkedik. Kosztolányi életfeletti plasztikitással elébe állított egy nem minden szándék nélkül mozgatott szcénát, melynek jelentésére csak céloz. Egész odaadással ábrázolja meg az ellenforradalom ideológiáját, s egy utolsó ajtón kimenekül belőle holmi artista humanizmusba. Ez a regény kompozíciójának gyengéje, nem annyira művészi, mint karakterbeli fogyatékosság. Annak a jele, hogy Kosztolányi hangsúlyozott kereszténysége ellenére manicheus szemekkel nézi ezt a bizonnyal érdekes életet."

Az *Édes Anna* hangsúlyozottan keresztény szemlélete valóban kitérő Kosztolányi életművében, míg a „manicheus" nézőpont általában jellemzi látásmódját. Olyan szemléletről van szó, amely szerint a világot a jó és a vele egyforma erejű rossz harca vezérli, a harc nincs előre eldöntve, és nekünk sem kell állást foglalnunk az egyik vagy a másik erő mellett, hanem csak elkötelezetlen figyelemmel kísérni a harc különböző fordulatait. Azt, hogy e nézőpont mennyire érvényesül az *Édes Anná*ban, nyilván vitatni lehet, de az nem kétséges, hogy legalább részben magyarázná a regényben mindvégig érzékelhető feszültséget.

Még jelentősebb Németh Andornak az *Esti Kornél*ről írt recenziója.[19] Elsőként (és a kortársai közül egyedül) vette észre, ami fél évszázaddal később vált általános meggyőződéssé a magyar irodalomértelmezésben: azt, hogy az *Esti Kornél* nemcsak Kosztolányi pályáján, de a magyar szépprózа történetében is jelentős kísérlet egy újfajta elbeszélésmód kialakítására. Némethnek még nem voltak megfelelő szavai az újra, de azt már pontosan jelezte, hogy Kosztolányi *a lélektani realizmus ellenében* próbál alternatívát keresni.

Németh Andor recenziója első pillantásra úgy értelmezhető, mintha csak a századelő modern magyar irodalmának kissé bizarr – az eltúlzott öntudattól dagadó és ugyanakkor ösztönös, sőt naiv – világát felidéző *Ötödik fejezet*ről szólna. Tüzetesebb tanulmányozást igényel Németh kritikusi mentalitása és terminológiája, hogy kiderüljön: valójában azért reprezentatív értékű e fejezet Németh szemében, mert úgy látja, hogy a századelő kávéházi-művészi miliőjének felidézése nem a nosztalgia, hanem a *múlttá távolítás* jegyében történik. Azaz szerinte az *Esti Kornél*lal Kosztolányi *A szegény kisgyermek panaszai* vagy az *Őszi koncert* esztétizmusától való eltávolodását kívánta érzékeltetni. Esti Kornél alakjában az írónak egykori önmagát sikerült szembeállítania azzal, akivé lett (a címszereplő elfogult ábrázolását Németh egyenesen pamfletszerűnek érzi).

E kritika szinte eltökélten ment szembe a kortársak értelmezésével. Az én megkettőzése, Esti Kornél alteregóként való szerepeltetése eszerint nem az én roszszabbik vagy akár jobbik felének megszemélyesítése, nem a felelősség áthárításának eszköze, nem is a nyárspolgári Én ellentételezése az anarchikus szabadsággvágy képviseletével. Németh Andor az erkölcsi és az esztétikai lény ellentéteként fogja fel különbségüket, ami igencsak meghökkentő első pillantásra, hiszen a *Nyugat*ban nem sokkal korábban publikált önvallomásában Kosztolányi éppen fordít-

va járt el, és az általa büszkén vállalt „homo aestheticus" magatartást radikálisan szembeállította az erőszakos és képmutató „homo moralis"-t jellemző viselkedéssel.[20]

Németh föltehetően azért élt mégis ellentétes módon Kosztolányi terminológiájával, mert számára éppen az „esztéticizmus" volt a leküzdendő múlt, az „erkölcs" kategóriája pedig alkalmasnak tűnt a tudatosan vállalt szembenézés jelölésére, arra, ahogy Kosztolányi ironikusan elidegenítette Esti Kornél alakjában egykori önmagát és az egész korszakot, a magyar líra (Németh szavaival szólva) „érzelgős-beteges" fázisát. „Ez a generáció fedezte fel s duzzasztotta naggyá a »kivételesen ritka«, »észbontóan szép«, »bűnösen nagyszerű« hangulatokat – írja Németh –, ez a nemzedék vallásos áhítattal élt-halt a »soha vissza nem térő« pillanatokért. Az érzelmi életnek ezt az önmagába-szerelmes bódulatát, ezt a narcisztikusan-egocentrikus kultuszát ápolgatták magukban nemcsak a Sárkányok, Vándor V. Valérok, Géza Gézák s a kötet ötödik fejezetében felvonultatott titánok (az első *Nyugat*-nemzedék könnyen identifikálható tisztjei, közkatonái és martalócai, halottak, élők és élőhalottak), hanem Esti Kornél maga is."

Igen érdekes, hogy az 1929-es Ady-revíziós vitában még – Kosztolányi ellenében – Ady mellett állást foglaló Németh Andor[21] később jelentősen módosította álláspontját. 1930-ban még úgy fogalmazott, hogy Ady „elismerten a legnagyobb magyar formaművész", igaz, hozzátette, hogy amiben nagy, az „valóban kivonja magát a szűkebb értelemben vett esztétika illetékessége alól".[22] Németh volt talán az egyetlen a kortársak közül, aki csöppet sem csodálkozott a két költőóriás ellentétén. A modern magyar költészet csúcsára helyezte ugyan Adyt, de rendkívül sokra tartotta Kosztolányit is.

Egy másik 1930-as írásában közeli barátja, József Attila elé (akit időközben elcsábított a politikai költészet) állította követendő példának a korproblémáktól állítólag tartózkodó Kosztolányit: „Kétségkívül úgy [lett Kosztolányi azzá, ami lett], hogy makacsul és következetesen lerázott magáról minden külső igénylést, hogy ugyanolyan makacsul és következetesen ragaszkodjék egy szinte meg sem fogalmazható attitűdhöz. Mi ez az attitűd? Moralista szemmel nézve: mélységes közöny a kor problémáival szemben; a művész szemével nézve: mélységes lelkesedés minden emberi iránt".[23] Az utóbbi cikk jól érzékelteti, hogy Németh mennyire eltávolodott hajdani politikai célzatú felfogásától.

A három évvel később az *Esti Kornél*ról írt recenziójában pedig már Kosztolányi Ady-pamfletjét is úgy fogta fel, mint szerzője *közvetett önkritikáját*: „Erre a különösségre Esti Kornél adja meg a magyarázatot – no meg az a szenvedélyes Ady-tanulmány, amelyben a férfi Kosztolányi mondott ítéletet nemcsak Ady, de nemzedékének »lírai hite« felett is. […] A Szegény kisgyermek panaszai-ban, az Őszi Koncert-ben (ha verbális szépségeiktől eltekintünk) ugyanaz a mesterségesen felkorbácsolt láz fül, ugyanaz a betegesen-céltalan esztéticizmus éli ki magát, amelyet Kosztolányi, a kritikus-művész, Adynak egyebek között a szemére vet."[24]

Még tovább ment el abban az 1937-es tanulmányában, ahol a magyar irodalom Európához való viszonyát vizsgálta.[25] Kevésbé meglepő, hogy választott témája szempontjából az összehasonlíthatatlanul műveltebb Kosztolányi előnyösebben kerül ki, mint Ady. Érdekesebb, hogy folytathatatlannak tartja Ady útját, s vele szemben Kosztolányit nyilvánítja korszerűnek, benne jelöli meg az újabb költő-

nemzedék eligazodási pontját. „Mi vonzotta Adyt Párizsba? – a föltett kérdést Németh kíméletlen őszinteséggel válaszolja meg. – Ha igazságosak akarunk lenni, azt kell mondanunk, hogy a legfelszínesebb idegenforgalmi attrakció; Párizs világvárosi ritmusa, pezsgő nappalai és fényben úszó éjszakái, lázas, felfokozott jóléte. A francia politikai és társadalmi események körüli beavatottsága nem haladta túl a lelkiismeretes laptudósító ismereteit; újságokból informálódott, másodkézből, korának francia vezető szellemeit nem ismerte, hanem meghúzódott szállodai szobájában […] hogy az idegen környezet kontrasztjában fokozott dühvel dédelgesse magában ezer sebből vérző magyarságát. […] Így élt évszámra Párizsban, a kor »uralkodó eszméitől« érintetlenül."[26]

Bár Németh nem vonja kétségbe Ady politikai radikalizmusát, úgy véli, „valójában történelmi defetista volt, ki a XVI. század prédikátorainak pusztulást, bukást jövendölő sorslátását galvanizálta életre s kényszerítette kortársaira. […] Így áll Ady roppant oeuvre-je két kor határán, mint a magyar líra legmagasabb szándékú momentuma, a szellemi közlekedés szempontjából […] forgalmi akadályként, melyet a háború utáni nemzedéknek széles ívben meg kellett kerülnie, hogy el ne torlaszolja az utat Európa felé."

Németh Ady fölött gyakorolt kritikája a lendület hevében helyenként közel kerül az 1929-es Kosztolányi-pamflet álláspontjához: „A magyar valóságnak ez a kegyetlenül igaz leltározása, s hiányosan felfogott, csak szenzuálisan érzékelt és szociális vágyképletekkel összegabalyított Nyugattal való szembeállítása, olyképpen, hogy a költő végül mégis a dicstelen kelet elátkozott fiának vallja magát, a negativitásában is mérhetetlen faji gőgnek és a szociális messianizmusnak ez a zseniálisan képtelen ötvözete nem világkép, csak élethangulat, melyet csak a kifejezés ereje fog egységbe, nem a logika."[27] Igaz, Kosztolányi Ady messianisztikus világképét támadta, de Németh Andor mintha még rajta is túltenne, amikor megvonja tőle a világnézet rangját, és „zseniálisan képtelen" élethangulattá nyilvánítja.

A háború utáni összeomlást követő időszak „politikai tendenciákkal telített irodalma – élén Szabó Dezsővel – végleg lejáratta Ady autisztikus frazeológiáját" – írja Németh, amivel utólag egyszerre foglal állást Ady és kultusza ellen.[28] „Ebben az időben irányult a figyelem Kosztolányi Dezsőre, aki a tartózkodó személytelenség művészi pózában szenvedélyes tisztánlátással egyeztette össze írásaiban a nyolcvanas évek jócskán divatjamúlt úri magyar öntudatát az igazán komoly igényű európaisággal." (Az „összeegyeztetés" csak „a nyolcvanas évek jócskán divatjamúlt úri magyar öntudatá"-nak ábrázolását jelenti, nem a vállalását.)

„Egyszerű, de vakítóan érzékletes, kristálytiszta, ízességében is puritán, gazdaságos nyelvezete, szemléletének mérséklete és ízlése – folytatja és fokozza tovább Németh Kosztolányi magasztalását – követésre méltó példaként hatott kortársaira. A művészi szertelenségek kultuszát fegyelmező hatása alatt a művészi magatartás fegyelmezettsége s a kifejezés gondja váltotta fel. Így talált vissza Kosztolányi tapintatos irányítása mellett a Nyugat utáni harmadik nemzedék a nyelvtisztaság és a művészi öncélúság jegyében úgy a legnemesebb értelemben vett magyar hagyományokhoz, mint a legszélesebben értelmezett európaisághoz." Németh ekkori véleménye még inkább figyelemre méltó annak fényében, hogy – mint arról már szó volt – a *Nyugat*ról ő írta 1929-ben az egyik legkíméletlenebb cikket.

Úgy gondolom, ez az 1937-es tanulmány végképp megerősíthet abban – amit a korábban bemutatott folyamatképpel is érzékeltetni próbáltam –, hogy egyáltalán nem túlzás Németh Andor Kosztolányihoz való megtéréséről beszélni. Álláspontjának ismételt módosulása nemcsak azért méltó figyelmünkre, mert a Kosztolányi-recepció egyik legérdekesebb fejezete, hanem azért is, mert maga Kosztolányi is adott Németh véleményére, és az belejátszott életműve alakulásába is.[29]

JEGYZETEK

1. Németh Andor írta az egyik legkíméletlenebb cikket a *Nyugat*ról: „óvatosan semmitmondó, idejétmúlt írástudás, mely a maga szófűzéseivel kifulladva lohol, hogy le ne késse valahogy a kéthetes irodalmi aktualitások megkoszorúzását." Németh itt még az általa favorizált Adyval sem tett kivételt: „milyen kusza, homályos és tárgytalan forradalmiság volt az, amit a *Nyugat* fénykorában – tehát Ady Endrével képviselt; mily tisztázatlan forradalmiság, a jakobinizmusnak és a honfibúnak milyen szétbogozhatatlan, önmagától mámoros hevülete". Németh Andor: *Az elöregedett folyóirat*, A Toll, 1929. 7. szám (június 2.), 25–26.

2. Lásd Németh Andor: *Emlékiratok*, in uő: *A szélén behajtva. Válogatott írások*. Sajtó alá rendezte Réz Pál. Magvető, Bp. 1973. 553.

3. Tverdota György hívta fel a figyelmemet Némethnek erre a sajátos szokására, Tverdota közléséért itt mondok köszönetet.

4. Németh Andor: *Kosztolányi Dezsőről,* Szép Szó, III. kötet 2. füzet [9. szám], 1936. november, 112.

5. Két újabb szakmunka foglalkozik részletesen Németh Andor Kosztolányi-képének változásaival: Lengyel András: *„…Hogy pózától eltakart embersége felszabaduljon". Németh Andor Kosztolányi-képe,* in uő: *A törvény és az üdv metszéspontjában. Tanulmányok Németh Andorról.* Nap Kiadó, Bp. 2007. 209–235. és Tverdota György: *Németh Andor. Egy közép-európai értelmiségi a XX. század első felében.* I. kötet, Balassi Kiadó, Bp. 2009. 80, 124–127, 189, 225–228.

6. Vö. Lengyel András: i. m. 39.

7. Egyik 1920-as cikkében Németh azt írta Kosztolányiról, hogy „kivasalt biedermeyer szívű" költő, aki „glatt és ártalmatlan málnaszörpöket kínálgat évek óta a szomjazó széplelkeknek". Idézi Lengyel András: i. m. 215–216.

8. *A kurzus írói egymásról,* BMU, 1920. november 5., *A pojácák,* BMU, 1920. november 7.

9. Németh elfogultan, szarkasztikusan, ugyanakkor nem alaptalanul írta *A kurzus írói egymásról* című cikkében: „A diktatúra bukása után Szabó Dezső, a forradalmár tanár, az internacionalizmus lánglelkű bajnoka és Kosztolányi Dezső, a *Hét* című zsidó hetilap főmunkatársa, megalapították a Magyar Írók Szövetségét, azzal a kimondott céllal, hogy a fajmagyar igazi keresztény irodalom művelőit csoportosítsák maguk körül."

10. Az utóbbi *Levél egy regényhamisítványról* címmel jelent meg (*Új Nemzedék,* 1920. november 3.). Lengyel András felveti: visszatetszést válthatott ki Némethből az, hogy Kosztolányi mint „regényhamisítványról" beszél Szabó Dezső művéről, azaz önmaga véleményét „*nyíltan* ezúttal sem vállalta". (Lengyel András: i. m. 213.) Mivel nyilvánvaló, hogy Kosztolányi szövegében retorikai fogásról van szó, amely maga is része az iróniának, nem tartom megalapozottnak Lengyel feltételezését.

11. *A kurzus írói egymásról* – idézi Lengyel András: i. m. 212.

12. I. h. 217.

13. Ezt támasztja alá az is, ahogy Németh mintegy felszólítja Kosztolányit arra, hogy térjen vissza a helyes útra: „Ne kibicelj már, Kosztolányi, gyere ki a hátulsó ajtón s ott, a szigorú csillagok alatt, beszélgessünk inkább a végtelenről." Németh Andor: *Záróra,* BMU, 1920. november 23. Idézi Tverdota György: i. m. 80.

14. *Kosztolányi Dezső: A véres költő,* BMU 1922. január 22.

15. Vö. Tverdota György: i. m. 107–111. „Kosztolányihoz fűződő barátságának helyreállása jelzi, hogy az akklimatizálódás hónapjai sikeresen lezárultak, 1927 elejére Németh Andor újraszőtte kapcsolatait. Visszagyökerezése a magyar irodalomba hiánytalanul végbement." (I. h. 125.)

16. [Németh Andor] n. a.: *Kosztolányi Dezső: Édes Anna,* Esti Kurír, 1926. 290. sz. (december 18.).

17. Németh Andor: *Két regény* [Kosztolányi Dezső: *Édes Anna*; Hatvany Lajos: *Zsiga a családban*], Láthatár, 1927. 2. szám (március–április), 30–31. Újabb kiadása: in Németh Andor: *A szélén behajtva.* 181–183.

18. Vö. Kárpáti Aurél: *Édes Anna: Kosztolányi Dezső új regénye,* Pesti Napló, 1926. 298. sz. (december 31.). Új kiadása: in Kosztolányi Dezső: *Édes Anna.* Kritikai kiadás, a kötetet szerkesztette és a jegyzeteket írta Veres András. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2010. 783–786.

19. Németh Andor: *Kosztolányi Dezsőről,* A Toll, 1933. szeptember 23. 126–129. Ez is megtalálható *A szélén behajtva,* 234–236. lapján. Újabb kiadása: in Kosztolányi Dezső: *Esti Kornél.* Kritikai kiadás, szerkesztette Tóth-Czifra Júlia és Veres András, Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2011. 660–663.

20. Kosztolányi Dezső: *Önmagamról,* Nyugat, 1933. 1. szám (január 1.) 4–7, új kiadása: in Kosztolányi Dezső: *Tükörfolyosó. Magyar írókról.* Szerkesztette és a jegyzeteket készítette Réz Pál, Osiris Kiadó, Bp. 2004. 666–667.

21. Vö. Veres András: *Kosztolányi Ady-komplexuma. Filológiai regény.* Balassi Kiadó, Bp. 2012. 222, 226–228. Nemcsak Németh Andor, hanem Kassák Lajos és az egész avantgárd kör a *Nyugat* első nemzedékéből egyedül Adyt ismerte el.

22. Németh Andor: *Ady zsenije.* Erdélyi Helikon, 1930. június, 459., illetve 461. – Lásd még Tverdota György: *Németh Andor. Egy közép-európai értelmiségi a XX. század első felében,* 125–128. Németh cikkének apropója Ady Endre összes verseinek új kiadása volt.

23. Németh Andor: *Shakespeare, Kosztolányi és a pillanat.* A Toll, 1930. november 20. 5–8. Lásd még Lengyel András: i. m. 225–229.

24. Lásd Németh Andor: *Kosztolányi Dezsőről,* in kritikai kiadás, 662.

25. Németh Andor: *A magyar irodalom és Európa.* Szép Szó, IV. kötet II. rész [14-15. szám], 74–80. Új kiadása: in *Mi a magyar most? Tanulmányok a magyar jelen legfontosabb kérdéseiről.* Cserépfalvi–Gondolat–Tevan, Bp. 1990. 76–82. (A továbbiakban az új kiadás lapszámait adom meg.) Erre a tanulmányra részletesebben fogok kitérni, mert nem foglalkoztam vele a 21. jegyzetben hivatkozott könyvemben.

26. i. m. 79.

27. I. h. 80.

28. A *Toll* újabb, 1938-as Ady-vitájában Németh Andor is részt vett, és utalt Kosztolányi 1929-es vitairatára. Ekkori álláspontjának ambivalenciája szembeötlő: „Kosztolányi Dezső megpróbálta lemérni költészetét a kifinomodott ízlés patikamérlegén. S mi történt? A mérleg összetört Ady költészetének súlya alatt. Kosztolányi abból indult ki, hogy a költészetben csak a teljesítmény számít, nem az akarás. Ami igaz tétel, de nyomban megszűnik az érvényessége, mihelyt a költő nem a világ közkeletű eszméit és érzéseit ötvözi művészetté, hanem fajtája végzetét éli, érzékelteti, tudatosítja révületében és látomásaiban. […] Ady vállalta s ettől kezdve nem verseket írt, hanem kinyilatkoztatásokat." (Németh Andor: *Ady,* A Toll, 1938. 4. szám [május 10.], 124–125.) Ha belegondolunk, Németh Andor nem kevesebbet állít itt, mint hogy Adyt nem költőként, hanem prófétaként kell nagyra becsülni.

29. Más kérdés, hogy 1945 után Németh Andor nem sietett a nagyon támadott Kosztolányi védelmére. Ugyanakkor Adyról alkotott véleményében újabb fordulat következett be, láthatóan ismét felértékelődött szemében, mintegy a századelő progressziójának hőseként (nem függetlenül Lukács György kései hatásától és a korabeli hivatalos állásponttól).

szemle

A futball misztikája

KŐRÖSI ZOLTÁN: AZ UTOLSÓ MECCS

Kőrösi Zoltán legújabb kötetének műfaji kérdései azért válnak fontossá az olvasás folyamán, mert az értelmezés lehetséges irányait jelölik ki. Teljesen magától értetődő ugyanis egy olyan olvasat, amely elbeszéléskötetként azonosítja *Az utolsó meccs*et, olyan (rövid) szövegek gyűjteményeként, amelynek írásait a téma, a sporttematika, azaz a futball kapcsolja össze. Ebben az esetben a könyvet alkotó elbeszélések szereplőit nem kötik össze szorosabb kapcsolódási pontok, sem az elbeszélésfüzér, sem a regény terminusa nem jöhet szóba a műfaj meghatározása során. Egy elbeszéléskötet esetében leginkább az egymást követő novellák egyéni teljesítményeinek különálló darabjaira fókuszál a figyelem, az „egyéni" teljesítőképesség határozza meg a kötet egészéről formálódó kritikai véleményalkotás irányait.

Nem lehet azonban elsiklani afelett, hogy a kötet a borítóra helyezett alcímen keresztül (*történetek a titkos magyar focikönyvből*) saját javaslatot is tesz az olvashatóságra, pontosabban a műfaj meghatározásán keresztül egy másféle olvasáslehetőség helyességéről szándékozik meggyőzni olvasóját. Az alcímbe emelt „titkos magyar focikönyv" terminusa, különösképpen a „focikönyv" mint lehetséges műfaj akkor is egységként láttatja a kötetet, ha a „történetek" kifejezés ennek szakadozottságára, fragmentumszerűségére is utal. Ebben az esetben azonban döntő jellegű változás történik az olvasás során: ha a „focikönyv" műfaját fogadjuk el az olvasás zsinórmértékéül, akkor a futball nem témaként (nem a könyv témájaként), sokkal inkább a könyv szereplőjeként áll elénk. Ez az alapvető jelentőségű felismerés azt is magával vonja, hogy ebben az esetben valóban ennek az egy szereplőnek (a futballnak, focinak) az „élettörténete" bontakozik ki az olvasó előtt, egy regény fragmentált, üres helyeket feltételező fejezeteiként.

Annak érdekében, hogy a „titkos magyar focikönyv" olvashatósága ezen a vonalon is fenntartható legyen, s ne élő személy, hanem egy fogalom, jelen esetben a futball legyen a kötet „főszereplője", nos ennek érdekében ez a főszereplő szuperorganizmusként kezd el viselkedni. Olyan bonyolult kapcsolódási pontokból felépülő hálózatként, amely együttesen képes reprezentálni a futball szinte organikus létezését. Így válnak ennek a hálózatszerű, hálózatként felépülő lénynek az alkotóelemeivé a játékosok (*A leggyorsabb szélső, Összetartozás, Ezüst cipő, Csukák*), a gólok (*A nagy cselsorozat, avagy a világ legszebb gólja*), egy megmozdulás (*Egy történet a szeretetről, Kötény*), a labda (*Magyar Pamut, A labdáról*), a passzolás (*A nagy passzolás*), a mezcsere (*Egy híresebb mezcsere, Egy másik csere*), a gyúró (*A gyúró titka*), a fűnyíró (*A fűnyírás*), a világítás (*Villanyszünet*), a fut-

ballpálya (*Lila, Pálya, A fekete salak, Árnyék, Blaha*), az öltöző (*Öltöző*), a fű (*Sárga*), a futballcipő (*A stoplik hangja*), az időjárás *(Köd, Eső*).

Mindez mise en abyme-szerűen képezi le és egyúttal idézi fel a csapatsportok működési elvét, ahol az egyes csapatok nem pusztán az őket alkotó játékosok egyszerű összegeként működnek, hanem a köztük lévő bonyolult kapcsolódási elv minél tökéletesebb megvalósítójaként. Vagyis hálózatként. Tehát az egyéni értékeket, az egyéniséget és az egyéni tehetséget a hálózatosság erősíti fel és teszi valódi csapatmunkává. Ugyanezen az elven működik a futball is, ahol is a csapat szuperorganizmusát nemcsak a tizenegy játékos, hanem a csapatot körülvevő kiszolgáló személyzet (vezetőedző, kapusedző, gyúró, szertáros stb.), sőt a még tágabb környezet (szurkolótábor, politikustársadalom stb.) alkotja.

Kőrösi Zoltán könyve ezt az elvet a szöveg szintjén valósította meg. Futballkönyvében egyforma fontossággal vesznek részt régi és mai futballisták, ismert és ismeretlen játékosok éppúgy, mint azok a jelenségek, események és tárgyak, amelyek a futball világát alakítják. A kötet elbeszélései így olyan hálózatot alkotnak, amelyek túlmutatnak önmagukon: egyrészt így idézik fel kicsinyítő tükörként a futball világát és működését, másrészt így válnak ezek az elbeszélések egy „könyv" elemeivé, darabjaivá. Tehát kettős értelemben is valódi „focikönyv" jön létre ezáltal.

De az alcím nemcsak saját műfaji értelmezhetőségére tesz javaslatot, hanem a megszólalás nyelvi terét is intonálja, előrevetíti. A „titkos magyar focikönyv" kifejezés „titkos" jelzőjét ugyanis olvashatjuk önértelmező gesztusként is, amennyiben a latin-amerikai mágikus realizmus korai posztmodern stratégiájára figyelhetünk fel a kötet írásaiban. A mágikus, misztikus, csodás elemek magától értetődően helyezkednek el, simulnak bele a hétköznapi világba Kőrösi elbeszéléseiben is. *A fűnyírás* című novellában például a nézőközönség egy része „a Fekete Gyöngyszemnek, az isteni Pelének az összetéveszthetetlen vonásait" fedezi fel a futballpálya frissen nyírt füvében, míg egy másik oldalról a „szurkolók éppenséggel Puskás Öcsi arcát fedezték fel a fűszálak rajzolatában" (19.). *A labdáról* című elbeszélésben a felszálló labda megáll a levegőben, ott megfordul, majd átláthatóvá válnak fekete ötszögei, amelyeken keresztül „belátni a belsejébe, s tovább, egészen a főutcai templom tornyáig." (14.) Ugyanitt többek között olyan esőfelhőről is értesülhet az olvasó, „amiből addig-addig zuhogott az eső, míg egyszer csak megfordultak a cseppek, és felfelé száguldásukban elragadták a labdát is." (15.) Sőt: „Olyan szélről is mesélnek, hogy a felkapott focilabda nyolcvanhárom percig nem esett le, ott keringett a pálya fölött, így húzta ki a két csapat gólnélküli döntetlennel. És hogy az volt a legjobb meccs, amit abban az évben játszottak." (15.) Az *Eső* című novella szerint az egyik mérkőzésre akkora záporban került sor, hogy „a vízgömbök […] nem csupán a védtelen játékosokat sorozták meg, de eltérítették a labda útját." (148.) Sőt: az önálló életet élő eső által született góloknak köszönhetően győzött végül a hazai csapat. A *Mérkőzés* című elbeszélésben egy sosemvolt, az időt és a halált egyaránt kijátszó magyar válogatott lép pályára, hiszen Orth György (1901–1962), Puskás Ferenc (1927–2006), Törőcsik András (1955–), Détári Lajos (1963–) és mások játszanak egy csapatban – az ellenfél játékosai pedig „habár megtehették volna, soha nem használták a szárnyaikat, éppen úgy futottak és épen (sic!) úgy rúgták a labdát, mint az emberek." (186.)

Ezek a természetfölötti, mágikus elemek akkor válnak az egyes történetek szerves részévé, amikor a történetből következve mintegy újraértelmezik azt, új megvilágításba helyezik az addigi eseményeket. Ilyen például az a humoros jelenet a Pápa–Paks mérkőzésen, amikor a szűnni nem akaró hóesésben a „második félidő kezdete után Szűcs Lajos kapus, s valószínűleg az őt segítő Farkas Attila, kihasználva a rossz időjárási viszonyokat, s mondjuk ki, a játékvezető figyelmetlenségét, négy életnagyságú, s a pápai hátvédsorhoz a megtévesztésig hasonlatos hó-futballistát gyúrt. Tököliék pedig, miután az őket fedező hátvédek száma a szó szoros értelmében megkettőződött, sokkal nehezebben tudtak labdához jutni, elkedvetlenedtek és felhagytak a támadásokkal." (70.)

Más esetekben viszont a mágikus elem sokkal inkább kívülről bevitt egyszerű ötletnek tűnik, amely akár a végtelenségig generálható, s így sok esetben el is veszíti mágikus funkcióját. Ennek legjellemzőbb példája a *Pálya* című elbeszélés lehet, amelyben tizenegy természetfölötti, megmagyarázhatatlan esettel szembesülhet az olvasó, de éppen ezeknek az eseteknek a felsorolásjellege az, ami kioltja a történetekben rejlő mágikusságot. Hiszen egymás után jelenik meg itt az a futballpálya, amely megmagyarázhatatlan módon gödröket alakít ki az ellenfél játékosai körül, sőt magába szívja őket – egy másik focipályával, amely mindig azon a felén emelkedik meg, ahol a hazaiak játszanak. Egy harmadik pálya „ha úgy kívánja a helyzet, odébb tudja csúsztatni a vonalait, csakis azért, hogy összezavarja az idegeneket" (124.), egy negyedik pályán a gólvonal „valósággal elkanyarodott a labda elől". (124.) Más esetekben viszont a felső kapufa emelkedett meg másfél métert, vagy a szögletzászlók gáncsolták el az ellenfél játékosait. Sőt „Fejér megyében, a megye egyes Szabadbattyán-Sárbogárd II. meccsen pedig állítólag negyed órán át az is megtörtént, hogy a sárbogárdiak minden egyes előreívelése, lapos passza és indítása egyszerűen lepattant a bottyáni pálya felezővonaláról, pontosabban arról a láthatatlan falról, ami a bottyáni térfélnél emelkedett." (125.)

A mágikus elemek *Az utolsó meccs* novelláiban gyakran kapcsolódnak a patetikus-nosztalgikus jelentésalkotáshoz. *A labdáról* című elbeszélésben, mint arról már volt szó, a felszálló labda megáll a levegőben, ott megfordul, majd átláthatóvá válnak fekete ötszögei: „A felszálló ötszögek helyén mindössze a levegő járt: az ötszög alakú lyukakon át lehetett látni a labdán, belátni a belsejébe, s tovább, egészen a főutcai templom tornyáig. / A napsugár, ahogy átsiklik a bőrdarabok között. / Egy kicsi, tétova felhő is. / Az ég elképesztő kéksége. / Egy labdányi levegő. / Egy lyuknyi haza." (14.)

A *Mérkőzés* című elbeszélésben a mágikus-nosztalgikus-patetikus hang szakrális dimenziókkal egészül ki. A legjobb, legjelentősebb, legfontosabb, kultikus magyar futballisták szerepelnek a magyar válogatottban: „Csend volt, amikor kifutott a magyar csapat, Zsák Károly és Grosics Gyula, a mezőnyben Orth György, Kocsis Sándor, Törőcsik András, Schlosser József, Puskás Ferenc, Fogl Károly és Fogl József, Hidegkúti Nándor, Bozsik József, Czibor Zoltán, Albert Flórián, Tichy Lajos, Lóránt Gyula, Nyilasi Tibor, Détári Lajos és Buzánszki Jenő. / És oldalt a többiek, mindenki, aki csak számít." (185.)

Az ellenfél mezítlábas, hosszú hajú, sovány, szárnyakat viselő lényekből, vélhetőleg angyalokból áll. A mérkőzésre „a Tapolcai medencében" kerül sor, a közön-

ség pedig „a környékbeli hegyek oldaláról, a Badacsonyról, a Csobáncról, a Gulácsról és a Tóti-hegyről, Hegyesdről és Szent György-hegyről" (185.) nézi a mérkőzést. Könnyű észrevenni az utalást a csíksomlyói búcsú környezetére, az egyházi ünnepek áhítatos hangulatára, az időtlenség mázával bevont díszletekre. A futballnak efféle nosztalgikus-szakrális, más esetekben filozofikus értelmezése a kötet több helyén megjelenik, szimbolikus világmagyarázatként is akár: „Hiszen nincsen is olyan vallás, amiben ne volna fontos a meditáció, s tudhatjuk, a gondolattalan szabadság egyik legnemesebb fajtája éppen a labdarúgás." (161.) Amikor a pátosz nem didaktikus kijelentésekben, hanem a cselekmény menetébe beavatkozó történetelemként jelenik meg, akkor az a példázatosság felé viszi el a szöveget (a kötet legtöbb története ilyen, legszebb példái ennek a Lazányi Béla- és a Sajó László-sztori, amelyek egymás párjaként is értelmezhetőek).

A szövegalakításnak ezek a jellegzetességei azonban nem minden esetben találkoznak a kortárs irodalom aktuális, kurrens megszólalásmintáival, mint arra *Az utolsó meccs* eddigi kritikai recepciója is utal. Lengyel Imre Zsolt például megállapítja, ebben a kötetben „még lehetségesek a csodák", még „használhatók a nagy szavak, és érezhetők a nagy érzések", s „a valóságos futball helyére is rezervátum települ, onnan pedig végképp kívül reked minden, ami a világról való gondolkodást egyre bonyolultabbá teszi". A kritikus „édeskés-inkorrekt ideológia" hordozójaként azonosítja *Az utolsó meccs* világát, s ezért „rettenthetetlen giccsnek" látja azt. Pethő Anita szerint „egy ismert író csalódást keltően gyenge prózájával találjuk szembe magunkat." Majd hozzáteszi: „Közhelyekből, időnként teljesen felesleges és értelmetlen töltelékmondatokból állnak össze az elbeszélések." Kifogásolja továbbá azt is, hogy a kötet elbeszélései „gyakorlatilag egy kaptafára íródtak", valamint hogy „a nosztalgiázás és álmodozás" már-már önkéntelen paródiává válik az elbeszélésekben. Svébis Bence pedig „bántóan modoros belterjesség"-ről beszél a kötet kapcsán, amelyet „egy önmagára záródó világ" megjelenítőjeként olvas.

A kritikának ez a szólama is azt erősíti, hogy míg a kötet nagy gonddal építi fel a futballt mint hálózatos szuperorganizmust játékosokon, futballpályákon, gyúrókon, emlékezetes cselsorozatokon stb. keresztül, addig ez a hálózatos gondolkodás nem terjed ki a futballal kapcsolatba hozható jelentések összetettségére. Ezért jelenik meg a legtöbb mágikus realista esemény pusztán nosztalgikus-patetikus elemként, betétként, ezért válik a legtöbb novella egy könnyen kódolható példázat hordozójává. A „titkos magyar focikönyv" talán éppen azért nem válik valódi titkos focikönyvvé, mert ugyanaz a két-három jelentésréteg (a tehetség mítosza, az önfeláldozás és bajtársiasság apoteózisa, valamint a nemzeti futballromantika) jelenik meg szinte mind a negyvenkét novellában. Ami működőképes két-három novellában, az egyáltalán nem biztos, hogy negyvenkét szövegben éppúgy működőképessé válik.

A kötetre egy alaposabb szerkesztői munka is ráfért volna, rengeteg az apró, de bántó helyesírási hiba, következetlenség, stilisztikai pontatlanság. Az Aranycsapat „legendás jobbhátvéd"-jének nevével egyszer Buzánszky Jenő (a *Kötény* című elbeszélésben), máskor viszont (a *Mérkőzés* című szövegben) Buzánszki Jenő alakban találkozunk. Hidegkuti Nándor vezetékneve következetesen Hidegkútiként jelenik meg az egész kötetben. Az utolsó elbeszélésben pályára lépő magyar vá-

gatottban Schlosser József nevére bukkanhatunk – valószínűleg az FTC és az MTK tizenháromszoros magyar bajnok, hétszeres gólkirály futballistájáról, Schlosser Imréről van szó. Ráadásul a sorvégi elválasztás is hibás: a felsorolásban a vezetéknév „Sch-losser" (185.) alakban található.

Mindezeken túl azonban *Az utolsó meccs* akár valódi közönségsikert is arathat, hiszen olyan létező olvasói igényt elégíthet ki, amely fogékony egyrészt a nemzeti futballnosztalgiára és -romantikára, másrészt a futballnak mint létértelmező tevékenységnek a bemutatására. Az elbeszélésekben többször megjelenő „döbbent csönd" katartikus, már-már erotikus élménye is arra utal: a futball misztikája sokkal tágabb jelentésárnyalatokkal dolgozik, mint az egyetlen nézőpont felől belátható lenne. *(Kalligram)*

NÉMETH ZOLTÁN

Egy anya regénye

FINY PETRA: MADÁRASSZONY

Finy Petra *Madárasszony* című regénye új szakaszt nyitott írói pályáján: a korábban megjelent mesekötetek után felnőtteknek szánt témával és szövegalakítással jelent meg a 2012. évi könyvhétre. A szakaszhatár érzetét látszik megerősíteni a borító belső részén elhelyezett ajánlószöveg is a szerző „első regényeként" aposztrofálva a kötetet. A debütálás tényét hangsúlyozó megfogalmazást a hátsó borító belső fülszövege árnyalja, amely immár „első felnőtt regényt" említ, és számot ad a 2006-ban megjelent *Histeria grandiflora* című verseskötetről (Fiatal Írók Szövetsége) és a 2008 óta különböző kiadóknál napvilágot látott tíz gyermek- és ifjúsági kötetről is.

A kritika sem feledkezett meg a szerző előéletéről, és korábbi mesekönyveihez képest a felnőttirodalom felé tett elmozdulás jegyében értelmezte a *Madárasszony* című kötetet. A recenziók nagy része kiemeli a történet alakításában előforduló csodás elemeket, melyeket egyértelműen a korábbi mesekötetet örökségének tekintenek. A kötet értelmezésében két szempont érvényesül párhuzamosan: egyrészt a meséktől való szándékos, mind a kiadó, mind a szerző részéről kommunikált elfordulás, másrészt a mesei elemek továbbélése. A meseszerűség kizárólag Böbebúhoz, a vajákos boszorkány alakjához kötődik, aki elmeséli a csíkkirály történetét (*Csíkkirály*), aki megbabonázta a testvérét, mert az nem dobta vissza a tóba. Ebből a tragikus találkozásból indul az elbeszélő nagyanyjának története: a vajákos asszony minden varázstudását latba vetve sem tudott segíteni testvérén, aki belehalt a szülésbe. Böbebú csupán a gyermek életét tudta „kivajákolni" a szellemekből, és egy hollót küldött az újszülött táplálására (*Tengelic*), akit a madár egész életében védőszellemként kísért. Bár a történet fontos hátteret biztosít a madarász anya szenvedélyének megértéséhez, a csodás elemek nem épülnek be szervesen a szöveg világába, így a fejezet inkább mesebetétként funkcionál. Sző-

nyeg-Szegvári Eszter recenziójában (*prae.hu*) a mese „félresikerültségét" emeli ki,

mintegy hangsúlyozva, hogy a felnőtt regénybe átörökített mesefabula éppen azért nem működik jól, mert a transzpozíció közben elveszítette szerves kontextusát.

A *Madárasszony* fogadtatásának második kerete az emlékező regényként történő azonosítás, hiszen a történet kiindulópontja az elbeszélő, Linger Lea elhatározása, mely szerint össze akarja gyűjteni az öngyilkosságot elkövetett édesanyjáról szóló emlékeket. A bevezető fejezetben a lány festés közben ismeri fel az emlékezés kezdőpontját: „Aztán megfestettem az eget túlhígított kobaltkékkel, a felhőket pedig a papír saját fehérjével, és hirtelen emlékezni kezdtem. Húsz évig volt halott az agyam. Pontosan annyi ideig, amennyi ideje az anyám is halott." (9.) Az elbeszélés szerint az emlékezés öntudatlanul indul be, majd sorra jönnek elő a gyermekkori emlékek, melyeket az öngyilkosság okozta trauma mindeddig a tudattalanban tartott.

A könyv első részében (*Linger Lea emlékei*) sorra megelevenednek a madárimádó édesanyáról szóló gyermekkori emlékek, melyek a depresszióban szenvedő nő állapotától függően egyrészt egy gondoskodó, másrészt egy önmagába végérvényesen bezárult anyafigurát mutatnak be. A történetek többségében azonban az anya szeme előtt csak egyetlen cél lebeg: a madarak felkutatása, becserkészése, tanulmányozása és meggyűrűzése. Az életét kitöltő egyetlen és hatalmas szenvedély mellett nincs helye sem a férjének, sem a lányának, így a gyermeki nézőpontból elmesélt történetek mindig a mellékszereplő történetei, aki sokkal inkább megfigyelője és elszenvedője az eseményeknek, semmint alakítója vagy főszereplője. Nem jelent kivételt az egyetlen igazán boldog emléket felidéző *Halálfejes szender* című fejezet sem, melyben a kislány negyedik születésnapján az anyai figyelem középpontjába kerül ugyan, hiszen Lili mindent megtesz, hogy igazán emlékezetes és felejthetetlen ajándékot, egy ritka lepke bábját adja lepkerajongó lányának. Az anya születésnapi performansza, melynek során előadja a „teljes metamorfózist", ahogy a hernyóból előbb báb, majd lepke lesz, mégis sokkal inkább szól a játszó anyáról, mint a néző gyermekről. A gyermeki nézőpontból, jelen időben elmesélt emlék mellé múlt idejű értelmezés is társul, melyben az elbeszélő az anya-lánya kapcsolat diskurzusába helyezi a történteket: „A születésnapi meglepetés alapján úgy tűnt, mintha teljesen egészséges anyám lenne. Aki nem hektikusan szeret, akkor, amikor eszébe jut. Hanem mindig. És mindig ilyen intenzitással." (29.) Az anyához kapcsolódó gyermekkori emlékek elfogytával az elbeszélő immár tudatosan dönt az emlékezés szükségessége mellett, és sorra felkeresi az anyját egykor körülvevő családtagokat és barátokat, hogy összegyűjtse az ő emlékeiket. A másodkézből származó, az emlékező múltbeli és jelenbeli nézőpontját egyaránt tartalmazó emlékeken keresztül tárul fel Linger Lili, az anya élettörténete a lánya előtt. Az emlékezők vállaltan szubjektív elbeszéléseiből kirajzolódik az anya élete születésétől kezdve a gyermekkorán, az albérletben töltött gimnazista éveken, a sorozatos pszichiátriai kezeléseken át az első férjjel való találkozásig, az utazásokon, a madarász kalandokon keresztül a boldogtalan második házasságig és egészen az önként vállalt halálig. Az elbeszélők közel azonos lehetőséghez jutnak, így többen is beszámolnak egyetlen eseményről, de az alternatív diskurzusok nem oltják ki, inkább kiegészítik egymást. A szubjektív emlékek ciklusokba rendeződnek, és nem társul melléjük objektív tárgyi bizonyíték, amely igazolná vagy

felülírná az adott elbeszélést. Az egyetlen kivétel az abortuszról szóló kórházi zárójelentés, amely a rajta szereplő dátummal alátámasztja az első férj által csak gyanított terhesség tényét. A lány nem törekszik az egymásnak ellentmondó Lili-képek közötti választásra, nem veti össze az elbeszélt eseményeket tárgyi bizonyítékokkal, ilyen értelemben nem folytat nyomozást. Az elbeszélő nem azzal a céllal gyűjti az emlékeket, hogy általuk hozzáférjen az objektívnek tételezett múlthoz és a leírhatónak, megismerhetőnek vélt anyához, hanem az anyáról való beszéd hallgatásában érdekelt, hogy az anyával való együttlét illúziójában részesülhessen („Márpedig nekem emlékekre van szükségem. Anyám ezt csinálja. Anyám azt csinálja. Mindegy, hogy mit. Csak anyám csinálja." 69.).

Az emlékező regényként történő meghatározás és az anya-téma középpontba helyezése ellenére az értelmező olvasók mindeddig nem kísérelték meg anyaregényként definiálni a kötetet. A magyar irodalomban jelentős hagyománnyal rendelkezik az aparegény műfaja, amely a családregény ellehetetlenülésének nádasi bejelentésével párhuzamosan született meg. A családregény „felbomlásához" kapcsolódóan az apa figurája és az apa-fiú kapcsolat került előtérbe mind a zsidó-keresztény hagyományban betöltött hangsúlyos szerep, mind a Kádár-korszakkal mint erősen paternalista rendszerrel való szakítás okán. Az aparegények többségében az anyák és nagyanyák elsősorban a hiányzó apa pótlására képtelen, kívülálló szerepet töltenek be. Nádas kisregényében is csupán akkor kerül előtérbe a nagyanyai szólam, mikor a nagyapa halálával végképp lehetetlenné válik a nagyapa-fiúunoka közötti hagyomány-átadás. Finy Petra regénye azonban olyan nyilvánvalóan koncentrál az anya-lánya vonatkozásra, hogy érdemesnek tűnik megvizsgálni az anyaregényként történő értelmezés lehetőségeit. Az értelmezés szükségszerűen a nagy hagyománnyal, ám jóval kisebb definíciós bázissal rendelkező aparegényhez képest tételeződik. A definíciók többsége egyetért abban, hogy egy adott szöveg aparegényként való azonosítása egy hiányzó, láthatatlan és éppen ezért megközelíthetetlen apai alakon és a vele valamilyen viszonyt kialakítani akaró fiú alakján nyugszik. A távollévő (halott) apával való interakció lehetetlensége szervezi az aparegények szövegét.

A *Madárasszony*ban a halott anya utáni kutatás rendeli egymás mellé az emlékeket, mely esetben az öngyilkosság mint halálforma kiemeli az anya akaratlagos elfordulását a lányától. Az aparegények másik jelentős mozzanata a családon belül apáról fiúra öröklődő fizikai tulajdonságok és szokások átvételének hol tudatos, hol öntudatlan formája. A szöveg hangsúlyozza anya és lánya külső („A fekete hajammal és a bokorszúró csontjaimmal hasonlítottam rá." 27.) és belső hasonlóságát is. A szenvedélyes madarász anyának lepkerajongó gyermeke született, amivel kapcsolatban az elbeszélő sokkal inkább az öröklődés jelentőségét emeli ki, semmint a tanult viselkedést („Már egész kicsi koromban kijött. […] A lepke majdnem madár. Azok meg a kedvencei. Úgyhogy szinte anyja lánya." 27.). Míg az apa-fiú kapcsolat a kulturális-szellemi tradíciók átadásának csatornája, az anya-lány relációt sokkal inkább a testi-érzéki öröklődés helyeként definiálhatjuk Finy Petra regénye alapján. A *Madárasszony* kerettörténetének jelentős pontja, hogy az elbeszélő lány képtelen teherbe esni. Az anyává válás iránti vágy egyre erősödik a halott

anya utáni kutatás előrehaladtával, míg végül a lány az anyja első férjétől esik teherbe (*Ultrahang*), akinek gyermekét az anya korábban elvetette. A lány ily módon anyja helyébe lép, és beteljesíti azt, amire Lili nem volt képes. Az anya emlékével való számvetés mintegy lehetővé teszi a régóta várt gyermek megfoganását. A gyermeklétből az anyalétbe való átlépés visszamenőleg nem írja felül az anyátlanság tapasztalatát. Ezen a ponton a szöveg többet bízhatott volna az olvasó érzékenységére, ugyanis az érzelmek direkt felszínre törése erős stílustörést okoz: „Amit már csak a saját gyermekem szenvedélyes ölelése gyógyíthat meg, ha egyáltalán valaha is kigyógyulok abból, hogy akkor sem volt igazán anyám, amikor még életben volt." (312.) Az anyátlanság tapasztalata szintén anyai ágon öröklődik, hiszen az anyai nagyanya a szülőágyon halt meg.

Az aparegények kapcsán gyakorta felmerül a nevelődésregényként történő értelmezés lehetősége is – az apai alak utólagos megformálása és a viszony tisztázása során Lengyel Péter *Cseréptörés*ében (1978) például egyre inkább erősödik, végül megszilárdul a fiú identitása. Finy Petra regénye esetében a lány kutatásának kezdőpontja az akaratlanul beinduló emlékezés, amelyet később tudatos kérdezősködés és anya(g)gyűjtés követ, ahogy a bevezető fejezetben említett „halott agy" működésbe lendül. A pszichológus apai nagyanya megjegyzése („Elmesélek néhány olyan emléket, ami közelebb hozhatja anyádat hozzád. Vagy önmagadat önmagadhoz, mert ha jól sejtem, inkább erről van szó", 246.), melyet az elbeszélő nem kommentál, azonban erősen leegyszerűsíti az identitásképzés folyamatát. Az emlékek felkutatása során az is kiderül, hogy az apai nagybátyja a valódi apja. Így az anya első férje mellett, aki az elbeszélő apja lehetett volna, és majd az ő gyermekének lesz apja, újabb apafigura jelenik meg. A regény végére új önazonossághoz jut az elbeszélő azáltal, hogy az apafigurák elfoglalják helyüket az életében, és ezáltal mintegy újraírja édesanyja történetét. Az elbeszélés végszavában Lea ígéretet tesz, és ezzel megtörni készül a családi kört, melyben anyátlanul nőnek fel a lánygyermekek.

A kötet megjelenésére reagáló kritika másik jelentős témája a szöveg egészét átható képrendszer, amely elsősorban a hazai állat- és növényvilágban gyökerezik. A kiadói ajánló szerint a „természet nyelvén mesélő" szöveg mind motívumrendszerében, mind képiségében eredeti. A teljes köteten végigvonuló madár-metafora a szöveg középpontjában álló anya-figurán keresztül terjed ki minden alakra, helyszínre és cselekvésre. Az invenciózus természeti képek nem csupán nyelvi leleményességről adnak tanúbizonyságot, hanem jelentős háttérismereteket is feltételeznek a szerző részéről. A természet kiemelt szerepét jelzi többek között az, ahogy a rövid fejezetekből építkező regény minden szakasza egy-egy állat vagy növény leírásából, különleges tulajdonságából indul ki, és a történetek fejezetcímeken keresztüli azonosítása is az adott élőlény nevével történik. A kötet különlegességét adó természeti képrendszer azonban alkalmanként „túlfut", és éppen természetellenessége révén tűnik ki műviségével és erőltetettségével. Szintén Szőnyeg-Szegvári tér ki arra, hogy a „képileg túlzsúfolt és túlburjánzó" szöveg helyenként parodisztikusan hat. A szöveg erős képiségéből fakadó líraisága és érzékletessége azonban a túlfuttatott képek mellett a túlzott didaxis miatt is megbicsaklik időnként. A flóra

és fauna témájában való szerzői jártasság gyakran ismeretterjesztő szándékkal párosul, és ilyenkor tanító célzatú definíciókba, magyarázatokba fordul a szöveg: „Éjszakai gyűrűzésre mentünk. Hogy mi az a gyűrűzés? Amikor a madarászok tudományos okokból hálóval vagy egyéb eszközökkel megfogják a madarakat, meggyűrűzik és elengedik őket. A madár mehet tovább. Aztán ha egy másik országban leolvassák a gyűrűszámot, akkor lehet tudni, hogy merre vonul. Ebből az életkorára és a szokásaira is lehet következtetni." (20–21.)

A *Madárasszony* témáját tekintve jelentős vállalás a fiatal szerző részéről, amihez társul egy rendkívül különleges képi világ megteremtésének képessége is. Ezúttal megtöri a csendet a kortárs magyar irodalomban eddig kevés szerephez jutó lány hangja, amely azonban sok tekintetben még kiforratlan, és a *Madárasszony*ban inkább csak keresi azt a regisztert, amelyen képes megszólalni. (*Libri*)

MIKLÓS ESZTER GERDA

Kávét mustárral

LAKATOS ISTVÁN: DOBOZVÁROS

Mivel szólíthat meg egy mai, teljesen átlagos életet élő kisfiút egy ezermesternek tűnő, habókos öregember, akiről majd a sok-sok viszontagság közben egyre kétségbevonhatatlanabbá válik, hogy bizony ő nem más, mint maga a Jóisten. S mivel lehet ráébreszteni ezt a gyereket arra, hogy a szüleit ki tudja milyen régóta elrabolták és gumibábukra cserélték, mint ahogy előbb vagy utóbb vele is meg fogják tenni? A családhoz betoppanó öregember a szülők által felkínált kávét mustárral kéri, amit a szokatlan párosítás ellenére gumianyu robotszerűen és rezzenés nélküli arccal teljesít. Ekkor egy pillanatra máris cinkossá válik az öreg és a kisfiú. S ezzel a jelenet drámaiságát a humor és a irónia fel is oldja. A meseregény első, *A cseregyerek* című fejezetében így lepleződnek le a gumiszülők, amit csak nyomatékosít, hogy az öreg egy laza mozdulattal keveset leenged gumianyuból a derekán levő szelepen keresztül. A kiáramló levegő sistergését követően megkarcsúsodik gumianyu, amit gumiapu gépies bókolással nyugtáz.

Bizonyára már sokan tudják, Lakatos István *Dobozváros* című könyvének kezdő képsorait és főszereplőinek alakját idézik e sorok. A meseregény az utóbbi évek egyik legnépszerűbb, nagy visszhangot kiváltó gyermekkönyve, ami Nyulász Péter *Helka* című regénye mellett 2012-ben elnyerte az IBBY nemzetközi rangot jelentő Az Év Gyermekkönyve 2011 díját.

A *Dobozváros* egy klasszikus szabadulás- és szabadítástörténet, a jó és a gonosz harca. Főszereplője Zalán, egy 8-10 év körüli kisfiú és Székláb, a titokzatos öregember, aki magával viszi a másolatszüleivel maradt gyereket, hogy legyőzzék Dobozvárost és kiszabadítsák a foglyokat, így Zalán igazi szüleit is. Már a kezdő képsorokból sejthető, hogy korántsem szokványos a történet. A könyv több mint 300 oldalán tobzódnak a különleges kalandok és meglepő fordulatok. Egy igazi hu-

szonegyedik századi mese, melynek nemcsak cselekményszövése, hanem a felvonultatott szereplők ábrázolása és a narratív megoldásai is ennek jegyében értelmezhetők.

A klasszikus mesék csodás erejű mitikus hősei közül több is megjelenik Lakatos könyvében: például a törpék, akiknek neve összeolvasva találós kérdésként mosódik egybe (Sző, Fon, Nemtakács, Miaz, Pók), a sárkányok, akikből már csak öt maradt, vagy a manók. Utóbbiak közül a vízi manók töltenek be fontos szerepet a történetben, a megözvegyült vízi manó anyuka és megszámlálhatatlanul sok kezelhetetlen gyereke. Velük Zalán akkor találkozik, amikor Széklábbal emelőszerkezet segítségével felemelik a tó vízét a benne levő élőlényekkel, hogy megszereljék, azaz a sok hulladéktól megtisztítsák a tó fenekét. Közülük a legkisebb gyerek, és egyben az egyetlen a testvérek közül, akinek van neve is, a békés, kis szőrös, aluszékony manógyerek, a víziszonyos Kolompóc később Zalán bajtársává válik.

Népmesei hősöket is felismerhetünk az események forgatagában. A patkányirtásról szóló fejezetben Székláb mintha *A kiskakas gyémánt félkrajcárja* című népmeséből emelné át a kakast a regénybe, hogy segítségével oltsa el a már-már legyőzhetetlennek tűnő tüzet. S ahogy a népmesében a kiskakas a begyébe szívja fel a vizet, úgy most a kakas – mint egy „fordítva működő lángszóró" – szippantja magába a tüzet.

A kötetben ábrázolt világ sokszínűségét ugyancsak gazdagítják, szerethetővé és otthonossá teszik a mai ember gyengeségeinek és tulajdonságainak is tükröt mutató állatszereplők, akik nem egyszer sodródnak mulatságos helyzetekbe, máskor pedig szívszorító pillanatokban találkozhat velük az olvasó. Gondoljunk Jónásra, Székláb gúnyos megjegyzésekben nem fukarkodó házsártos kecskéjére, aki az események felgyorsulásával párhuzamosan egyre depressziósabbá és magába fordulóvá válik, vagy a kényszerképzetes mosómedvére, aki egyfolytában összegyűjt minden útjába kerülő szennyes holmit, hogy kimossa.

A modern mesék, mítoszok szereplői, hősei és antihősei is megtalálják a helyüket a meseregényben, így feltűnnek a robotok, különböző műszaki és gigantikus gépek, szerkezetek, vonatok, repülők, űrhajók vagy a műanyagból előállítható tárgyak már-már végeláthatatlan sokasága (utóbbiak felhasználásával cserélik le módszeresen a dobozvárosi szürke végrehajtók az embereket, fákat, állatokat, felhőket vagy a mesehősöket). De a hasonlóságok alapján napjainkban közismertté vált fantasykból is többször bevillannak jelenetek. Székláb sínen várakozó háza hasonlóan különleges és az emberek számára láthatatlan szerelvényként jelenik meg, mint J. K Rowling *Harry Potter* című regényciklusában a King's Cross pályaudvar 9 ¾-es vágányáról induló fiktív vonat, ami csakis a roxforti diákoknak áll rendelkezésre. De a mesefilmek közül akár a *Shrek* is eszünkbe juthat, ahogy szembesülünk azzal, hogy nemcsak az embereket deportálják és tartják fogva Dobozvárosban, hanem a mesehősöket is.

Lakatos finom érzékkel építi be és hasznosítja újra a közismert vagy akár a kevésbé ismert mesei toposzokat. Ezzel a mesének, valamint az aktuális meseértelmezési módszereknek egyfajta újraolvasási és újraértelmező kísérletére tesz kísérletet, mint ahogy részben ebbe az irányba is provokálja olvasóit a különböző médiumok bevonásával, keverésével vagy azok párbeszédbe állításával. A mesé-

ken és mesefilmeken kívül gyakran filmes utalásokkal mozdít ki a narrátor egy-egy jelenetből, melyek mintegy külső szempontokat is behoznak a történetbe, párhuzamos értelmezési síkokat nyitva. „Szépen vagyunk, állapította meg Zalán. A filmekben *épp az ilyen* folyósokon szokta szétszaggatni a szörny a halálra rémült mellékszereplőt…" (109.), „eszébe jutott az *Indiana Jones és a végzet templomá*nak az a jelenete, amikor ejtőernyő híján egy gumicsónakkal ugranak ki a zuhanó repülőgépből" (168.) vagy „a filmekben ilyen kiélezett helyzetekben előszeretettel alkalmazzák a lassított felvételt. A fiú, akit durva kezek vonszolnak a biztos halál felé, zokogva küzd az életéért…" (166.). Lakatos főszereplője ilyenkor egy vagy több másik történetet felidézve, azok perspektívájából, kívülről tekint saját magára.

A történetsíkok és médiumok egymásra és egymásba csúsztatása *A bajuszos robot* című képregény beépítésében éri el tetőfokát. A mese a mesében továbbsegíti a történetet, a szereplők általa kapnak választ arra, hogy hol találják meg a hiányzó csavart, ami nélkülözhetetlen Dobozváros legyőzéséhez. A képkockák és a szöveg sajátos keverékét adva, itt a történet mesélésében a képiség válik dominánssá, aminek előzményeit a kötetben nemcsak a szintén a szerző által készített megragadó illusztrációk és a szöveg együttmozgásai teremtik meg, hiszen a szöveget már önmagában is jellemzi a részleteket aprólékosan megmutató képekben való gondolkodás. Tagadhatatlan, hogy a szerző a képzőművészet és a képiség felől közelít a történetek elmondásához és a nyelvhez. Lakatos illusztrációira jellemző a végletekig elmenő aprólékos, részleteiben is pontos ábrázolás (pl. Ljudmila Ulickaja *Történetek gyerekekről felnőtteknek* vagy a *Dobozváros* illusztrációi). Hasonlóan részletesen dolgozza ki a regény jeleneteinek legapróbb mozzanatait és az eseményeket, amivel egyrészt kényezteti az olvasót, másrészt a végletekig való fokozásával kockáztatja, hogy az olvasó elvész a részletekben és kiesik a történet olvasásának ritmusából, ami a könyv utolsó fejezeteiben olykor be is következik.

Az érzékekre hatás tagadhatatlanul hangsúlyos a kötetben, Lakatos meseregénye nemcsak láttat, a szagok és ízek ábrázolása is kiemelt helyet kap például a Székláb által készített különböző ételek illatának és ízének aprólékos leírásaiban. Ezekkel bevonja az olvasót a történet átélésébe, viszont a kellemetlen szagok részletes érzékeltetése ki is mozdíthatja, megakaszthatja az olvasást, ha az olyan jelenetekre gondolunk, ahol szintén részletekbe menő az ábrázolás, mint amikor Zalán például egy árnyékszékként használt dobozban kénytelen utazni. Nem szokványos jelenet ez egy gyerekkönyvben, mint ahogy a patkányok gyilkolásának és a hullák eltakarításának részletes ábrázolása sem. A felkavaró jelenetek drámaiságát legtöbb esetben azonban átjárja a humor, az irónia, önirónia és a játék, ezek nem csak elviselhetővé teszik a kellemetlen helyzeteket, hanem át is segítik a nehéz pillanatokon a szereplőket. Ezt tapasztalhatjuk abban a jelenetben is, amikor Zalán megtudja az igazságot a szüleiről.

Különös utazásnak lehetünk részesei: a regény elején Zalán és Székláb mai emberek húsvér tömegén vágnak át a pályaudvaron, amikor az öreg síneken közlekedő, sziklás, kertes házához tartanak, amit mások nem látnak. „Idegeskedő vagy elcsigázott arcokat láttak mindenfelé, tulajdonosaik telefonáltak, vagy fülükben zenével gubbasztottak, néhány öregember kiterített sakktáblával olykor próbált megszólítani valakit egy parti erejéig, de az emberek oda se pillantva von-

szolták tovább bőröndjüket, utazótáskájukat. A bódék árnyékában sötét arcú férfiak pénzt váltottak, a hangosbeszélő megállás nélkül sorolta az érkező és induló szerelvényeket, és mindenre rátelepedett az odaégett zsír és a galambok szaga." (16.) Ennek a jelenetnek a torzított tükörképét látjuk, amikor Zalán megérkezik Dobozváros óriási központi pályaudvarára. Nagy tömeg veszi körül a koszos és szagos gyereket, csakhogy a darabos, visszafele mozgó, szürke, élettelen tekintetű, öntudatlan emberek tömege számára ő már láthatatlan, hiszen se nem látnak, se nem hallanak, gépiesen végzik a feladatukat.

Lakatos meseregénye nem csak bejárja a világ legkülönösebb helyeit és az annak torz tükörképeként létrejött Dobozváros zegzugait, hanem azok működésének rejtélyeibe és legmélyebb titkaiba is beavat. Hogyan, miből jött létre az „öreg" világ, ami most már bizony javításra és gyógyításra szorul. Székláb bevonja Zalánt és a szülőket a teremtés, a gyógyítás és csodatevés rejtelmeibe, miközben kiderül, hogy az ő segítségükre és összefogásukra is szükség van a világ megmentéséhez. Székláb házának szobáiban előbukkanó félbemaradt vagy éppen készülő élőlények és szerkezetek tervrajzain keresztül mintha a keletkezés és a születés anyagi oldalának legmélyebb titkai tárulnának fel. De hamar szembesülünk azzal is, hogy az élet és az élőlények létrejöttének, életben maradásának kulcsa mégsem e tervrajzok között keresendő. „Valami rácsöppent Zalán hátára, melynek érintésére finom melegség áradt szét benne. Nyöszörögve hátrapillantott, hogy megnézze, mi az, s azt látta, hogy Székláb hajol fölé, és potyognak a könnyei. És csak sírt, sírt, amíg Zalánnak – csodák csodája – össze nem forrtak a sebei." – olvashatjuk a csoda egyik első megtestesülését, amikor Székláb a könnyeivel gyógyítja meg Zalán sebeit. (36–37.) Ezek a könnyek később már nem tudnak segíteni a haldokló felhőn, Székláb sem tudja megváltoztatni azt, ami már megtörtént. Teremteni azonban nem csak az öreg képes, hiszen Zalán csillaggyurmából formázott kis alakjai is életre kelnek. A szeretet és a hiányérzet hívja őket létre, ami a kisfiúban elhatalmasodik szülei távollétében. Itt kell említenünk természetesen az olyan csodás át- és elváltozásokat is, mint amikor Székláb a kisfiút Porc, a patkány bőrébe rejtőzve kíséri Dobozvárosban, hogy megóvja a veszedelmektől, vagy amikor az öreg szó szerint kölcsön veszi Zalán anyjától a száját. A meseregény főszereplői a legváltozatosabb eszközöket megragadva harcolnak az élet megmaradásáért és méltóságáért.

Dobozváros megalkotója, Egyes is létrehozza a maga teremtményeit, de az általa életre keltett világ és a lények lelketlenek, üresek maradnak. Őt valamikor régen Szákláb magához fogadta, fiaként nevelte és beavatta a csodákba, de a fiú megszökött, mert Széklábhoz hasonlóan ő is meg akarta teremteni saját világát. Ugyan ő is egy „tökéletes" univerzumot szeretne, ami vágyai szerint soha nem romlik el és nem öregszik meg, viszont hiányzik belőle a szeretet, az együttérzés és az élet tisztelete. Zalán dobozvárosi utazásakor döbben rá, hogy „ugyanazokat a csodákat használják Dobozvárosban, amiket Székláb is, csak itt nagyszabásúan, gépesítve. Zalánnak összeszorult a szíve, ahogy felidézte magában az öreget, amint egy szál magában, szedett-vetett szerszámos ládájával felszerelkezve, toldozza-foldozza, javítgatja a világ elromlott darabkáit". (111.) E másolatvilág figurái az élő embereket úgy cserélik le, mintha elromlott villanykörték lennének. A pusz-

tulástól és a haláltól kímélnék meg a világot, de pont annak vesztét okozzák. E kérdések kikerülhetetlenül összekapcsolódnak az elmúlás és a halál kérdésével. „Noha tudta, hogy a felhők nem élőlények, ezért meghalni sem tudnak, de Zalán már rájött, hogy Székláb mellett egészen máshogy fest minden, és a felhők igenis meghalhatnak." – olvashatjuk egy felhő halálát követően, amikor a fiú megérti Székláb fájdalmát, azt, hogy valami különleges újra elveszett a világból. (81.) A hatodik sárkány halálakor újra szembe kell nézni a halállal és a tehetetlenséggel, hogy képtelenek voltak érte tenni bármit is: „ismét felhangzott a dal, ha lehet, még szomorúbban, még fájdalmasabban. Zalán pedig a felhőre gondolt, amit Székláb megsiratott. Most értette meg igazán, hogy az öreg miért kapaszkodik foggal-körömmel a régi, pusztuló világba. De egy sárkány halála kellett hozzá". (180.)

Nemcsak az anyag és anyagiság kérdése meghatározó dilemma a regényben. A térfogalom és annak fizikai megtapasztalása szintén új értelemmel telítődik, miáltal a helyek is folyamatosan mozgásban vannak. Azaz nemcsak a szereplők mozgása dinamizálja az eseményeket, hanem a tereké is, azok is képesek elmenni onnan, ahol legutóbb találkoztunk velük. Székláb háza ilyen értelemben a kötetben megjelenő univerzum kicsinyített mása, ahol természetes, hogy a szobák helyet cserélnek, továbbállnak, megnőnek, összemennek. S így nem kell meglepődnünk azon, hogy egy koszos fazék az Elveszett Játékok Szobájának bejárata, hogy a konyhaszekrényben egy tehén várja a megfejést, vagy hogy Székláb házát régen két üstökös röpítette az univerzum bármely pontjára, de a most már általában síneken közlekedő ház szintén eljut bárhova a világban. Mint ahogy az sem meglepő, hogy onnan is nyílik átjárás a másik, dobozvárosi világba, ami ennek pusztán hamisított, eltorzított másolata. Az utóbbiban viszont egzakt, leszögezett, kötött terek vannak, amit egyrészt teljesen behálóz a Sínféregnek nevezett vasúti sín, másrészt Dobozváros felépítésében meghatározó a függőleges tagoltság. Ez értelemszerűen az ott élők kasztrendszerszerű szemléletén alapulhat, legfelül, a felhőkarcolóban lakik Egyes és az őt kiszolgálók. Tőle alacsonyabban, de a föld felszíne fölött a szürke panelrengetegekben a rabszolgaként dolgozó, álomkórban tartott emberek, a föld felszíne alatt a patkányok, több szinttel lennebb, a föld mélyében a fogva tartott mesehősök. Az átjárás e terek között lehetetlen, kivéve a patkányoknak, akik kegyeltekként összegyűjthetik a szemetet.

Kikerülhetetlen a kérdés: hol van Dobozváros? Talán bennünk és körülöttünk, miközben rajtunk áll, hogy le tudjuk-e győzni. Ha elolvassuk Lakatos István első meseregényét, kiderül, sikerül-e ez Zalánnak, Széklábnak és a többieknek. Ajánlom mindenkinek, olvassák, mert igazi csemege felnőttnek és gyereknek egyaránt, sok-sok humorral, (ön)iróniával, emberséggel, szeretettel és kalanddal fűszerezve. *(Magvető)*

ZÓLYA ANDREA CSILLA

Búcsú Görömbei Andrástól

Fejedelmet veszített a magyar kultúra és tudomány. Egyetemi hallgatók, mesterré vált tanítványok, kollégák, aztán egy egészen széles közönség, akik TV-s és rádiós szerepléseiből és írásaiból ismerik, és még sokan mások érezhetik így. Valóban fejedelmet veszítettünk, ámde olyat, akiben a külsőségeket tekintve nem volt semmi fejedelmi. Csendes, segítőkész, mások érdekeit nagyon tiszteletben tartó, mások sérelmén felháborodó, a magáéra legtöbbször csak legyintő, szerény, derék ember volt Görömbei András. Szeretett szeretni (feleségét, gyermekeit, barátait, a szülői házat, a rokonságot), szeretett széles e hazában és bárhol élő magyarokat felkarolni, szép szóval éltetni.

De korántsem volt oly mértékig és abban a formában az érzelmek embere, mint felületes ismerői vélhették. Írószövetségi és tudományos tanácskozásokon hamar meggyőződhetett róla bárki, hogy józan ítéletű, a tudományos módszertanból nem engedő, eleven intellektusú kritikus és irodalomtörténész ő, aki ugyan valóban apostola Nagy Lászlónak, Sinkának, Sütőnek, Illyésnek, de régi tanítványai máig emlegetik például Thomas Mann *Doktor Faustus*áról tartott előadásait. Németh Lászlótól Nagy Gáspárig sokakról írt szeretettel és beleéléssel, de precíz viszonyítással

is, hiszen pályája elején egy évtizedig ő volt a Debreceni Egyetemen a XX. századi világirodalom előadója.

Ugyanakkor mégiscsak több volt könyvei, cikkei, órái összegénél. Kitűnő tudós (a határon túli magyar irodalmak feldolgozásával tudományos nóvumot is adott, hiszen ilyen rendszerezésre nem volt őelőtte példa), kiváló és lelkiismeretes tanár, az akadémia agilis tisztségviselője, az írószövetség, korábban, már a 70-es években a FIJAK bátor és szókimondó vezetőségi tagja – volt mindez és sok más egyéb, de ennél mégis több: sorsa és tehetsége sasszárnyon hordozta. (Legtöbb esetben még a politikailag vagy ízlésben vele szemben állók is becsülték, sőt szerették, hiszen álláspontját legfeljebb tévesnek tarthatták, tisztességtelennek semmiképpen sem.)

El is tétetett számára az életnek koronája. Amint évről évre szaporodtak a betegségek és fogyott az erő, a remény és az idő, egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a halott nem lesz gyengébb az élőnél. Nem az utólagos engedelmesség mechanizmusára gondolok első sorban, hanem arra, hogy a romlás iszonyatát növekvő erővel ellensúlyozta valami tündökletes diadalnak a sugárzása. A cinikus és értékszkeptikus vélekedésekkel szemben mind nyilvánvalóbbá vált: így érdemes élni, csak így szép és boldogító. Hiszen a hűség és a komolyan vett feladatok mindenért kárpótolták sokak megbecsülésével, szeretetével. Óriási erő és ambíció dolgozott Görömbei Andrásban (talán a túl sokat vállalás őrölte fel idő előtt), de a nemzeti kultúra olyan reprezentánsai, mint Czine Mihály, Csoóri Sándor egy nagyszerű hagyomány folytatójaként fogadták maguk közé.

Őszintesége és hite (sosem támadt benne kétely a vállalt értékek irányában) legtisztábban abból tűnt ki, hogy mindvégig – a Kossuth-díj, az akadémiai rendes tagság szintjén is – rá lehetett ismerni benne arra a Győrből friss érettségivel 1963 őszén – ötven éve – Debrecenbe érkezett diákra, akivel együtt ültünk be az egyetemi iskolapadba. Mintha már akkor mindazt hitte és akarta volna, amit utolsó leheletéig megőrzött. Valóban: az a ragyogó tehetségű, szigorúan kötelességteljesítő, szolid ember maradt mindvégig, amit egy leheletnyi diákos elfogódottság hitelesített – ez is a régi idők öröksége.

Utolsó heteiben is újra és újra emlegette: idén ősszel meg kellene ünnepelni, hogy 50 éve találkoztunk. Felidéztük volna a mestereket, Barta Jánost, Bán Imrét, Julow Viktort, Tamás Attilát, a barátokat, az *Alföld* szerkesztőségét, ahol írástudóvá válni segített bennünket Kovács Kálmán, Juhász Béla, Fülöp László. Felemlegettük volna a tanszéket, ahol – bár édesapja 56 utáni börtönbüntetése, meg a bencés diák múlt miatt ez korántsem volt egyszerű – annyi támogatásban részesült, egészen a viszonylag fiatalon elnyert professzori rangig. Aztán beszéltünk volna az együttlétekről. (Andor barátom roppantul szeretett együtt lenni: indulatokat és terveket szavakba önteni, mint a bort a pohárba.)

Nos, ez a beszélgetés, ez a találkozó immár elmarad. Itt meg csend lesz, rend lesz, béke lesz, mindennek mindörökre vége lesz. Szeptemberben pedig majd a Nagyerdő hatalmas tölgyfái alatt erdei utakon és padok mellett egyedül kereshetem egykori ifjúságunk nyomait. Ennyiben és így mégis megtartatik az az ötvenéves találkozó. Érkeztedkor már nem szoríthatunk kezet, de szemem Rád emelhetem a fák fölé magasodó égbolton.

Végül: mint kivételesen hagyománytisztelő embertől, hogy is vehetnék Tőled búcsút másképpen, mint eleink tették. Adjon a mindannyiónk Atyja csendes pihenést és boldog feltámadást Neked! A csendes pihenést igazán kiérdemelted, de a boldog feltámadást is, katolikus őseid hite szerint is, és minden más lehetséges értelemben.

IMRE LÁSZLÓ

Főszerkesztő és felelős kiadó: ACZÉL GÉZA
Kiadja az Alföld Alapítvány megbízásából az Alföld szerkesztősége
Tipográfia: Kass János
Szedés, tördelés: Alföld szerkesztősége. Nyomás: PIREHAB Nonprofit Kft. Nyomdaüzeme, Debrecen
Felelős vezető: Becker György vezérigazgató
Index: 25 901 ISSN: 0401—3174

Szerkesztőség és kiadóhivatal: 4024 Debrecen, Piac u. 68. Telefon és fax: (52) 412-626 — Postafiók száma: 4001 Debrecen 144. — Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál (Bp., VIII. ker. Orczy tér 1. tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp., 1900). További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu — Évi előfizetés 6000 Ft, félévi 3000 Ft. — Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni az *Alföld* irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat nevét.